

იანუკიძის წიგნი
იანუკიძის წიგნი

ქართული

სმარტის საკრძოების და ღმერთების

ენა

გიორგი გოგოლაშვილი

ქართული

ხმათა ხავერდების და ღმერთების

ენა

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი 2013

პატარა ქართველებს –
იოანე და გიორგი გოგოლაშვილებს
და მათ თაობას –
ვუძღვნი ამ წიგნს იმედით, რწმენით!..

რედაქტორი **იოსებ ჭუმბურიძე**

ტექნიკური რედაქტორი **ლევან ვაშაკიძე**

კომპიუტერული უზრუნველყოფა **რუსუდან გრიგოლიასი**

© გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2013

© გ. გოგოლაშვილი

ISBN 978-9941-10-

წინათქმა

ამ ნარკვევს „ქართული ენა“ ჰქვია...
რა არის ქართული ენა? – ენათმეცნიერის პასუხი ამ
კითხვაზე ვერ იქნება ლაკონიური და შთამბეჭდავი. ლაკო-
ნიურად და შთამბეჭდავად თქმა პოეტს შეუძლია:

„ქართული ქართველთ რწმენაა!
ღმერთია!
ბედისწერაა!
ზღვა როა –
იმოდენაა!“

(მუსხრან მაჭავარიანი)

და მაინც რა არის ქართული ენა? რას ნიშნავს ქარ-
თული ენა ქართველი კაცისთვის? რა გზა განვლო ქარ-
თულმა ენამ?..

მე, ენათმეცნიერი, ასე ვუპასუხებდი ამ (და სხვა) კი-
თხვებს, ასე მოყვებოდი ქართული ენის თავგადასავალს...

„საქართველოს მთებში გაგაჩინა ზენამ...“

ქართული ენით ყველაფერი გამოითქმება, რაც დედამიწაზე შეიძლება გამოითქვას რაგინდ რა ენით. აზრი არ მოიპოვება არც ერთ ენაზე, რუსეთის ან დასავლეთ ევროპისა, რომ, არა თუ ქართულმა საფესებით ვერ გამოითქვას, არამედ მნატვრობით ყალიბში ვერ ჩამოასხას... ქართული, შეიძლება ითქვას, შინაგანი თვისებებით მსოფლიო ენაა.

ნიკო მარი (1864 –1934)

აკადემიკოსი

ქართული ენის ბგერათა სიუხვესა და მრავალფეროვნებას ქართული ანბანი სრულად და ზუსტად გამოხატავს; ყოველ ცალკეულ ბგერას ცალკეული ასო-ნიშანი შეესაბამება, ყოველი ასო-ნიშანი ზუსტად და მკაფიოდ გამოითქმის; ამ თვალსაზრისით ვერცერთი სხვა ანბანი ქართულ ანბანს ვერ შეედრება.

უილიამ ელუარდ დევიდ ალენი (1901 – 1973)

ინგლისელი ისტორიკოსი, ქართველოლოგი

„ერი დედაა ენისა“ – ეს ვაჟა-ფშაველამ ბრძანა.

ერი და ენა უერთმანეთოდ არ არსებობს. მათ ურთიერთდამოკიდებულებას, ურთიერთმნიშვნელობას იაკობ გოგებაშვილი ასე აზუსტებს, ასე აკონკრეტებს: „ერის განვითარება პირდაპირ დამოკიდებულია ენის განვითარებაზე. თუ ენა ერთ წერტილზეა შეჩერებული, ერის წინ მსვლელობაც მოსპობილია, თუ ენა უკან-უკან მიდის და დატაკდება, აზროვნებაც ერისა ქვეითდება, უძლურდება, ღარიბდება. სამაგიეროდ, თუ ენა წინ მიდის, დღითიდღე იფურჩქნება, ვითარდება, მდიდრდება ფორმებითა, ერის აზროვნებაც წელში იმართება, ძაღლონეს იძენს, აყვავების ხანა უდგება“.

მეცნიერები ენას ერის მეობის უპირველეს ნიშნად მიიჩნევენ. ენა მისი მშობელი ერის აზროვნების განმსაზღვრელია და, მეორე მხრივ, აზროვნების გამოხატვის საშუალებაა. ენაში ერის ისტორიაცაა უკუფენილი: რა გზა გაიარა ერმა; ისტორიის გზაშარაზე ვის გადაეყარა, როგორი იყო ურთიერთობები შემხვედრებთან – სამშვიდობო თუ სამტრო; ყოველივე ეს რაღაც სახით ყოველთვის აისახება ენაში... ამიტომაც ქართულში უხვად ვხვდებით სპარსული თუ არაბული, ბერძნული თუ თურქული, მონღოლური თუ რუსული ენების კვალს...

ეს – ვინ გადაეყარა გზაზე და როგორი იყო ეს შეხვედრები... მაგრამ სად დაიბადა ან საიდან მოვიდა ქართველი ერი? სად იშვა ქართული ენა? ენა ხომ შვილია ერისა...

გახსოვთ, პოეტი რომ ამბობს ქართული ენის შესახებ – „საქართველოს მთებში გაგაჩინა ზენამო“ (ლადო ასათიანი)?

მაშასადამე, მშობელი – ქართველი ერი – აქ, კავკასიის მთებში, ცხოვრობდა ოდითგანვე და აქ დაიბადა ქართული ენაცო... დიახ, ამგვარ მოსაზრებას აქვს სერიოზული მეცნიერული საფუძველი...

თუმცა უმჯობესია, მივყვეთ თანამიმდევრულად.

* * *

ქართველი ხალხის წარმოშობის (ანუ ქართველთა ეთნოგენეზისის) პრობლემა ქართული მეცნიერების (ქართველოლოგიის) ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პრობლემაა.

მეცნიერებაში არაერთი ურთიერთსაპირისპირო თვალსაზრისია გამოთქმული. ამ საკითხით ჯერ კიდევ ანტიკურ საბერძნეთში დაინტერესდნენ. სწორედ ანტიკური ავტორები გვთავაზობენ ლეგენდარულ სამოსელში გახვეულ ცნობებს ქართველთა წარმოშობის შესახებ. ბერძენ ავტორთა ყურადღების ცენტრში განსაკუთრებით კოლხეთი მოექცა. მოგეხსენებათ, კოლხეთი ბერძენი ისტორიკოსებისა თუ მწერლების ინტერესის სფეროა: ვინ არიან კოლხები? ისტორიის მამად წოდებულ ჰეროდოტე თვლის (V საუკუნე ჩვენს ერამდე), რომ კოლხები ეგვიპტური წარმოშობის ხალხია. საიდან მივიდა ამ დასკვნამდე? – ეგვიპტელებთან კოლხების მსგავსების საბუთად ჰეროდოტეს მათი გარეგნობა, ენა, სამეურნეო საქმიანობა და ცხოვრების წესი მიანდა... ჩვენ ამ და სხვა მსგავს თვალსაზრისებზე კამათს არ ვაპირებთ (არც გვაქვს ამის პრეტენზია). ...თუმცა ჰეროდოტე მხოლოდ კოლხებზე საუბრობს; სხვა ქართველ ტომებს არ იცნობს...

აღმოსავლეთ საქართველოს მკვიდრთა – იბერიელების – შესახებ აზრს გამოთქვამს სხვა ბერძენი ისტორიკოსი – მეგასტენე (III საუკუნე ჩვენს ერამდე). ის ფიქრობს, რომ იბერიელთა თავდაპირველი სამშობლო ესპანეთია (იგივე ბასკეთი); ანუ იბერიელები დასავლეთიდან მოვიდნენ კავკასიაში. ამის საფუძველი ის ჩანს, რომ ანტიკურ სამყაროში ფართოდ იყო გავრცელებული აზრი „დასავლეთის იბერიელების“, ანუ ცნობილი ბასკებისა, და „კავკასიის იბერიელების“, ანუ ქართველების, საერთო წარმომავლობის

შესახებ. ძალიან ძნელი სათქმელია, ჰეროდოტეს რა აძლევდა ეგვიპტესთან ქართველების მსგავსებაზე საუბრის საფუძველს, მაგრამ დემოსთენეს თვალსაზრისისათვის სერიოზული საფუძველი ქართული და ბასკური ენების საინტერესო მსგავსება ჩანს (ამის თაობაზე ქვემოთაც მოგვიწვეს საუბარი)...

არსებობს სხვა თვალსაზრისებიც... თავისთავად ის ფაქტი, რომ ანტიკურ საისტორიო წყაროებში ასეთი ინტერესია ქართველი ხალხის შესახებ, მიანიშნებს იმაზე, რომ ჩვენს წელთაღრიცხვამდეც ქართველები პოპულარული იყვნენ და ცივილიზებული მსოფლიოს ყურადღებას იმსახურებდნენ...

რას ამბობს ქართული წყაროები ქართველთა წარმოშობის შესახებ? „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ კავკასიაში ქართველთა დასახლებას ალექსანდრე მაკედონელის (IV საუკუნე ჩვენს ერამდე) სახელთან აკავშირებს: ალექსანდრე მაკედონელმა არიან-ქართლის მეფის შვილი აზო დასვა მეფედ მცხეთაში. აზომ თავისი მამის ქვეყნიდან, არიან-ქართლიდან (ქართველთა თავდაპირველი საცხოვრისიდან) ჩამოიყვანა ხალხი და დაასახლა მცხეთასა და მის შემოგარენში... ასე წარმოიქმნაო ქართველთა სამეფო – ქართლი, რომლის პირველი მეფე აზო გამხდარაო. ასე გაჩნდა ქართველი მოსახლეობა საქართველოს მიწა-წყალზე – გვარწმუნებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. მეცნიერება ამ ცნობას ფაქტად არ განიხილავს. გაურკვეველია „არიანის“ რაობა, „არიან ქართლის“ თავდაპირველი სამყოფელი, თუკი საერთოდ არსებობდა, საქართველოს სამხრეთით უნდა ყოფილიყო, თუმცა ეს ვარაუდი სერიოზულად არ განიხილება...

„ქართლის ცხოვრებაში“ არის ცდა ქართველთა წინაპრების ბიბლიური პერსონაჟებიდან გამოყვანისა; ქართველთა წარმოშობის შესახებ მსგავსი ვარაუდები გამოთქვა მეცნიერებაშიც. იოსებ ფლავიუსმა (I საუკუნე) ქართველების (იბერიელების) წინაპრებად ბიბლიური თუბალები მიიჩნია. ეს საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც XX საუკუნე

ნეში ლურსმული წარწერების გაშიფრვის შემდეგ დადასტურდა ბიბლიური თუბალებისა და მოსოხების (იბერიელებისა და მესხების წინაპრების) რეალური არსებობა. ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი, რომ თუბალებისა და მოსოხების გაერთიანებები ქართველთა გაერთიანებებია, რომლებიც არსებობენ ძველი წელთაღრიცხვის II-I ათასწლეულებში მცირე აზიაში... ასე ფიქრობდნენ ძველი ასურული ლურსმული დამწერლობის გაშიფრვის შემდეგ. ისტორიაში კარგად ცნობილ მუშქებს, მოსოხებს, მოსხებს მესხების წინაპრებად მიიჩნევენ და სამხრულ-დასავლურ ქართველურ ტომებად აცხადებენ. ეს ვარაუდი ერთ-ერთი საგულისხმო თვალსაზრისია და ეგუება ქართველთა ავტოქტონობის თეორიას.

ქართულ საისტორიო და საენათმცენიერო ლიტერატურაში დიდი პოპულარობა მოიპოვა სიმონ ჯანაშიას ეთნოგენეტიკურმა კონცეფციამ. მან ფაქტობრივ უარყო ქართველთა გადმოსახლების – საქართველოში სხვა მხრიდან ქართველთა მოსვლის – ვარაუდი და დაამკვიდრა თვალსაზრისი, რომ ქართველები წინა აზიის ძველ მკვიდრ მოსახლეობას ეკუთვნიან. ს. ჯანაშიამ ასეთი ისტორიული სქემა შემოგვთავაზა (მოგვყავს შ. ძიძიგურის წიგნიდან „ქართული ენის თავგადასავალი“):

ქართველები წარმოშობით წინა აზიის ძველ მკვიდრ მოსახლეობას ეკუთვნიან. დაახლოებით ექვსი ათასი წლის წინათ აზიის მიწა-წყალზე და სამხრეთ ევროპაშიც (ბალკანეთის, აპენინისა და პირენეის ნახევარკუნძულებზე) მონათესავე ხალხები ცხოვრობდნენ. ძველი წელთაღრიცხვის II ათასწლეულის დამდეგისათვის წინა აზიის ხალხებიდან ცნობილი იყო ხეთები და სუბარები. ხეთები მცირე აზიაში მოსახლეობდნენ, სუბარებს კი ეჭირათ ტერიტორია ჩრდილოეთ მესოპოტამიიდან მოყოლებული კავკასიამდე. ხეთამითანის სამეფოების ხანაში კავკასიის მიწა-წყალი ხეთურ-სუბარული მოდგმის მოსახლეობას ეკუთვნოდა. ძველი წელთაღრიცხვის I ათასწლეულის საუკუნეებისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა კულტურის ორი

წრე – დასავლური და აღმოსავლური, რომლებიც ქართველი ტომების ორ გაერთიანებას შეესაბამებოდა – დასავლურ-ქართულსა და აღმოსავლურ-ქართულს. ამავე ხანებში სამხრეთში, წინა აზიაში, ასურეთი გაბატონდა, ხოლო ხეთურ-სუბარული ტომებიდან უფრო ძლიერნი ყოფილან მუსკები, მერმინდელი მესხები. ძვ.წ. IX საუკუნეში კი ყველაზე უფრო ენერგიულ ბრძოლებს ასურელებს თუბალები უმართავენ. ძვ.წ. IX-VII საუკუნეებში ხეთურ-სუბარულმა ტომებმა ახალი ძლიერი სახელმწიფო – ურარტუ – შექმნეს. აქვე მეზობლად არსებობდა ხეთურ-სუბარული სამეფო. მანამდე სამხრეთის და ხეთურ-სუბარული სახელმწიფოები განადგურდნენ, მაგრამ უკვე ძვ.წ. VI საუკუნისათვის სუბარეთის ჩრდილო რაიონების, კერძოდ – დღევანდელი საქართველოს – მოსახლეობა ისე იყო დაწინაურებული, რომ სახელმწიფო ორგანიზაციისათვის აქ საჭირო ნიადაგი არსებობდა. ამიტომაც, როცა ურარტუს სამეფო დაემხო და მისი ცენტრი ვანის ტბის პირას მოიხპო, სახელმწიფოებრივმა ცენტრმა უფრო ჩრდილოეთისკენ გადმოინაცვლა. აქ ჩამოყალიბდა ქართული სახელმწიფოები: კოლხეთი, იბერია.

ანტიკური ხანიდან მოყოლებული ისტორიაში ქართველებს მოიხსენიებენ „კოლხების“, „იბერიელების“, „მესხების“ სახელწოდებით. ესაა ქართველთა დასავლეთის, აღმოსავლეთისა და სამხრეთის ტომობრივი გაერთიანებები. სწორედ კოლხეთი, იბერია და მესხეთი გახლავთ ის ნიადაგი, რომელზედაც შუა საუკუნეებში შეიქმნა ქართული ფეოდალური სახელმწიფო.

ასეთია ქართველთა ავტოქტონობის ძირითადი კონცეფცია. ის თვალსაზრისი, რომ სამხრეთ კავკასია იყო ქართველთა თავდაპირველი სამშობლო, ისტორიული, არქეოლოგიური და ენათმეცნიერული მასალების საფუძველზე არაერთმა მეცნიერმა გაამყარა. ორიოდ მოწმობა: ბ. კუფტინი (1892-1953 წწ.) – „ქართველი ხალხის ამჟამინდელიცა და უძველესი სამშობლოც სამხრეთ კავკასიაა;“ გ. მელიქიშვილი – „ქართველი ტომები უძველესი დროიდან

ცხოვრობდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე“ თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვი – „ქართველები ოდითგანვე ცხოვრობდნენ სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ მცირე კავკასიონის (მესხეთ-ჯავახეთის რეგიონი) ცენტრალური და დასავლეთი ნაწილის მთიანეთში. ძვ. წელთაღრიცხვის მესამე ათასწლეულში აქედან დასავლეთ კავკასიის დასავლეთი ნაწილისკენ მოხდა ქართველური ტომების მიგრირება“...

საერთოდ, ვფიქრობთ, ენათმეცნიერების, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ანთროპოლოგიის მონაცემთა მიხედვით, უეჭველი ჩანს, რომ ქართველთა წინაპრების თავდაპირველი სამშობლო სწორედ სამხრეთ კავკასიაა; რომ ქართველთა წინაპრები საქართველოს ტერიტორიაზე უკვე ამ ორი-სამი ათასწლეული წლის წინათ ცხოვრობდნენ...

და აქ, საქართველოში, იშვა ქართული ენა. სწორედ ამას გულისხმობდა პოეტი, როცა ქართულ ენას ასე ამკობდა:

„საქართველოს მთებში გაგაჩინა ზენამ,
ხმათა ხავერდების და ღმერთების ენაე!“

„ქართული ქართველთ რწმენაა“

ზევით მუხრან მაჭავარიანი მოვიხმეთ:

„ქართული მარტო ენაა?!

ქართველი ქართველთ რწმენაა!

ღმერთია!

ბედისწერაა!“..

რა არის ეს – პოეტის ფანტაზია, ლამაზი პოეტური ფრაზები თუ ჭეშმარიტება?

მ. მაჭავარიანი ამასაც წერს:

„ენაშია ჩვენი ქართველობა!

ენაა ჩვენი სარწმუნოება!

ნახავთ სომეხს, არ იცის სომხური და არის სომეხი!

ნახავთ ებრაელს, არ იცის ებრაული და არის ებრაელი!

გერ ნახავთ ქართველს, ქართული არ იცოდეს და ქართველი იყოს!“

რა არის ეს – თავმოწონება ამბიციური ქართველი კაცისა თუ ჭეშმარიტება? რა თქმა უნდა, ჭეშმარიტება, ისტორიული გამოცდილებით განმტკიცებული ჭეშმარიტება. გავიხსენოთ ისტორია ქართველი კაცის დამოკიდებულები-სა ქართულ ენასთან და ვირწმუნოთ ეს ჭეშმარიტება.

მოდით, ჯერ ენის „სიკვდილ-სიცოცხლის“ თემას შევეხოთ...

ენა ცოცხალი ფენომენია. იზრდება, ვითარდება, მშვენიდება და... საუბედუროდ, კვდება კიდევ. კაცობრიობის ისტორიამ უამრავი ისეთი ენა იცის, რომელიც დღეს აღარაა ცოცხალი: ურარტული თუ შუმერული, ხეთური თუ ხათუ-

რი, პელაზგური თუ სხვა და სხვა... ოდესღაც იყვნენ კულტურული ერები – ურარტუელები და შუმერები, ხეთები თუ ხათები, პელაზგები... ჰქონდათ საკუთარი ქვეყანა, ენა, კულტურა, დამწერლობა და დღეს მხოლოდ ისტორიასდა შემორჩა მათი სახელი. მოკვდა ენა, გაქრა სახსენებელი ხალხისა. ცხადია, არ ივარაუდება, რომ გენეტიკურად ურარტუელების, შუმერებისა თუ პელაზგების შთამომავლები ერთიანად გადაშენდნენ, მოისპნენ. არა, ენა დაიკარგა, ენა გაქრა და ამ ხალხების შთამომავლები სხვა ენაზე ამეტყველდნენ... შესაბამისად, გაქრა სახსენებელი ხალხისა. ამიტომაცაა ჭეშმარიტება პოეტის ნათქვამი – „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“ (გ. ორბელიანი)... და შუმერული თუ ხეთური ენები შემორჩა იმ უძველეს ტექსტებში, რომელთაც ჩვენამდე მოაღწიეს...

მკვდარი ენაა ლათინურიც. ოდესღაც უზარმაზარი რომის იმპერიის სახელმწიფო ენა დღეს მკვდარ ენად ითქმის. მართალია, ვითარება ზემოსხსენებულ ენებთან შედარებით განსხვავებულია: შემოგვეჩანა უმდიდრესი ლათინური ლიტერატურა, რომელიც ითარგმნება მსოფლიოს ენებზე. ლათინური ისწავლება უნივერსიტეტებში, XIX საუკუნეში ლათინური იყო მეცნიერების ენა; ლათინური ენა არის ერთ-ერთი ძირითადი საყრდენი სამეცნიერო ტერმინოლოგიისა; საერთაშორისო მასშტაბით ლათინური ენა არის სამედიცინო დარგის ენა... და მაინც, ლათინურ ენას მკვდარ ენას ვეძახით. რატომ? – ლათინური ენა დღეს აღარ არის ვინმეს დედაენა, მშობლიური ენა. ლათინურ ენაზე დღეს ბავშვი არ იდგამს ენას – ლათინური არ არის აკვნის ენა!

რა თქმა უნდა, ძველი რომაელების – ლათინების – შთამომავლები ევროპაში – იტალიასა თუ სხვაგან – მრავლად არიან, მაგრამ მათი დედაენა სხვაა და ამიტომაც სხვა ეროვნებისად იწოდებიან. ამიტომ სჭირდება გაფრთხილება, მოვლა-პატრონობა ენას; რომ არ წახდეს ენა, თორემ გაქრება სახსენებელი ერისა. სწორედ ამიტომ

გვაფრთხილებს პოეტი: „მტრობა ენის არს მტრობა ქვეყნისო“ (ილია).

რა იწვევს ენის სიკვდილს? – მიზეზი შეიძლება სხვადასხვა იყოს; ორ კონკრეტულ მაგალითს მოვიყვან.

პირველი მაგალითი:

ჩვენს მეზობლად, ამჟამინდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, დაღესტნის სამხრეთ ნაწილში, ცხოვრობდა ალბანელი ხალხი. ქვეყანას ალბანეთი ერქვა (კავკასიის ალბანეთი, კავკასიის ალბანელები). ალბანეთი განვითარებული ფეოდალური ქვეყანა იყო. ალბანელები ადრე წარმართები იყვნენ; IV საუკუნეში გაქრისტიანდნენ; V საუკუნიდან ჰქონდათ საკუთარი დამწერლობა, რომლის ნიმუშებმა ჩვენამდეც მოაღწიეს... მოკლედ, X საუკუნემდე ალბანეთი არსებობს, ალბანელები იხსენიებიან ქართულ, სომხურ, სპარსულ თუ ბერძნულ წყაროებში. „XI საუკუნეში ამიერკავკასია თურქ-სელჩუკებმა დაიპყრეს და მასობრივად დასახლდნენ ალბანეთის ტერიტორიაზე, რასაც ადგილობრივ მოსახლეობასთან ასიმილიაცია მოჰყვა. ალბანეთის მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა აზერბაიჯანელი ხალხის ჩამოყალიბებაში მიიღო მონაწილეობა, მეორე ნაწილი კი კახელებს, მთიანი ყარაბაღის სომხებსა და დაღესტნის მოსახლეობას შეერწყა“ (ქართული ენციკლოპედია). და მოკვდა ალბანური ენა, გაქრა, როგორც ეთნოსი. ალბანელი ხალხი... და ეს მოხდა ათიოდე საუკუნის წინათ... ვერ გადაარჩინა ალბანეთი და ალბანელები ვერც კულტურამ, ვერც დამწერლობამ, ვერც სარწმუნოებამ (ქრისტიანები იყვნენ); წახდა ენა – დაეცა ერი...

მეორე მაგალითი:

ჩრდილო კავკასიაში, დასავლეთ ნაწილში, სოჭის ახლომახლო, ცხოვრობდნენ უბიხები. მათ თავიანთი ენა ჰქონდათ – უბიხური. უბიხური ენა აფხაზურ-ჩერქეზული მოდგმისა იყო. ამბობენ, XIX საუკუნისათვის უბიხურად 25 000-მდე კაცი ლაპარაკობდაო. უბიხები თავიანთ მიწა-წყალზე ცხოვრობდნენ XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე.

XIX საუკუნეში კავკასიაში რთული პროცესები განვი-
თარდა – დაიწყო მუჰაჯირობა (გადასახლება, ემიგრაცია).
ძირითადი მიზეზი ამისა კავკასიისა და რუსეთ-ოსმალეთის
ომები იყო. ეს პროცესი – მუჰაჯირობა – ხელს აძლევდა,
ერთი მხრივ, თურქეთს და, მეორე მხრივ, რუსეთს. ოსმა-
ლეთი ცდილობს, მაჰმადიანი კავკასიელები დაასახლოს
ოსმალეთის იმპერიის დაუსახლებელ ადგილებში; ამიტომ
გააქტიურა აგიტაცია, რომ რუსეთი მათი მტერია, ძალით
გააქრისტიანებს მათ და ა.შ.

თავის მხრივ მაჰმადიანი კავკასიელების ოსმალეთში
გადასახლებით რუსეთს სურს, პოლიტიკური სიმშვიდე მო-
იპოვოს კავკასიაში და, შესაბამისად, ხელს უწყობს ამ
პროცესს. და ეს რთული პროცესი შეეხო აფხაზებს, ჩერ-
ქეზებს, ყაბარდოელებს, ჩეჩნებს, სამხრეთ კავკასიაში მო-
სახლე მაჰმადიან ქართველებს, აჭარლებს... საბედნიეროდ,
ჩამოთვლილ ტომებს მუჰაჯირობა ნაწილობრივ შეეხო...
ზოგი მათგანი კომპაქტურად დასახლდა და დღემდე შემო-
ინახეს მშობლიური ენა, მაგალითად, მუჰაჯირმა ქართვე-
ლებმა სტამბულის მიდამოებში, აფხაზებმა, ჩერქეზებმა...

მთლიანად გადასახლდნენ კავკასიიდან უბიხები. და
გაიბნენ ოსმალეთის იმპერიაში. თანდათან დაიწყო მათი
ასიმილაცია ადგილობრივ მოსახლეობასთან. 50-ოდე წლის
წინათ თურქეთში არსებობდნენ უბიხები (თითო-ოროლა),
რომელთაც იცოდნენ თავიანთი ენა. დღეს უბიხურ ენაზე
აღარავინ საუბრობს – უბიხური ენა მოკვდა, 1965 წელს
წერდა არნ. ჩიქობავა (1898-1985 წ.): „ამჟამად თხუთმეტი-
დე კაცმა თუ იცის უბიხური: სხვები ან აღიდგურზე გადა-
ვიდნენ, ანდა თურქულზე“. საბედნიეროდ, ქართველმა თუ
უცხოელმა ავტორებმა (გ. როგავა –1905-1987 წ., ქ. ლომთა-
თიძე –1911-20070 წ., პ. უსლარი –1816-1875 წ., ე. დიუმეზი-
ლი –1898-1987 წ., პ. ფოგტი 1903-1986 წ.) აღწერეს და გამო-
იკვლიეს უბიხური, როგორც ვთქვით, აწ უკვე მკვდარი ენა.

ცხადია, უბიხების გენეტიკური შთამომავლები დღესაც
ცხოვრობენ თურქეთსა თუ ევროპის სხვა ქვეყნებში, მაგ-
რამ ისინი აღარ იწოდებიან უბიხებად!...

წახდა ენა, დაეცა ერი...

ამიტომაც გვაფრთხილებს პოეტი – „რა ენა წახდეს,
ერიც დაეცესო“, ანდა „მტერობა ენის, არს მტრობა ქვეყნი-
სო“...

საბედნიეროდ ჩვენდა, ქართველმა ხალხმა გაუძლო
უამრავ უბედურებას და ქართველმა ერმა შეინარჩუნა ქარ-
თული ენა! გადარჩა ენა – გადარჩა ერი!

ჩვენ ისეთი შემთხვევები გავიხსენეთ, როცა ენა ხალხ-
თან ერთად დაიკარგა...

არის შემთხვევები, როცა ხალხი აგრძელებს ცხოვრე-
ბას, არსებობას, მაგრამ იცვლება ენა და იცვლება იმდენ-
ნად, რომ სხვა ენას ვიღებთ.

ცნობილი ფაქტია: ძველი და ახალი ბერძნული ორი
სხვადასხვა ენაა. ახალი ბერძნული დღეს საბერძნეთის სა-
ხელმწიფო ენაა, ძველი ბერძნული ენა – ჰომეროსის, პლა-
ტონის, პლუტარქესა და სხვათა დედაენა – მკვდარი ენაა.
ღიახ, ძველი ბერძნული მკვდარი ენაა, ახალი ბერძნული –
ცოცხალი. არადა, ერთი ენის განვითარების ორი საფეხუ-
რია, ძველი ბერძნულის საფუძველზე განვითარდა და
ჩამოყალიბდა ახალი ბერძნული...

ასეთივე ვითარებაა სომხურშიც. თუ ქრონოლოგიურად
ძველი ბერძნული IV საუკუნემდე ენას ეთქმის, სომხუ-
რის სინამდვილეში ქრონოლოგია უფრო ახლოურია: V-XI
საუკუნეების სომხურს ეუწოდებთ ძველ სომხურს (გრა-
ბარს), ხოლო შემდეგდროინდელ სომხურს, დღევანდელს –
ახალ სომხურ ენას (აშხარაბარს). გრაბარი მკვდარი ენაა,
აშხარაბარი – ცოცხალი. გრაბარი აშხარაბარის საფუძვე-
ლია; აშხარაბარი – გრაბარის განვითარების შედეგი.

ორივე – ძველი ბერძნულისა და ძველი სომხურის –
შემთხვევაში საქმე გვაქვს მკვდარ ენასთან, თუმცა ერი
ცოცხლობს და ლაპარაკობს მკვდარი ენის განვითარების
საფუძველზე მიღებული ენით. ამ ენათათვის მკვდარი ენის
წოდება გარკვეულწილად პირობითია – ენა იცვლება და
ეს ცვლილება ისე ხელშესახებია, რომ ამ ენაზე მოსაუბ-

რისთვის არაა გასაგები მისი შორეული წინაპრის ნაუბარი... აღბანურისა თუ უბიხურის შემთხვევაში პრინციპულად სხვა ვითარება იყო – ენამ შეწყვიტა არსებობა... სამწუხაროდ, შედეგი ერთგვარია: არც უბიხურია დღეს აკენის ენა, არც ლათინური და არც გრაბარი. საბედნიეროდ ჩვენდა, არ მოხდა ასე ქართული ენის შემთხვევაში...

მოდით, ასე ვთქვათ, გრაბარის სიკვდილის მიზეზი ის კანონზომიერებაა, ენის ცვალება რომ ჰქვია.

ახლა მოვლენას შევხედოთ სხვა კუთხით: V-X საუკუნეების სომხური დღევანდელი სომხისათვის გაუგებარია, სხვა ენაა; ამავე პერიოდის ქართული – დღევანდელი მკითხველისათვის მეტ-ნაკლებად გასაგებია; არაა სხვა ენა. ამიტომაც ძველ ქართულ ენას პირობით, სამუშაო ტერმინად მიიჩნევენ. საუბრობენ ერთი და იმავე ენის (ქართული ენის) განვითარების ორ საფეხურზე (ძველი ქართული და ახალი ქართული) და არა ორ ენაზე. არიან მეცნიერები, რომლებიც ამგვარ პირობით დაყოფასაც (ძველი ქართული – ახალი ქართული) არასწორად მიიჩნევენ. ქართული მთლიანობაა – „თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა“ (რ. თვარაძე). და არის ჭეშმარიტება ამგვარ მიდგომაშიც. ამის თაობაზე უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მაგრამ ხომ ფაქტია, რომ იაკობ ხუცესისა და გიორგი მერჩულის ქართულსა და დღევანდელ ქართულს შორის არის გარკვეული განსხვავება. დიახ, ეს ფაქტია, მაგრამ ეს არ არის იმ ხარისხის განსხვავება, რაც გრაბარსა და აშხარაბარს შორის არსებობს. რა მოხდა, რით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ ერთი და იმავე ქრონოლოგიური დონის ორი მონაცემი ერთ შემთხვევაში განსხვავდება ენათა დონეზე (გრაბარი – აშხარაბარი), ხოლო მეორე შემთხვევაში – ერთი ენის ორი ისტორიული ნაირსახეობის (ძველი ქართული – ახალი ქართული) დონეზე?

ანუ: V-X საუკუნეების სომხური და დღევანდელი სომხური ორი ენაა; ხოლო V-X საუკუნეების ქართული და დღევანდელი ქართული – ერთი ენაა... რატომ?

სანამ დასმულ კითხვას ვუპასუხებდეთ, ერთ საკითხსაც მივაქციოთ ყურადღება.

ცოცხალი ენა იცვლება. ცვლილება ორი სახისაა: ენა იცვლება დროსა და სივრცეში.

თუ ერთმანეთს შევედარებთ სხვადასხვა ეპოქის ენობრივ მონაცემებს, სხვაობას აშკარად შევამჩნევთ. იაკობ ცურტაველის, გიორგი მერჩულის, შოთა რუსთაველის, დავით გურამიშვილის, ილია ჭავჭავაძისა თუ ანა კალანდაძის თხზულებათა ენა საკმაო სხვაობას ავლენს ერთმანეთთან. ეს არის დროში მომხდარი ცვლილება. ყოველი მათგანის შემოქმედება თავიანთი ეპოქის ქართულის სახეა. ამგვარ ცვლილებას შეისწავლის ენის ისტორია.

მოვიაროთ საქართველო. ვესაუბროთ ხევსურეთში ხევისურს, ფშავეში – ფშაველს, კახეთში – კახელს, ქართლში – ქართლელს, იმერეთში – იმერელს, რაჭაში – რაჭველს, გურიაში – გურულს, აჭარაში – აჭარელს და ა. შ. კითხვაზე – რა ენაზე საუბრობს ჩვენი თანამოსაუბრე. პასუხი ერთი იქნება – ქართულად. დიახ, ქართულია ხევსურულიც, ფშაურიც, კახურიც, ქართლურიც, იმერულიც, რაჭულიც, გურულიც, აჭარულიც თუ სხვა კუთხეთა მეტყველებაც. დაკვირვებული კაცი ადვილად შეამჩნევს იმ სხვაობას, რაც ამ ქართველთა მეტყველებაშია. ამგვარ განსხვავებას, ცვლილებას ვეძახით სივრცეში მომხდარ ცვლილებას. ამგვარ ცვლილებას შეისწავლის დიალექტოლოგია.

დროში თუ სივრცეში მომხდარი ცვლილებების შედეგად წარმოიქმნება ნაირსახეობანი; დროში მომხდარი ცვლილების შედეგად წარმოქმნილ ნაირსახეობებს ენის პერიოდებს, განვითარების ეტაპებს ვუწოდებთ; სივრცეში მომხდარი ცვლილების შედეგად წარმოქმნილ ნაირსახეობებს – დიალექტებს.

ენის განვითარების პერიოდები (ძველი ქართული ენა, საშუალო ქართული ენა, ახალი ქართული ენა თუ თანამედროვე ქართული ენა) და დიალექტები (ხევსურული, ფშაური, კახური...) საერთო-სახალხო ენის – ქართული ენის – ნაირსახეობებია.

როგორც დროში მომხდარი ცვლილება, ისე სივრცეში მომხდარი ცვლილება შეიძლება საფუძველი გახდეს ენათა წარმოქმნისა. ზემომოყვანილი მაგალითები სომხური და ბერძნული ენებისა არის დროში მომხდარი ცვლილების შედეგი. დროთა განმავლობაში ცვლილება ისე შორს წავიდა, განსხვავება იმდენად დიდი გახდა, რომ მივიღეთ ახალი ენები.

მონათესავე ენათა წარმოქმნის საფუძველი სწორედ სივრცეში მომხდარი ცვლილებებია. მაგალითისათვის: ძველ სლავურ ენას ჰქონდა თავისი სივრცული ნაირსახეობები (დიალექტები), რომლებიც დამოუკიდებელ ენებად ჩამოყალიბდნენ – რუსული, ბელორუსული, უკრაინული, ბულგარული... თუმცა ამ შემთხვევაში დროში მომხდარი ცვლილებების წილიც დიდია.

ზემოდანსმული კითხვა მაინც პასუხგასაცემია: ერთი და იმავე ქრონოლოგიური დონის ორი ენობრივი ერთეული სომხურის შემთხვევაში რატომ იქცა ენებად, ხოლო ქართულის შემთხვევაში – ერთი ენის ნაირსახეობებად?

ცვლილება ცოცხალი ენის არსებობის ერთ-ერთი პირობაა. „ენა, როგორც შემოქმედება, გულისხმობს ენაში ცვლილებათა და გარდაქმნათა გარკვეული კანონზომიერების არსებობას“ (ბ. ჯორბენაძე 1942-1993 წწ.). მაგრამ „ენა, როგორც შედეგი, გვაგარაუდებინებს ენაში რაღაც მუდმივი (მისი ძირითადი სახის შემაპირობებელი) მონაცემის არსებობას“ (ბ. ჯორბენაძე), ანუ ენაში რეალურად არსებობს მუდმივი და ცვლადი მონაცემები.

ცვლილება შეიძლება შეეხოს ენის ნებისმიერ სფეროს, დაწყებული მისი ფონოლოგიური სტრუქტურიდან, გრამატიკის, ლექსიკის, სემანტიკის საკითხებით გაგრძელებული.

მაგალითისათვის: ძველ ქართულს ახალთან შედარებით რთული ბგერითი სისტემა ჰქონდა, კ, ძ და ჭ განასხვავებდა. განსხვავებული იყო ბრუნვათა სისტემა (წრფელობითი ბრუნვა იყო ძველ ქართულში), მწკრივთა სისტემა (ხოლმეობითის მწკრივები...) და სხვა. ჩამოთვლა შორს წავიყვანს... ყველაზე მეტად თვალშისაცემია ლექსიკური

განსხვავება. თუმცა, თუ ამ განსხვავებულ ფაქტებსა და მოვლენებს საერთო (ძველი და ახალი ქართულისათვის) მონაცემებს შევუდარებთ, აღმოჩნდება, რომ უცვალბებელი, მუდმივი გაცილებით სჭარბობს ცვლებადს.

ანუ: ქართულ სინამდვილეში ცვლადისა და მუდმივის თანაფარდობა მუდმივის სასარგებლოდ წყდება. ესაა საფუძველი იმისა, რომ ძველი ქართული ენის ძეგლები თანამედროვე მკითხველისათვის გასაგებია; იმისა, რომ ძველი და ახალი ქართული არის ერთი ენის ორი ნაირსახეობა...

იმ შემთხვევაში, როცა ენაში ცვლადი წააჭარბებს მუდმივს, მაშინ ვიღებთ სომხურისა თუ ბერძნულის მსგავს ვითარებას: ერთი ენისაგან განსხვავებულ მეორე ენას.

ცვლებადის სიჭარბე მუდმივთან არ არის დამოკიდებული დროის მონაცემებზე. ამის დასტური ქართული და სომხური ენების შედარებაა: როგორც ითქვა, V-X საუკუნეების სომხური სხვა ენაა, ვიდრე XX საუკუნის სომხური. V-X საუკუნეებისა და XX საუკუნის ქართული ერთი ენის ორი ნაირსახეობაა.

ასეთი კითხვა ჩნდება: რა არის ის, რაც განაპირობებს მუდმივის სიჭარბეს ცვლადთან ქართულ სინამდვილეში და პირიქით – ცვლადის სიჭარბეს მუდმივთან – სხვა ენათა (სომხურის, ბერძნულის...) შემთხვევაში?

მოდით, სხვა ენების ამბავი გვერღებ გადავდოთ და ქართულზე ვისაუბროთ... ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ დედაენისადმი ქართველი კაცის უნიკალური დამოკიდებულება უნდა იყოს საფუძველი ყოველივე ამისა. კერძოდ რა? ვიფიქროთ:

სამი საუნჯე და ოთხი ბურჯი

1861 წელს ილია ჭავჭავაძე აქვეყნებს წერილს „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კახლოვის-მიერ „შეშლილი“-ს თარგმანზედა“. სწორედ ამ წერილის დასასრულს წერს ილია იმას, რაც არა მხოლოდ ქართველთა იმ თაობის, არამედ საერთოდ ქართველობისათვის მარადიულ შეგონებად იქცა:

„სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას?“

ანუ: ჩვენს ქართველობას სამი მთავარი კომპონენტი ქმნის – მამული, ენა, სარწმუნოება. ქართველობა მხოლოდ ამ სამების ერთობაა. ამ სამებიდან ენა გამორჩეული საუნჯეა: „ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოსო!“ – გემოდღვრავს ილია და გვაფრთხილებს: „სხვისა არა ვიცით და ჩვენ-კი მშობელ მამასაც არ დაუთმობდით ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას“. ასე ხედავს ილია ჭავჭავაძე ენის როლსა და მნიშვნელობას ერის არსებობისათვის და ჩვენს ვალდებულებას ენის მიმართ.

ასევე ფიქრობს იაკობ გოგებაშვილიც. ილიას **ღვთაებრივ საუნჯეს** იაკობმა **ბურჯი ეროვნებისა** უწოდა და სამეულს მეოთხე კომპონენტი მიუმატა – ეროვნული სკოლა, ანუ: ჩვენი ქართველობის განმსაზღვრელად, საფუძვლად ოთხი მთავარი ბურჯი გამოაცხადა: მამული, ენა, სარწმუნოება და ეროვნული სკოლა. იაკობის აზრით, ერთ-ერთი მთავარი ბურჯი ერის აღორძინებისათვის გახლავთ სამშობლო ენა. „ერის განვითარება პირდაპირ დამოკიდებულია ენის განვითარებაზე. თუ ენა ერთ წერტილზეა შეჩე-

რებული, ერის წინ მსველლობაც მოსპობილია. თუ ენა უკან-უკან მიდის და ლატაკდება, აზროვნებაც ერისა ქვეითდება, უძღურდება, ღარიბდება. სამაგიეროდ, თუ ენა წინ მიდის, დღითი-დღე იფურჩქნება, ვითარდება, მდიდრდება ფორმებითა, ერის აზროვნებაც წელში იმართება, ძაღლონეს იძენს, აყვავების ხანა უდგება...“ ხოლო თუ როგორ უნდა მოვეპყრათ და ვუპატრონოთ დედაენას, ეს ცალკე თემაა იაკობთან.

მოკლედ: ილიამ და იაკობმა გაგვიცნობიერეს ის, თუ რას ნიშნავს ქართველი კაცისთვის დედაენა და როგორი უნდა იყოს ქართველთა დამოკიდებულება მისადმი.

XIX საუკუნეში მიხვდნენ ჩვენი გენიოსები ამას, თუ ადრეც ასეთივე იყო ქართველი კაცის დამოკიდებულება დედაენისადმი?

გიორგი მერჩულეს მოვუსმინოთ: „ქართლად ფრიადი ქუეყანად აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვად ყოველი აღესრულებს“. ანუ: მთავარი განმსაზღვრელი ქართველობის, ქართულობის, საქართველოსი – ქართული ენაა. გავიხსენოთ: გიორგი მერჩულე VIII-IX საუკუნეების ამბებს X საუკუნეში აღწერს. პოლიტიკურად საქართველო არაა ერთიანი ქვეყანა. სამი მთავარი, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, პოლიტიკური ერთეულია იმ დროს: ტაო-კლარჯეთი, რომელსაც თავისი მეფე ჰყავს; აფხაზეთი, რომელსაც თავისი მეფე ჰყავს და ქართლი, სადაც არაბები ბატონობენ – თბილისში ამირა ზის, ქართლს ერისმთავარი ჰყავს. გიორგი მერჩულისათვის ეს პოლიტიკური დაყოფა არაა არსებითი; მისთვის მთავარია ის, რომ ტაო-კლარჯეთში, ქართლსა და აფხაზეთში ქართული ენით „ჟამი შეიწირვის და ლოცვად ყოველი აღესრულებს“. ანუ მთავარი ენაა, მთავარი ენობრივი ერთობაა. სხვათა შორის იმასაც მივაპყროთ ყურადღება, ილიასეული სამება (მამული, ენა, სარწმუნოება) მერჩულის გამონათქვამშიც იჩენს თავს: „ქართლად ფრიადი ქუეყანად აღირაცხების (მამული), რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა (ენა) ჟამი შეიწირვის და ლოცვად ყო-

ველი აღესრულები (სარწმუნოება)“. ეს ფაქტი იმდენადაა ღირსსაცნობი, რომ ილია ჭავჭავაძე არ იცნობს გიორგი მერჩულის თხზულებას („გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას“ ნიკო მარმა 1902 წელს მიაკვლია და გამოსცა 1911 წელს). ასე რომ, ეს არის არა ილიას, იაკობის თუ გიორგი მერჩულის აღმოჩენა (გამოგონება), არამედ ეს ქართული აზრია, რომელიც სხვადასხვა დროს (ამ შემთხვევაში X და XIX საუკუნეში) გამოთქვას, ფორმულის სახით ჩამოაყალიბეს გიორგი მერჩულემ, ილიამ და იაკობმა.

დედაენისადმი ქართველი კაცის დამოკიდებულების კიდევ ერთი უნიკალური მაგალითია იოანე ზოსიმეს „ქება და დიდება ქართულისა ენისა“ (X საუკუნე). გახსოვთ, რა თქმა უნდა: „დამარხულ არს ენა ქართული დღემდე მეორედ მოსლვისა მისისა საწამებელად, რადთა ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა...“ რომ „ყოველი საიდუმლოდ ამას ენასა შინა დამარხულ არს...“ რომ ქართული არის „ენა შემკული და კურთხეული...“ ესაა უნიკალური სადიდებელი ქართული ენისა (ამის თაობაზე ბევრი თქმულა...). ისიც ითქვა, რომ ლექსი X საუკუნეზე უფრო ადრე უნდა იყოს შექმნილი, კერძოდ, IV საუკუნეში (რ. პატარიძე) და იოანე ზოსიმემ შეიტანა საგალობელთა კრებულში... თუმცა ამას არცა აქვს ამჯერად ჩვენთვის პრინციპული მნიშვნელობა: ქართველმა კაცმა დედაენის ეს სადიდებელი X საუკუნეში შექმნა თუ უფრო ადრე; ისაა არსებითი, რომ „ქებას“ ავტორის აზრით, „ქართული ენა უფლის ენა“ (ა. ბაქრაძე). ჩვენთვის ეს დამოკიდებულება არსებითი...

ერთი ფაქტიც მინდა გავიხსენო – კიდევ ერთი საოცარი ძეგლი ქართველი კაცის დედაენასთან დამოკიდებულებისა – დავათის სტელა, ამ უძველეს და უმნიშვნელოვანეს ძეგლზე უფრო ვრცლად მინდა ვისაუბრო.

1984 წელს დუშეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ სოფელ დავათში (დუშეთი) აღმოაჩინა ადრექრისტიანული ხანის რამდენიმე ქვა-ჯვარი (სტელა). ჩვენთვის საინტერესო სტელა VIII საუკუნის (ყოველ შემთხვევაში უფრო გვი-

ანდელი არ უნდა იყოს) ეკლესიის ერთ-ერთ ბურჯში იყო ჩაშენებული. წარწერიანი მხარე კედელში იყო ჩამალული, ამიტომაც სანამ შემთხვევამ კედლიდან არ ჩამოაგდო, მისი არსებობა უცნობი იყო. ფაქტია: ეს სტელა მეორეულ საშენ მასალად ყოფილა გამოყენებული... მშენებლებმა სუფთა გვერდი მოაქციეს სამზეოზე და წარწერიანი ჩამალეს კედელში... მეცნიერთა ვარაუდით, ეს VIII საუკუნისთვის „დრომოჭმული“ სტელა უფრო ადრინდელი – IV-V საუკუნეების ძეგლის ნაწილი უნდა ყოფილიყო... მერე „მოჭამა თავისი დრო“ და გამოიყენეს სხვა ეკლესიის ბურჯის ასაგებად... ამაზე მეცნიერები თანხმდებიან. არც თარიღებია დიდად სადავო: სტელა IV-V საუკუნეებში უნდა იყოს შექმნილი.

რას წარმოადგენს სტელა?

ეს არის ერთიანი კომპოზიცია, რომელიც ორი – ზედა და ქვედა – ნაწილისაგან შედგება. ზედა მონაკვეთზე მთავარანგელოზები – მიქაელი და გაბრიელი – არიან გამოქანდაკებულნი. ქვედა მონაკვეთზე ორი საერო პირია გამოსახული, რომელთაც დიდებულთა შესამოსელი აცვიათ.

მთავარანგელოზებს ზეადმართულ ხელებში ჭილის გრავნილი უჭირავთ. გრავნილზე ბასრი იარაღით ამოკვეთილია ქართული ასომთავრული ანბანი ანიდან ჰომედე ანბანური რიგის შესაბამისად.

ქრისტიანულ იკონოგრაფიაში ამგვარი კომპოზიცია ცნობილია; მას ამადლები კომპოზიციასაც უწოდებენ. ოღონდ ერთი არსებითი თავისებურება დავათის სტელისა: „კანონიკური ქრისტიანული იკონოგრაფია დასაშვებად მიიჩნეეს მხოლოდ მაცხოვრის, მისი სიმბოლური გამოსახულების – ჯვრის – ამადლებას და ღვთისმშობლის განდიდებას, რომლებიც ესქატოლოგიური პროგრამით არიან აღბეჭდილნი და მეორედ მოსვლის იდეას გამოხატავენ“ (ზ. ალექსიძე)... ქართული ანბანი, ცხადია, ქართული ენის სიმბოლოა. სწორედ ქართული ენის განდიდების, გაღმერთების იდეა გამოხატა დავათელმა ხელოვანმა ამ სტელაზე...

ანუ: „მიქაელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები დვთის ნება-სურვილით ქართული ენისა და ქართული მწიგნობრობის მოსვლას გვამცნობენ“ (რ. პატარიძე) და ამ სტელაში გამოსახულ იდეას იოანე ზოსიმეს „ქება“-ში გამოსახულ იდეასთან აკავშირებენ...

კომპოზიციის ქვედა ნაწილში გამოსახული ორი ხელი-სუფალი ორი დიდი მოღვაწე – ფარნავაზი და მირიანი – უნდა იყოს, ვარაუდობენ მეკლევარნი და ესეც ზედა კომპოზიციასთან ლოგიკურ კავშირშია...

ფაქტია: IV-V საუკუნის ქართველნიც ისევე აღმერთებენ დედაენას, როგორც X საუკუნისა (გიორგი მერჩულე, იოანე ზოსიმე) თუ XIX საუკუნისა (ილია, იაკობი...)...

და ეს იყო საუკუნეობით განმტკიცებული ქართული დამოკიდებულება ქართული ენისადმი –

„ქართული ქართველთ რწმენაა!

ღმერთია!

ბედისწერაა!..“

ღიას, ქართველი კაცის, ქართველი მწიგნობრის დამოკიდებულება დედაენისადმი განსაზღვრავს იმას, რომ უძველესი ქართული წერილობითი ძეგლები გასაგებია დღევანდელი მკითხველისათვის. მწიგნობარი აფრთხილებს კიდევ მკითხველს, ისე წერონ, ისე იკითხონ, როგორც წინაპარმა დაწერა და არა შეცვალონ რა. XI საუკუნის მოღვაწეს – გიორგი მთაწმიდელს – მოვუსმინოთ: „ესე საცნაურ ყავნ ყოველთა, რამეთუ ესე წმინდად ოთხთავი არა თუ ახლად გუთარგმნია, არამედ ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთადთა ბერძნულთა სახარებათა შეგვწამებია ფრიადითა გამოწულილვითა. და ვინცა-ვინ სწერდეთ, ვითა აქა ჰპოოთ, ეგრე დაწერეთ. თუ ამისგან ჯერ-გიჩნდეს დაწერად, ღმრთისათვის სიტყუათა ნუ სცვალეთ, არამედ ვითა აქა სწერია, ეგრე დაწერეთ. და თუ არა რამე გაშუნდეს, ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმინდად თარგმნილნია და კეთილად – ხანმეტნიცა და საბაწმიდურნიცა, – მუნით დაწერეთ და ღმრთისათვის ერთმანეთსა ნუ გაჰრევთ!“

მოკვანილი ამონარიდი ბევრი რამით არის საყურადღებო. უპირველესად იმას მივაპყრობთ ყურადღებას, რომ ადრევე წმინდად და კეთილად თარგმნილი სახარება ისევე უნდა მივიღოთ და არ უნდა ვცვალოთ. წმინდად და კეთილად თარგმნილი ენას გულისხმობს უთუოდ, სწორ ქართულს გულისხმობს, ნორმატიულ ენას გულისხმობს, ამიტომ მოუწოდებს მკითხველს, „ვითა აქა წერია, ეგრე დაწერეთ“...

ამიტომაც სჭარბობდა და სჭარბობს ქართულ ენაში მუდმივი ცვლადს...

ქართული იბერიულ-კავკასიური ენაა

ვთქვით, ენა იცვლება დროსა და სივრცეში-თქო. სივრცეში მომხდარ ცვლილებას დრომ შეიძლება მკვეთრი ხასიათი მისცეს და საუკუნეთა განმავლობაში სივრცობრივად წარმოქმნილმა ნაირსახეობამ შეიძლება დამოუკიდებელი ენობრივი სახე მიიღოს. ესეც აღვნიშნოთ: ძნელია იმის თქმა, სხვაობა ორ ნაირსახეობას (დიალექტს) შორის რადონისა უნდა იყოს, რომ დამოუკიდებელ ენებად ვაღიაროთ... აქ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ფაქტორებიც მოქმედებს ზოგჯერ. მაგალითად, ამბობენ, სლავეური ენიდან მომდინარე ორ ენობრივ ერთეულს – რუსულსა და უკრაინულს – შორის ნაკლებია განსხვავება, ვიდრე სხვა შემთხვევაში ერთი ენის ორ დიალექტს შორის (თუნდაც ქართული ენის გურულსა და თუშურ დიალექტებს შორის...), მაგრამ პოლიტიკური ვითარების გამო უკრაინული და რუსული დამოუკიდებელ ენებად მოიაზრება; ასეა რუმინული და მოლდავეური ენები და არაერთი სხვა...

სხვადასხვა ფაქტორთა გავლენით ერთი ენიდან წარმოქმნილ ნაირსახეობებს შორის საუკუნეთა განმავლობაში განსხვავება იზრდება და ვიღებთ ათეულ თუ ასეულ ენას. მეცნიერები საერთო წარმომავლობის ენებს აჯგუფებენ და ამგვარად დაჯგუფებულ ერთობას ენათა ოჯახებს უწოდებენ, ასეთ ენათა ოჯახებად განიხილება – ინდოევროპული, თურქულ-ალათაური, სემიტური, უნგრულ-ფინური, ჩინურტიბეტური და სხვა ენები. თითოეული ოჯახი ათეულობით სხვადასხვა ენას აერთიანებს. ერთ-ერთი ყველაზე მრავალრიცხოვანია ინდოევროპულ ენათა ოჯახი. სწორედ ამ ოჯახის წევრები არიან ჩვენი მეზობელი ენები – სომხური, ოსური, რუსული... ასევე გერმანიკული, რომანული, სლავეური, ინდური, ირანული ენები და სხვა... ჩვენი მეზობელი

აზერბაიჯანული და თურქული ენები – თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახიდანაა...

ქართული? რომელ ენებს ენათესავება ქართული? ენათა რომელი ოჯახის წევრია? მოეპოვება მას მონათესავე ენები, თუ განცალკევებით დგას?

ამ კითხვებზე პასუხის გაცემას უძველესი დროიდან ცდილობდნენ. ზემოთ ვთქვით, ჰეროდოტე (ძვ.წ. V ს.) ქართველ ხალხს ეგვიპტელებთან აკავშირებდა, შესაბამისად, ქართულ ენას – ეგვიპტურთან. მეგასტენე (ძვ.წ. III ს.) ესპანეთს მიიჩნევდა ქართველთა უძველეს საცხოვრისად. ამ ვარაუდით ქართული ენა ესპანურს უკავშირდებოდა.

ქართული ენის სხვა ენებთან ნათესაობის საკითხი უფრო აქტიური გახდა XVII-XVIII საუკუნეებში. სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მეცნიერი გამოთქვამდა თვალსაზრისს ქართული ენის წარმოშობის თაობაზე. გერმანელი ფილოსოფოს ლაიბნიციდან (XVII-XVIII სს.) მოყოლებული.

სწორედ ლაიბნიცის სახელთან არის დაკავშირებული ქართული ენის ინდოევროპულ ენებთან მონათესაობის თეორია. ამ აზრმა XIX საუკუნეშიც გაიჟღერა გერმანელი ენათმეცნიერის ფრანც ბოპისა (1791-1867 წწ.) და ფრანგი მკვლევარის მარი ბროსეს (1802-1880 წწ.) შრომებში... ამ თეორიამ XX საუკუნეშიც იპოვა მხარდამჭერები, თუმცა საბოლოოდ უარყოფილი იქნა.

ნიკო მარი (1864-1935 წწ.) ქართულ ენას სემიტურ ენებთან აკავშირებდა. უფრო ადრე ასეთი მოსაზრება გერმანელმა ენათმეცნიერებმა მაქს მიულერმა (1823-1900 წწ.) და ფრიდრიხ მიულერმა (1834-1898 წწ.) გამოთქვეს... ნ. მარი თავისი მოღვაწეობის ბოლო ეტაპზე ამ აზრს აღარ იზიარებდა...

XIX საუკუნეშივე გაიჟღერა აზრმა ქართული ენის თურანულ (ალათაურ) ენებთან ნათესაობის შესახებ (მაქს მიულერი)...

XX საუკუნეში ქართული დრავიდულ ენებთანაც დააკავშირეს (თანამედროვე გერმანელი ქართველოლოგი ჰინც ფენრიხი)...

მეცნიერებაში საკმაოდ სერიოზულად დაისმოდა საკითხი ქართული ენის ნათესაობისა წინა აზიისა და შუამდინარეთის ძველ (ამჟამად მკვდარ) ენებთან: შუმერულთან, ხათურთან, სურიტულთან, ელამურთან, ურარტულთან, პელაზგურთან... ეს თეორია დღესაც არ კარგავს მეცნიერულ ღირებულებას. ეს ფართო თემაა. ამჯერად ამ მინიშნებით დაგვიყოფილდებით...

ასეთი დიდი ინტერესი ევროპულ ენათმეცნიერებაში ქართული ენის წარმომავლობის თაობაზე ისევ ევროპული ენების შესწავლის ინტერესებიდან გამომდინარეობდა. ისტორიულ-შედარებითმა ენათმეცნიერებამ დღის წესრიგში დასვა სწორედ ევროპული ენების კვლევა. ამ გზაზე გვერდი ვერ აუარეს ქართულს, სტრუქტურული თვალსაზრისით დიდად საინტერესო ენას.

ევროპაშივე ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში გაჩნდა აზრი ქართული ენის განკერძოებულობის შესახებ; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, აზრი იმის თაობაზე, რომ ქართული არ მიეკუთვნება ზემოწარმოდგენილ არცერთ ჯგუფს ენებისას, რომ ქართული წარმოშობით უკავშირდება მხოლოდ კავკასიურ ენებს (კავკასიის ტერიტორიაზე გავრცელებულ ენებს)... ეს აზრი 1864 წელს გამოთქვა ფრიდრიხ მიულერმა. იგი მიიჩნევდა, რომ ქართულ-კავკასიური ენები არის დამოუკიდებელ ენათა ოჯახი, გადმონაშთი უფრო დიდი ჯგუფისა... ეს აზრი ძირითადად გაზიარებულია მეცნიერებაში.

ამგვარად, პოზიცია ასეთია: ქართული ენა არ ენათესავება მსოფლიოში ცნობილ ენათა ოჯახებს, ქართულის მონათესავე ენებია კავკასიის ტერიტორიაზე მოსახლე ხალხების ენები: ქართველური (სვანური, მეგრულ-ლაზური) ენები, აფხაზურ-ჩერქეზული ენები, ჩეჩნურ-ინგუშური ენები და დაღესტნის ენები.

ქართულსა და მის მონათესავე ენებს იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს უწოდებენ. „იბერიულ-კავკასიური“ ენათმეცნიერული ტერმინია და არ უდრის გეოგრაფიულ ტერმინს – კავკასიური ენები (კავკასიის ენები); როგორც

ზემოთ აღვნიშნეთ, კავკასიაში მოსახლე ხალხების ენები – სომხური, ოსური, აზერბაიჯანული – არ არის ამ ოჯახის (იბერიულ-კავკასიურის) წევრები.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში 30-ზე მეტი ენაა. ეს ენები, როგორც ითქვა, კავკასიის ტერიტორიაზე არის გავრცელებული. ამ ენათა ოჯახში ოთხი ჯგუფი გამოიყოფა:

1. ქართველური ენები (ანუ იბერიული ჯგუფი) – ქართული, მეგრულ-ლაზური, სვანური;
2. აფხაზურ-ჩერქეზული – აფხაზური, აბაზური, ჩერქეზული (ადიღური), ყაბარდოული;
3. ნახური ჯგუფი – ჩაჩნური, ინგუშური, ბაცური (წოვა-თუშური);
4. დაღესტნური – ხუნძური, ანდიური, დიდოური, ბოთლისური, ღოდობერიული, ჭამალალური, ბაგვალალური, ახვაზური, კარატაული, ხვარშიული, კაპუჭურ-ჰუნზიბური, ჰინუხური, ლეზგიური, თაბასარანული, რუთულური, წახურული, უდიური, ბუღუხური, ხინალუდური, კრიწული, არჩიბული, დარგუული, ლაკური...

ზემოთ ის თვალსაზრისი მოვიყვანეთ, ქართული ენის გენეზისურ კავშირს რომ მიუთითებს წინა აზიის მკვდარ ენებთან – ურარტულთან, ხურიტულთან, შუმერულთან, ელამურთან, პელაზგურთან, ხათურთან... მეცნიერები სერიოზულად ფიქრობენ ამ თემაზე...

კავკასიის ტერიტორიის გარეთ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ცოცხალ წევრად ბასკური ენა მიიჩნევა. ბასკები სამხრეთ-დასავლეთ ევროპაში – პირენეის ნახევარკუნძულზე – მოსახლეობენ. ბასკეთის ტერიტორიისა და მოსახლეობის 2/3 ესპანეთში არის, 1/3 – საფრანგეთში.

ბასკური ენისადმი ინტერესი იმთავითვე იმან გამოიწვია, რომ ინდოევროპულ ენათა გარემოცვაში მყოფი ენა პრინციპულად განსხვავდებოდა თავისი სტრუქტურით ინდოევროპული ენებისაგან. ყველაზე დიდ სიახლოვეს ბასკური ენა ტიპოლოგიურად იბერიულ-კავკასიურ ენებთან ავლენს. განსაკუთრებით შთამბეჭდავია ეს მსგავსება ამ

ენათა ოჯახის სამხრეთულ ჯგუფთან – ქართველურ ენებთან. ეს ისე აშკარაა, რომ ბასკურს ქართველურ ენათა ჯგუფის მეოთხე წევრად განიხილავენ. ამ ჰიპოთეზას ბევრი მომხრე ჰყავს. როცა ტიპოლოგიურ მსგავსებაზე საუბრობენ ბასკურსა და ქართველურ ენებს შორის, უპირველესად მიანიშნებენ: ზმნის მრავალპირიანობაზე (ევროპული ენების ზმნა ერთპირიანია), ერგატიული (მოთხრობითი) ბრუნვის მქონეობაზე (ევროპული ენებისათვის ბრალდებითის – აკუზატივის – მქონეობაა ნიშანდობლივი, რაც ბასკურსა და კავკასიურ ენებს არ ახასიათებს), ბრუნვაცვალებად სუბიექტზე (ევროპული ენების ზმნის სუბიექტი ბრუნვაუცვლელია), ბრუნვაცვალებადი პირდაპირ ობიექტზე და სხვა...

ბასკებსა და კავკასიელებს შორის ხელშესახებია არა მხოლოდ ენობრივი, არამედ სხვა სახის მსგავსებანი: ანთროპოლოგიური ტიპი, ეთნოგრაფიული პარალელები – მსგავსებანი ყოფით ცხოვრებაში, მუსიკაში და ა.შ. გასული საუკუნის დამდეგს ნიკო მარმა ბასკეთში იმოგზაურა და დაწერა წიგნი „პირენეის გურია“. გურიაში გაზრდილ დიდ მეცნიერს იქაურმა ყოფამ გურია გაახსენა. წიგნში სწორედ ამ პარალელებზეა საუბარი... ბასკებიც იბერიელებად იწოდებიან.

თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ პირენეის იბერიელები გენეტიკურად კავკასიის იბერიელებთან არიან დაკავშირებულნი, არსებობდა შუა საუკუნეების საქართველოშიც. გიორგი მთაწმიდლის (1009-1065 წწ.) გადმოცემით იოანე მთაწმიდელს (დაახლოებით 920-1005 წწ.) განუზრახავს, წასულიყო ესპანეთში „ქართველთა ნათესავთა“ მოსანახულებლად... ძნელი სათქმელია, რას ემყარებოდა ეს ცოდნა, მაგრამ X-XI საუკუნეებში ამ აზრის არსებობას რაღაც სერიოზული საფუძველი რომ უნდა ჰქონდეს, ფაქტია.

კავკასიური და ბასკური ენების გენეტიკურ კავშირზე ძირითადად ორგვარი ჰიპოთეზა არსებობს. ერთის მიხედვით, როგორც კავკასიელები, ასევე ბასკებიც მოსახლეობდნენ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ტერიტორიაზე. ისტორიუ-

ლი კატაკლიზმების შედეგად მოხდა მათი მიგრირება. ერთი (დიდი) ნაწილი წავიდა ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ და დასახლდა კავკასიაში; მეორე (მცირე) ნაწილი წავიდა დასავლეთისაკენ და დასახლდა პირენეებში. ეს ჰიპოთეზა ქართველთა ავტოქტონობის თეორიას არ ეთანხმება... არსებობს სხვა ჰიპოთეზაც, რომელიც პირენეის ნახევარკუნძულის იბერიელთა წინაპრად კავკასიის იბერიელებს მიიჩნევს. ამ ჰიპოთეზას ჰყავს სერიოზული მხარდამჭერები... როგორ, რატომ, როდის მოხდა ეს, ამის თაობაზე მეცნიერები ვერას ამბობენ. ანტიკურ ავტორებთან იმაზეც იყო საუბარი, რომ კავკასიის იბერიელები პირენეიდან არიან გადმოსახლებულიო. მოგვიანო პერიოდში ეს ჰიპოთეზა აღარ განმეორებულა...

ასე რომ, კავკასიის იბერიელებისა და პირენეის იბერიელების გენეტიკურ ნათესაობას აქვს სერიოზული მეცნიერული საფუძველი, თუმცა მრავალი კითხვა პასუხგასაცემია. საკითხის კომპლექსური შესწავლა საჭირო და არა მხოლოდ ენათმეცნიერული...

ასევე სერიოზული მეცნიერული საფუძველი აქვს იბერიულ-კავკასიურ ენათა წინა აზიის მკვლარ ენებთან ნათესაობის თეორიასაც, თუმცა კითხვა აქაც მრავლადაა... პასუხები მომავლის საქმეა...

ქართული ქართველური ენაა

ზემოთ ვთქვით, იმ ენობრივ ქვეჯგუფს, რომელშიც ქართული შედის, ქართველურ ენებს ვუწოდებთ-თქო. ქართველური ენები პირობითი ტერმინია. ამ ტერმინით ქართველთა მეტყველება აღინიშნება.

ქართული ენობრივი სივრცე რთული რეალობაა. საერთოდ კავკასიის ენობრივი სამყარო ძალზე რთული და საინტერესოა. თავად ის ფაქტი, რომ დაღესტანში – გეოგრაფიულად ამ საკმაოდ მცირე ტერიტორიაზე (ფართობი – 50 000 კვ. კმ.; მოსახლეობა 1 400 000) ოცზე მეტი ენაა, ბევრის მოქმედია... არის ენები, რომლებიც თითო-ოროლა აულშია (სოფელში) გავრცელებული... მხოლოდ გეოგრაფიული გარემო არ უნდა იყოს ხელშემწყობი ასეთი ენობრივი დიფერენციაციისათვის. თუმცა ეს სხვა თემაა...

ასევე საკმაოდ რთულია ქართული ენობრივი სამყარო.

„ქართლ-კახეთი-იმერეთი, გურია და სამეგრელო – ყველა ჩემი სამშობლოა, საყვარელი საქართველო“ – ეს ყველა ქართველმა ბავშვმა იცის. იცის ის, რომ ქართლი, კახეთი, იმერეთი, სამეგრელო, ლაზეთი, სვანეთი, გურია, აჭარა, აფხაზეთი, მესხეთი, ჯავახეთი, რაჭა, ლეჩხუმი, ფშავი, ხევსურეთი, ხევი, თუშეთი, მთიულეთი, გუდამაყარი – საქართველოს კუთხეებია; ყველა ერთად ქმნის საქართველოს (აქ ისტორიული კუთხეებიც გავიხსენოთ, ამჟამად რომ სხვა ქვეყნების ფარგლებშია – საინგილო, ტაო-კლარჯეთი, შავშეთ-ერუშეთი, იმერხევი...)... ყველანი ვართ ქართველები. ისევე როგორც საქართველო შედგება სხვადასხვა კუთხისაგან, ქართველებიც ერთობლიობაა სხვადასხვა კუთხის ქართველებისა (ეთნოგრაფიული ჯგუფებისა – როგორც მეცნიერები უწოდებენ) – ქართლებების, კახელების,

იმერლების, მეგრელების, ლაზების, სვანების, გურულების, აჭარლების, მესხების, ჯავახების, რაჭველების, ლეჩხუმლების, ფშავლების, ხევსურების, მოხევეების, თუშების, მთიულელების, გულამაყრელებისა (ასევე ინგილოების, ტაოელების, კლარჯების, იმერხეველების...).

ყველა ამ კუთხეში და ყველა ამ ეთნოგრაფიულ ჯგუფში წიგნის ენა, საღმრთო ენა ქართულია. ამიტომ წერდა X საუკუნეში გიორგი მერჩულე – „ქართლად ფრიადი ქუეყანად აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვად ყოველი აღესრულებილსო“.

თუმცა სხვადასხვა კუთხის ქართველთა მეტყველება მეტნაკლებად განსხვავებულია ერთმანეთისაგან და, შესაბამისად, სალიტერატურო ქართულისაგან. ამ სხვაობას ყოველთვის გრძნობდით და ჩვენს შეგნებაში ჩვენი ამა თუ იმ კუთხის მკვიდრობა ამ კუთხისათვის დამახასიათებელ მეტყველებასთანაც იყო დაკავშირებული. მაგალითად, ხევსური ამყობდა თავისი ხევსურული მეტყველებით და მოხევე – მოხეურით. ეს მათ ქართულთან არ აშორებდა. პირიქით, ისინი თავიანთი ხევსურობითა თუ მოხევეობით ქართველობდნენ.

სხვადასხვა კუთხის ქართველთა მეტყველება ყოველთვის აღიქმებოდა და აღიქმება ქართულად, თუმცა ყოველთვის გრძნობდნენ იმ განსხვავებას მეტყველებაში, ერთ კუთხეს რომ განასხვავებდა მეორისაგან. დიალექტოლოგიის ქრესტომათიაში ჩარგლელი ფშაველისაგან ჩაწერილი ტექსტია შეტანილი, ღიმილით რომ ამბობს უკანაფშაველებზე, „დასიცილი იციან უკენა ფშავში აქიურ სიტყვებზეო“. მაგრამ რომ ჰკითხო ფშაველს, ქართლელს, იმერელს თუ აჭარელს, რა ენაზე საუბრობო, გეტყვის – ქართულადო...

განსხვავებული ვითარებაა საქართველოს რამდენიმე კუთხეში – სვანეთში, სამეგრელოსა და ლაზეთში. იაკობ გოგებაშვილი როცა „ბუნების კარში“ საქართველოს კუთხეებს ახასიათებდა, ამ კუთხეების მეტყველებას ენად მოიხსენიებდა: „მეგრელები შეადგენენ ქართველთა შტოსა.

სხვა ქართველებისაგან ბევრით არაფრით განსხვავდებიან. მეგრელი იმერელსა და გურულს ისე ძლიერ ემსგავსება, რომ ქართლელი და კახელი ამათ ერთმანეთში ძნელად გაარჩევს. მარტო ენით არიან ცოტათი განცალკევებულნი, მაგრამ ეს ენაც ღვიძლი ძმაა ქართულის ენისა. გარდა ამისა, თითქმის ყველა მეგრელებმა კარგად იციან ქართული ლაპარაკი და ქართული ენა ძლიერ უყვართ. იმათ ეს საღმრთო ენად მიაჩნიათ, რადგანაც წირვა-ლოცვა მთელს სამეგრელოში იმ თავიდგანვე ქართულს ენაზედ სრულდებოდა და ახლაც სრულდება“. ასევე ამბობს ჭანეთზე (იმავე ლაზეთზე): „ჭანები ძმები არიან მეგრელებისა... ჭანური ენა იგივე მეგრული ენაა ცოტაოდენის განსხვავებით. ქართული ენაც ბევრმა ჭანმა ისევე კარგად იცის, როგორც მეგრელებმა“... სვანეთის დახასიათებისას იაკობი წერს: „ქართველების ტომის უფრო შორეულს შტოს სვანები შეადგენენ. პირი-სახით სვანი ძლიერ ჰგავს მთიულს ქართველებს: ფშაველებს, ხევსურებს, თუშებს და სხვებს... სვანური ენაც ქართული ენიდან არის წარმომდგარი; ქართული სიტყვები და მეტადრე მეგრული სვანურს ენაში ძალიან ბევრია. ამიტომ როგორც მეგრელი, ისე სვანები ქართულს ენას რამდენსამე თვეს წმინდად შეისწავლიან ხოლმე“...

ასე რომ, სამეგრელოს, ლაზეთისა და სვანეთის ქართველთა ადგილობრივ მეტყველებას ენად მოიხსენიებს იაკობ გოგებაშვილი და არა მხოლოდ ის. ადგილობრივ კილოზე მეტყველ მეგრელს, ლაზს და სვანს რომ ჰკითხო, რა ენაზე საუბრობო, გეტყვის – მეგრულადო, ლაზურადო, სვანურადო. ე.ი. ქართველთა თვითშეგნებაში მეგრული, ლაზური და სვანური მეტყველება ენად აღიქმება; იმერული, კახური, ხევსურული თუ სხვა – ქართულად...

როგორ გავიგოთ ეს? – ნებისმიერი მეტყველება შეიძლება დავახასიათოთ, ერთი მხრივ, ენათმეცნიერულად, მეორე მხრივ – მისი სოციალური ფუნქციის მიხედვით.

როცა მეტყველების დახასიათება ხდება ენათმეცნიერულად, ამ შემთხვევაში ითვალისწინებენ ამ მეტყველების ყველა მხარეს – ფონეტიკურს, მორფოლოგიურს, სინტაქსურს; ლექსიკას... მეგრულის, ჭანურისა (ლაზურის) და ქართულის მიმართ ასეთი მონოგრაფიული კვლევა ჩაატარა აკადემიკოსმა არნოლდ ჩიქობავამ (1898-1985 წწ.) გასული საუკუნის 30-იან წლებში („ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“ გამოიცა 1936 წ.). ამ მონოგრაფიაში ავტორი, ერთი მხრივ, ახდენს ჭანური მეტყველების მეცნიერულ ანალიზს – ფონეტიკურ დახასიათებას, მორფოლოგიური სტრუქტურის აღწერასა და ძირითადი სინტაქსური მოვლენების ანალიზს; მეორე მხრივ, ყოველივე ამას უდარებს მეგრულ მეტყველებას და, მესამე მხრივ, ახდენს შეჯერებას ქართულ მეტყველებასთან. მეცნიერმა თვალნათლივ აჩვენა, რომ ჭანური და მეგრული მეტყველება ერთი მეორის მიმართ მხოლოდ დიალექტურ სხვაობას ავლენს. ისინი ისე უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც ნებისმიერი ენის ორი დიალექტი უპირისპირდება ერთი მეორეს (მაგალითად გურული და კახური...). ამიტომაც ლინგვისტურად მეგრულ-ჭანური გააზრებული უნდა იქნეს ერთ ენად, განსხვავებულად ქართული ენისაგან; სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ერთ ენას სხვადასხვა ტერმინით აღნიშნავენ: მეგრულ-ჭანური, მეგრულ-ლაზური, ზანური (ზანებად სვანები სახელსდებენ მეგრულ-ლაზებს), კოლხური (ეს ტერმინი აკაკი შანიძემ (1887-1987 წწ.) შემოიღო). სხვაობა ჭანურსა და მეგრულს შორის ძირითადად ლექსიკის დონეზე იზრდება, რადგან საუკუნეების მანძილზე ლაზისტანი (ჭანეთი) მოწყვეტილი იყო დედასაქართველოს – ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში იყო სამხრეთ საქართველოს სხვა კუთხეებთან ერთად. იგი XIX საუკუნის 70-იან წლებში შემოუერთდა საქართველოს, თუმცა XX საუკუნის დამდეგს კვლავ მიიტაცა ოსმალეთმა (მხოლოდ ნახევარი სოფელი ლაზისტანისა – სარფი – დარჩა საქართველოს ფარგლებში). თურქულმა ენობრივმა გარემოცვამ და ქარ-

თული ენობრივი სივრციდან მოწყვეტამ გამოიწვია ლაზურსა და მეგრულს შორის სხვაობის გაზრდა.

რაც შეეხება სვანურ მეტყველებას, იგი ენათმეცნიერულად ენობრივ დონეზე განსხვავდება, ერთი მხრივ, მეგრულ-ლაზურისაგან და, მეორე მხრივ, ქართულისაგან. ამ შემთხვევაში სხვაობა ქართული მეტყველებისაგან უფრო მკვეთრია, ვიდრე კოლხურის შემთხვევაში. მეცნიერები ამ ფაქტსაც უძებნიან ახსნას: სვანური მეტყველების გამოყოფა დედაქართულისაგან უფრო ადრე მოხდა, ვიდრე მეგრულ-ლაზურისაო...

ასე რომ ენათმეცნიერული თვალსაზრისით ლაზურ-მეგრული ერთი ენაა, სვანური – მეორე, ქართული – მესამე; ვიმეორებთ, ეს ენათმეცნიერულად.

არსებობს სხვა თვალსაზრისიც, სხვა ხედვაც; მეტყველების შეფასება ხდება იმისდა მიხედვით, თუ როგორია მისი სოციალური ფუნქცია.

სოციალური თვალსაზრისით ქართული ენის ფუნქცია სრულიად განსხვავებულია: იგი არის წიგნის ენა სრულიად ქართულ ენობრივ სივრცეში, სადმართო ენა (როგორც იაკობი იტყვოდა), დედაენა (ამ ტერმინის თაობაზე ქვემოთაც ვისაუბრებთ).

ხოლო მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის ფუნქციები შეზღუდულია, მარტივია: მეგრულ-ლაზური და სვანური მეტყველება, როგორც იაკობ გოგებაშვილი იტყვოდა, „შინაურობაში სახმარი კილოებია“... აქ ტერმინებიც აირია: დიალექტი, კილო, შინაურობაში სახმარი ენა, საშინაო კილო... – ერთმანეთს ენაცვლება...

სოციალური ფუნქცია მეგრულისა, ლაზურისა, სვანურისა ისეთივეა, როგორც ხევსურთა, ფშაველთა, მოხევეთა და სხვა კუთხეების ქართველთა მეტყველებისა (დიალექტებს რომ ვუწოდებთ).

ამიტომ, თუ ჩვენ ვიტყვით, რომ სვანური ენაა, ვგულისხმობთ საკითხისადმი ენათმეცნიერულ მიდგომას; თუ ვიტყვით, რომ სვანური, მეგრული, ლაზური კილოა, ვგულისხმობთ სოციოლინგვისტურ მიდგომას.

ასე რომ, ქართულ ენობრივ სივრცეში, ერთი მხრივ, დგას ქართული სალიტერატურო ენა – წიგნის ენა, ოფიციალური ენა, საღმრთო ენა და, მეორე მხრივ, საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ქართველთა „შინაური მეტყველება“ – არა წიგნის ენა, არა ოფიციალური ენა, არა საღმრთო ენა. – ეს როცა ვსაუბრობთ, ვიმეორებთ, ქართველთა მეტყველების სოციალურ ფუნქციაზე. ხოლო როცა ვახდენთ ენათმეცნიერულ ანალიზს, ქართული (მისი კილოებითა), სვანური (მისი კილოებითა) და ზანური (მისი კილოებითა) ენებად განიხილება. ეს არის საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისი. გაეხაზავთ: არ უნდა მოხდეს დონეების აღრევა (ლინგვისტური და სოციოლინგვისტური თვალსაზრისებისა), არადა, პოლიტიკური ინტერესებისთვის, პროვოკაციებისთვის გამიზნულად არაერთგზის მომხდარა ამ თვალსაზრისების აღრევა.

შეიძლება, ვინმე მეცნიერული თვალსაზრისით არ ახდენდეს შეფასებას, როცა ამბობს – მეგრული ენაო, სვანური ენაო, მაგრამ გავითვალისწინოთ ტერმინთა სინონიმურობის საკითხი: ენა, კილო, კილო-კავი. ეს ტერმინები ზოგადად მეტყველების მნიშვნელობით შეიძლება გამოვიყენოთ და არა მეცნიერული სხვაობა ვეძებოთ ამ ტერმინებს შორის. გავიხსენოთ გამოთქმები – კარგი ენა აქვს, ცუდი ენა აქვს... ასევე, ვსაუბრობთ მწერლის ენაზე: რუსთაველის ენა, ილიას ენა, ვაჟას ენა...

მაგრამ მეცნიერული თვალსაზრისით საერთოდ ამ თემაზე – სვანური, მეგრულ-ლაზური ენაა თუ დიალექტი – ქართულ სინამდვილეში ისტორიულად ყურადღება არავის გაუმახვილებია, ყველაფერი ნათელი იყო ოდითგანვე: ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვოდა და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულებოდა სრულიად საქართველოში. მხოლოდ XIX საუკუნეში რუსულმა იმპერიულმა აზრმა მოისურვა სხვადასხვა კუთხის ქართველთა შორის დაპირისპირება, ენობრივ ნიადაგზე უთანხმოების ჩამოგდება... ჩათესვა იმ აზრისა, რომ ქართველები, მეგრელები და სვანები სხვადასხვა ხალხია, რადგანაც განსხვავებულად საუბრობენო, და

ასეთ რაღაცასაც წერდნენ: საქართველოში ცხოვრობენ მეგრელები, სვანები და ქართველები; მეტიც: ქართველები, აჭარლები, კახელები და სხვანიო...

ეს ნაცადი ხერხი იყო – დაყავი და იბატონე. იმპერია ხელს უწყობდა და აქეზებდა პროვოკაციებს... დაიწყეს ფიქრი მეგრული სკოლების შექმნაზე, მეგრულად საღმრთო წიგნების თარგმნაზე... საბედნიეროდ, XIX საუკუნის ქართული საზოგადოების საღი აზრი დაუპირისპირდა მტრულ იმპერიულ მცდელობას.

სწორედ ამ დროს შექმნა იაკობ გოგებაშვილმა თავისი გენიალური ალლოთი ტერმინი **დედაენა** (და წიგნი „დედაენა“). ცნობილმა თანამედროვე გერმანელმა ქართველოლოგმა ვინფრიდ ბოედერმა ეს ფაქტი ასე შეაფასა: „იაკობ გოგებაშვილი გენიოსი იყო იმ გაგებით, რომ ზუსტ დროს სწორი სიტყვა იპოვა. ქართული ენის დაცვამ იმ დროს მოითხოვა ასეთი ემოციური ცნება“... დედაენა – ამგვარი კომპოზიტი ევროპულ ენებშიც არის (მაგალითად, გერმანული **Muttersprache**), მაგრამ ევროპული გაგება ამ ტერმინისა სხვა არის – იგი დედის ენას, მშობლის სალაპარაკო ენას გულისხმობს. იაკობ გოგებაშვილს ეს ტერმინი ამ გაგებით არ შეუქმნია (თუმცა მისთვის ევროპული გაგება ცნობილი იყო). დედაენა ქართული გაგებით ამგვარ კომპოზიტა ანალოგიით შეიქმნა: დედაბოძი, დედაქალაქი, დედააზრი... ანუ: მთავარი ბოძი, მთავარი ქალაქი, მთავარი აზრი და მთავარი ენა; სწორედ ამაზე მიანიშნებდა ილია ჭავჭავაძე: „ქართველთათვის „დედა“ მარტო მშობელი არ არის. ქართველი ღვიძლ ენასაც „დედა-ენას“ ეძახის, უფროს ქალაქს – „დედა-ქალაქს“, მკვიდრს და დიდ ბოძს – „დედა-ბოძს“, სამთავრო აზრს – „დედა-აზრს“... და შექმნა იაკობმა ტერმინი დედაენა (იაკობამდე ეს ტერმინი რომ არ არსებობდა, ამის დასტურია თუნდაც ის, რომ ილიასა და აკაკის ნაწერებში ეს ტერმინი ჩნდება მხოლოდ 1876 წლის შემდეგ – ამ წელს გამოვიდა იაკობის საანბანე წიგნი „დედაენა“). რატომ გახდა საჭირო ამ ტერმინის შექმნა, რას გულის-

ხმობდა ამ ტერმინში იაკობი და როგორ გავიგოთ, „ზუსტ დროს სწორი სიტყვა იპოვაო“.

დედაენას იაკობი გამოიყენებს მხოლოდ სალიტერატურო ქართული ენის სინონიმად. ამ ცნების აღსანიშნავად სხვაგვარი შესიტყვებებიც გვხვდება იაკობთან:

- ლიტერატურული დედა-ენა,
- ძირითადი ქართული ენა,
- ძირითადი მშობლიური ენა,
- მთავარი ენა,
- მთავარი დედა-ენა,
- ზოგადი დედა-ენა,
- ზოგადქართული კულტურული ენა,
- სადმართო ენა.

ყველა ეს გამოთქმა ქართული სალიტერატურო ენის აღმნიშვნელია. ხოლო მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის აღსანიშნავად იაკობ გოგებაშვილი გამოიყენებს ტერმინებს:

- შინაურობაში სახმარი კილო,
- ადგილობრივი კილო,
- ადგილობრივი დიალექტი,
- ადგილობრივი კილო-კავი,
- მშობლიური კილო,
- თემიური კილო-კავი...

ასე რომ, იაკობის აზრით, **დედაენა, სადმართო ენა, მთავარი ენა, სალიტერატურო ენა...** – მეგრულთათვის, ლაზთათვის, სვანთათვის, იმერულთათვის, კახელთათვის, ხევსურთათვის და, საერთოდ, ყველა კუთხის ქართველთათვის **არის ქართული ენა**. ესაა მთავარი ფუნქცია (სოციოლინგვისტური ასპექტი) ქართული ენისა. ასე ესმოდათ ჩვენს წინაპრებს ოდითგანვე და ასე ესმით ეს დღესაც სხვადასხვა კუთხის ქართველებს – მეგრელებს, ლაზებს, სვანებს, იმერლებს, კახელებს, მოხვევებს...

თავისთავად „ადგილობრივი კილოების“ სიმრავლე სიმდიდრეა ქართული ენისა, ქართველობისა, თუმცა ამ ჩვენი უნიკალური სიმდიდრის ჩვენს საწინააღმდეგოდ

გამოყენება სცადეს, როგორც ვთქვით, XIX საუკუნეში. ამგვარი მცდელობა XX საუკუნეშიც იყო: 30-იან წლებში კარლ მარქსის შრომების თარგმნა მოისურვეს მეგრულად; გაზეთის გამოცემაც მოინდომეს... საუკუნის დასასრულს რუსთაველის პოემის „თარგმანები“ გამოსცეს მეგრულად, გაზეთებიც დაიბეჭდა... სვანურად ბიბლიური წიგნების თარგმნასაც მიჰყვეს ხელი... უცხოური გრანტებით ფინანსდებოდა ეს მცდელობანი... ისევ ენობრივი ფაქტორი გამოიყენება ქართველთა ურთიერთდასაპირისპირებლად...

ალაპარაკდნენ იმაზეც, სამეგრელოს სკოლებში მეგრულის სწავლება შემოვიდოთ. ჯერ ერთი, ეს იგივეა, მოვითხოვოთ რაჭაში რაჭული ვასწავლოთ სკოლაში ცალკე საგნად, თუშეთში – თუშური და აჭარაში – აჭარული! გახსენებაზე: მოსკოვში ბათუმელი პოეტის წიგნი გამოვიდა ამგვარი წარწერით: „თარგმანი აჭარულიდანო“...

ვინც ამას აკეთებს, ან მხარს უჭერს (თითო-ოროლა კაცი), არ ითვალისწინებს ერთ არსებით ფაქტს: წიგნის ენა ქართველებისა – დედაენა – ქართულია. შეიძლება თუ არა, მას რომელიმე კუთხეში ჩაენაცვლოს ადგილობრივი კილო? – ეს ყოველად შეუძლებელია:

უპირველესად, ეს იქნება უზარმაზარ კულტურულ მეკვიდრეობაზე უარის თქმა.

მეორეც – სვანური და მეგრულ-ლაზური არსებობს მხოლოდ დიალექტების სახით. მაგალითად, სვანური ოთხი დიალექტითაა წარმოდგენილი: ბალსხემოურით, ბალსქვემოურით, ლენტეხურითა და ლაშხურით (ზოგი მკვლევარი მეხუთე დიალექტად ჩოლურულსაც გამოყოფს). თითოეული ეს დიალექტი მკვეთრად ინდივიდუალური ნაირსახეობაა სვანური მეტყველებისა, საკმაოდ საინტერესო თავისებურებებით განსხვავებული. რომელ დიალექტს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა, თუკი ბიბლიას სვანურად ვთარგმნით? ანდა ვის სჭირდება ეს და რისთვის? ეს კითხვა პროვოკაციის ინიციატორებს არც დაუსვამთ... არ დაუსვამთ იმიტომ, რომ ამ კითხვას პასუხი არა აქვს... საერთოდ, წიგნის ენა არცერთ შემთხვევაში არ იმეორებს რომელიმე კონკრეტულ

ნაირსახეობას ენისას და იგი საერთო უნდა იყოს ყველა ნაირსახეობისათვის (ასეა არსებული სალიტერატურო ენებისათვის).

ეს ის კითხვებია და ის პრობლემებია, რომლებზე დაფიქრება არც უცდიათ, ვინც სვანურად თუ მეგრულად სკოლების შემოღება თუ წიგნების თარგმნა მოისურვა.

და კიდევ ერთი მთავარი: საქართველოს ყველა კუთხის ქართველი საუკუნეების მანძილზე ქმნიდა იმ მდიდარ და უნიკალურ კულტურას, ქართული კულტურა რომ ჰქვია. ამგვარი მცდელობით უნდათ, მეგრელები და სვანები მოსწვიტონ ფესვებს, ტრადიციულ კულტურას...

მეგრელები, ლაზები, სვანები ისევე არიან მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის, მწიგნობრობის შემოქმედნი, როგორც იმერლები, ქართლები, კახელები და სხვანი... ქართული სალიტერატურო ენა ისევეა მეგრელების, ლაზებისა და სვანების საკუთრება, როგორც იმერლების, ქართლების, კახელებისა და სხვათა... მეგრულად, ლაზურად და სვანურად ისევე არ არის საჭირო ლიტერატურის თარგმნა თუ სკოლის შექმნა, როგორც იმერულად, ქართლურად, კახურად თუ ფშაურად...

ასე რომ, ის, რაც თავისებურებაა ქართული ენობრივი სივრცისა (მეტყველების ნაირსახეობათა მრავალფეროვნება), ჩვენს ეროვნულ სიმდიდრედ უნდა ჩაითვალოს, თუმცა არაკეთილისმყოფელმა ამ ჩვენი სიმდიდრის ჩვენს საწინააღმდეგოდ გამოყენება სცადა. ცხადია, არ უნდა აფყვით ამ განზრახვას...

ვთქვით, XIX საუკუნემდე ეს მრავალფეროვნება პრობლემად არ გვეტყვიან... ვიცოდით და ვიცით: ერთობა ამ ნაირსახეობათა არის სიძლიერე ქართული ენისა. საინტერესო შედარებას გვთავაზობს იაკობ გოგებაშვილი. გვახსოვს, რომ წერდა – მეგრული, ლაზური და სვანური შტოებია ქართული ენისაო; ტოტემოჭრილი ხე არ არის ხე, ვინც ქართულიდან ამათ მოწყვეტას ცდილობს, „ისინი იმავე სიკეთეს მომკიან, რა სიკეთეც მოელის ტოტებსა, ხიდგან მოჭრილებსა. დაჭკნობა და გახმობა აუცილებელი შე-

დგია მათის მოწყვეტისა საერთო ნიადაგიდან. ნუ ვინ მოიყვანს აქ საწინააღმდეგო საბუთად მცნობას. სხვა ხეზე შტომ შეიძლება იხაროს, მხოლოდ ახლოს ნათესავს ხეზე; მაგრამ თუ იგი ამყნეს სრულიად სხვა გვარს ხეზე, ვერც გაიზრდება და ვერც იხარებს. ნაწილი ერისა, რომელიც მოშორდა საერთო ეროვნულს ნიადაგსა, სწრაფად მიდის უკან-უკან, სუსტდება, ველურდება... დიად, განცალკევება ჰღუპავს ეროვნულს ხესაც და მისგან მოშორებულ ტოტებსაც...“ და ეს მონაკვეთი ისევე იაკობის შეგონებით დავასრულოთ, უკეთესად ვერ ვიტყვით: „ღმერთს იმისთანა დიდებული არსება, როგორიც არის მთელი ერი, შეუქმნია არა გადაშენებისა და დაქვეითებისათვის, არამედ წარმატებისა და ბედნიერებისათვის. ამიტომ ჩვენ ყველამ ვწინდა მოვალეობად უნდა დაესახოთ მტკიცედ დაცვა და აღორძინება ქართულის დედა-ენისა სამეგრელოსა და სვანეთის ეკლესიაში და სკოლაში, ისეთივე მტკიცე დაცვა, როგორც მტკიცედ იცავდნენ ამერნი, იმერნი – მეგრელნი და სვანნი – ამ ეროვნულს საუნჯეს მრავალ საუკუნის განმავლობაში, ნებითა და შეწყენითა ღვთისათა“.

როგორ უღერს, როგორია სვანური, მეგრული თუ ლაზური მეტყველება? ვისთვისაც ეს უცნობია, გარკვეული წარმოდგენა რომ შევუქმნათ, თითო ლექსს მოვიყვან ნიმუშად ამ კუთხეთა ხალხური შემოქმედებიდან. ამ ლექსების წაკითხვის შემდეგ მკითხველი იმაშიც დარწმუნდება, რომ ლაზური, მეგრული თუ სვანური პოეტური ფოლკლორი ღვიძლი ნაწილია დიდი ქართული პოეტური კულტურისა, დიდი ქართული პოეტური აზროვნებისა, ღვიძლი ძმია სხვა კუთხეების ხალხური პოეზიისა... საჭიროდ მივიჩნევთ, ლექსებს ქართული შესატყვისებიც დავურთოთ.

სვანური ლექსი

თამარ დედფალ

ო, ხიადულ, თამარ დედფალ,
ჩინ მაჩენე თამარ დედფალ!
ფთვურ ჯაგანდა ყვარყვლაი,
თერალ ჯისგურდა გიშრიშე,
შდგქარ ჯადლა მარგლიტიშე;
სგაშხან ჯაქუდა ატლასე,
ქამშხან ჯაქუდა აბჯარე
ჭეშხას ჯასდანდა, ო, ჩექმარე,
თხუმას ჯაგანდა ზურჩია;
ჩაუილდ ჯეყად ქვიშიში ფერიში,
ჰგნერილ ჯიგანდა, ო, ლეშკაძი,
ჰნღვირ ჯისდნდა ლუნცროვე,
მიდრჰვ ჯუღვანდა ოქვრჰში,
თამარ დედფალ, თადამარჰლსი,
ჩიდ მაჩენე თადამარჰლსი!
(მულახი)

ქართული შესატყვისი

თამარ დედოფალი

ო, სიხარულო, თამარ დედოფალო,
ყველაზე უკეთესო, თამარ დედოფალო!
თმები გქონდა („გედგა“) ხუჭუჭი,
თვალეები გეჯდა გიშრისა,
კბილები გქონდა მარგალიტისა;
შიგნით გეცვა ატლასი,
გარეთ გეცვა აბჯარი,
ფეხზე გეცვა, ო, ჩექმები,
თავზე გედგა ზუჩი;
ცხენი გყავდა ქვიშისფერისა,

უნაგირი გედგა, ო, მოჭედილი,
ადვირი გედგა მოვერცხილი,
მათრახი გქონდა ოქროსი,
თამარ დედოფალო, თამარ,
ყველაზე უკეთესო თამარ.

მებრული ლექსი

ჩქიმი ნინა ქორთული

ჩქიმი ნინა ქორთული,
სარიკო დო მორკული,
მიცორს ჩქიმი დიდაცალო,
თიშო ვორექ, თიშო ვხანდექ,
უბირქ მაფშალიაცალო,
თისი ქოგუალუაფუქ
სანთელო დო ოკმაფუო,
სიცოცხლე დო სამოთხე რე
ოფუჩური საქორთუო...

ქართული შესატყვისი

ჩემი ენა ქართული

ჩემი ენა ქართული,
საზღაპრო და საოცარი,
მიყვარს (ჩემი) დედასავით,
მისთვის ვარ, მისთვის ვშრომობ,
ეუმღერი ბუღბულივით,
მას შემოვევლები
სანთლად და საკმეველად,
სიცოცხლე და სამოთხეა
საფიცარი საქართველო...

ლაზური ლექსი

მჯგეში გურჯიშენ მოხთეს, გიჩქინი, ჯუმა ჩქინი?
ჩქინ გოტკონდინერი ვორეთ, მჯგეშური ჯუმა ჩქინი!
გურჯისტანის დიდო რენ არქადაშეფე ჩქინი!
გურჯისტანის რენან-ი ნოსერი ჯუმა ჩქინი?
ლაზი, გურჯი, მეგრელი – თელითი ჯუმა ჩქინი!
თურქიქ დომჭვეს, დომხალეს, ამბაი ვარ გიჩქინი!...
ჩქინ თქვანი ნამუ ვორეთ, აწიშა ვარ მიჩინით...
დიდო ბგორით მეჯგეშეფე, აღანი ვარ ვიჩინით...

ქართული შესატყვისი

ძველ ქართველთა მოდგმა ვართ, თუ იცით, ჩემო ძმაო?
დავიწყებულები ვართ ჩვენ, ჩვენო ძველო ძმაო!
საქართველოში ბევრია ჩვენი ამხანაგები!
საქართველოში არიან ჩვენი ჭკვიანი ძმები?
ლაზი, ქართველი, მეგრელი – ჩვენი ძმები ყველანი!
თურქმა დაგვწვა, დაგვდაგა, შენ არ იცი ამბავი?...
ჩვენ კი თქვენი ვინა ვართ, აქამდე ვერ გვიცანით...
ბევრჯერ ძველნი ვინატრეთ, ახლები ვერ ვიცანით...

ქართული სამწერლობო ენაა

ერის ისტორიაში დგება დრო, როცა მას უჩნდება სურვილი, თავისი ნაფიქრი, ნააზრევი შთამომავლობას გადასცეს. ამისთვის იქმნება დამწერლობა. ამბობენ, დამწერლობის პირველი ნიმუშები უძველეს ეპოქებში ჩნდება... მერე იხვეწება, სრულყოფილი ხდება... დიდმა ერებმა ასე შექმნეს თავიანთი დამწერლობანი ათასწლეულების წინათ და კაცობრიობა გაამდიდრეს თავიანთი მრავალსაუკუნოვანი შემოქმედებით... ასე გახდა ათასეული წლების წინანდელი გენიოსების ნააზრევი მომდევნო თაობების კუთვნილება...

ენებს, რომელთაც აქვთ დამწერლობა, სამწერლობო ენებს უწოდებენ. ანუ: ენები არის სამწერლობო და უმწერლობო. სამწერლობო ენას კულტურულ ენასაც უწოდებენ: ის არის საფუძველი წერილობითი კულტურისა.

ქართული სამწერლობო ენაა!..

ამბობენ, მსოფლიოში 5000-ზე მეტი ენა-დიალექტიაო. ამათგან დამწერლობა აქვს მხოლოდ რამდენიმე ასეულს.

მათ შორის არის ქართული ენაც!..

დამწერლობის მქონე რამდენიმე ასეული ენიდან მხოლოდ რამდენიმე ათეულს აქვს უძველესი დამწერლობა.

მათ შორის არის ქართული ენაც...!

დამწერლობის მქონე რამდენიმე ასეული ენა გამოიყენებს სხვადასხვა დამწერლობათა სისტემას, ანბანს. ამბობენ, დღეს მსოფლიოში დამწერლობის მხოლოდ თოთხმეტი სახეობაა ხმარებული.

მათ შორის არის ქართული დამწერლობაც!..

ანბანის უმეტესობა რამდენიმე ენისათვის გამოიყენება. მაგალითად, ლათინური ანბანის საფუძველზე შედგენილ დამწერლობებს გამოიყენებს რამდენიმე ათეული ენა: ევ-

როპის სახელმწიფოთა უმრავლესობა, ამერიკის, ავსტრალიისა თუ აფრიკის ქვეყნების დიდი ნაწილი... თოთხმეტიდან მხოლოდ რამდენიმე ანბანია, რომელსაც იყენებს მხოლოდ მისი შემქმნელი ერი...

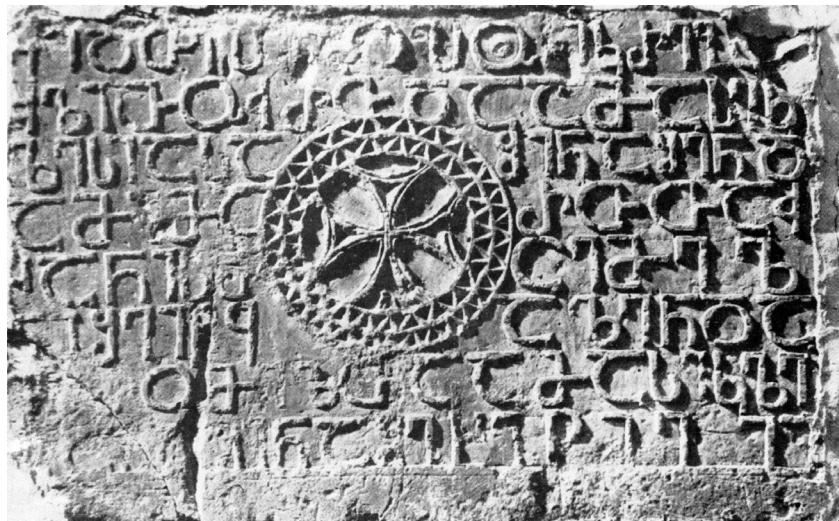
მათ შორის არის ქართული ანბანიც!

იყო დრო, როცა ქართულ ანბანს დამწერლობისთვის აფხაზური ენაც იყენებდა (1938-1954 წლებში), მაგრამ ამჟამად აფხაზური დამწერლობა სლავურ ანბანს ეფუძნება...

ასე რომ, ქართული უძველესი დამწერლობის მქონე ენაა; უძველესი სამწერლობო ენაა, სალიტერატურო ენაა, კულტურული ენაა (ეს სინონიმური გამოთქმებია)... ქართული ანბანი არის მსოფლიოში ერთ-ერთი უძველესი სრულყოფილი ანბანური სისტემა.

და მაინც, როდის გაუჩნდათ სურვილი ქართველებს ჰქონოდათ საკუთარი დამწერლობა, საკუთარი ანბანი?

– ძალიან დიდი ხნის წინათ.

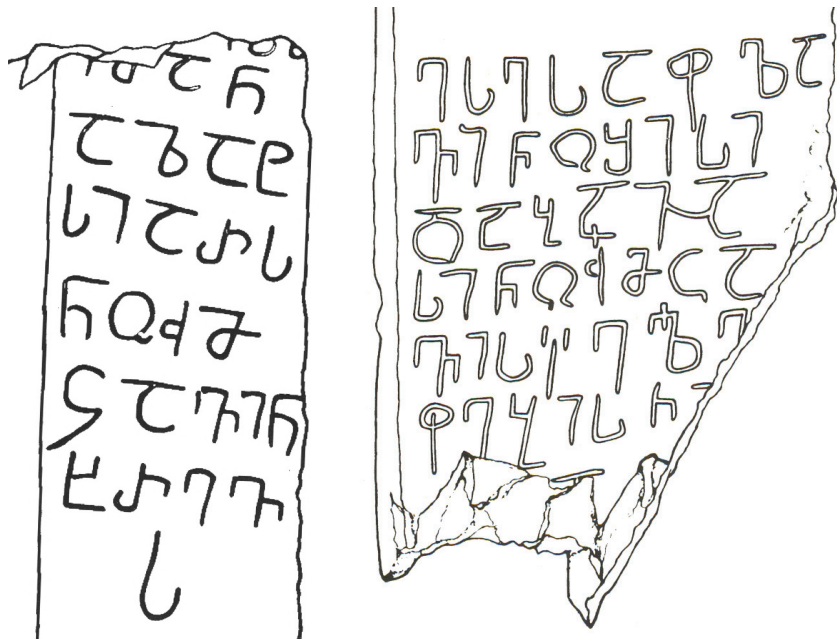

ბოლნისის წარწერა

პალესტინის წარწერა

უფრო მოგვიანებით, XX საუკუნის ბოლოს, კახეთში, ნეკრესის ნაქალაქარში, არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს ქართული წარწერები, რომლებიც წინარექრისტიანული ეპოქის ძეგლებად მიიჩნიეს; ანუ IV საუკუნემდე (ლ. ჭილაშვილი). ეს ძალიან საინტერესო აზრი სამუშაო ჰიპოთეზაა. თარიღის დაზუსტება და არსებული კითხვის ნიშნების მოხსნა მომავლის საქმეა.

ნეკრესის წარწერები (გრაფიკული ჩანახატი)

თუ ამ აღმოჩენათა დინამიკას მივადევნებთ თვალს, შეიძლება იმედით შევხედოთ მომავალს: არ გამოირიცხება, აღმოჩნდეს უფრო ადრინდელი ძეგლებიც დამწერლობისა... ამ ვარაუდს ლოგიკური საფუძველი აქვს. მეცნიერულად დადასტურებული, უდავო და უეჭველი არის ის, რომ V საუკუნეში ქართველებს დამწერლობა უკვე ჰქონდათ! რეა-

ლური დოკუმენტირებული ისტორია ქართული მწიგნობრობისა სწორედ V საუკუნიდან იწყება.

არსებობს საფუძვლიანი ვარაუდი იმისა, რომ დამწერლობა ქართველებს ჰქონდათ V საუკუნეზე გაცილებით ადრე. ჯერ კიდევ ანტიკური პერიოდის ბერძნულ წყაროებში არაერთი ცნობა მოგვეპოვება იმის თაობაზე, რომ ქართველებს (კოლხებს) წინარექრისტიანულ ეპოქაში ჰქონდათ დამწერლობა...

ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება XI საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის – ლეონტი მროველის – ცნობას ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ; უფრო სწორად, ქართულ დამწერლობასთან დაკავშირებულ ცნობას. მემაციანის მიხედვით ქართული დამწერლობის შექმნა ფარნავაზ მეფეს (ძვ. წელთაღრიცხვის IV-III საუკუნეები) უკავშირდება: „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თუნიერ ქართლისა და ამან შექმნა მწიგნობრობად ქართული“. ფაქტია, რომ XI საუკუნის ისტორიკოსი ემყარება უფრო ადრეული ეპოქის მემაციანის ცნობას. საუბრობენ ამ ცნობის სარწმუნოებაზე, რადგანაც ლეონტი მროველის მოთხრობილ სხვა ამბებს ისტორიკოსები ფაქტად მიიჩნევენ („მეფეთა ცხოვრება“ იქნება თუ სხვა). დამწერლობათმცოდნე რ. პატარიძის კვლევამ მეტი დამაჯერებლობა შესძინა ფარნავაზის ეპოქაში ქართული დამწერლობის არსებობის თეორიას. დამწერლობის წარმოშობის ფარნავაზის ეპოქასთან დაკავშირება კიდევ უფრო სარწმუნო გახადა ჟინვალის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარმა – დავათის სტელამ (ქვაჯვარმა). დავათის სტელის თაობაზე ზემოთაც ვწერდით. აქ იმას ვიტყვი, რომ სტელაზე არსებულ წარწერაში დაშიფრული თარიღი ფარნავაზის ეპოქას ემთხვევაო... მეტიც, გამოითქვა ის აზრიც, რომ ფარნავაზის დროს კი არ შეიქმნა ქართული დამწერლობა, უკვე არსებული დამწერლობა ფარნავაზმა სახელმწიფო დამწერლობად გამოაცხადაო... ანუ: ფარნავაზმა

შექმნა ერთიანი ქართული სახელმწიფო, ქართული ენა სახელმწიფო ენად აქცია ამ სახელმწიფოში და ქართული დამწერლობა – სახელმწიფო დამწერლობად!..

სხვათა შორის, მემატიაზე ასეთ ცნობასაც გვაწვდის: „არა უწინააღმდეგე ქართველნი უწინარესთა ჟამთაცა შინა, ვიდრე ფარნავაზამდე სწერდნენ ივინი უხუცესთა წერილითა“ („შემეცნებათა მატიაზე“).

საინტერესო ცნობაა!..

ანალოგიისათვის გაგვახსენდება ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების ფაქტი: ქრისტიანობა საქართველოში პირველივე საუკუნიდან შემოდის; გავისხენოთ თუნდაც ანდრია პირველწოდებულის მოღვაწეობა საქართველოში. მაგრამ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა IV საუკუნეში. და ვთვლით, რომ IV საუკუნიდან ვართ ქრისტიანები... ასეა ვითომ დამწერლობის შემთხვევაშიც? პოეტი რომ წერს, „26 საუკუნის წინათ ქმნიდნენ ქართულ ანბანსო“ (გალაკტიონი), ამგვარ ვარაუდს გულისხმობს? ძნელი სათქმელია...

ცხადია, ჩნდება ლოგიკური კითხვა: თუ ქართული დამწერლობა V საუკუნეზე გაცილებით ადრინდელი ფაქტია, რატომ არ მოაღწია ადრინდელმა ძეგლებმა ჩვენამდე? ამ კითხვას პასუხი აქვს:

ჯერ ერთი, XX საუკუნის II ნახევრის აღმოჩენები (პალესტინის წარწერები, დავათის სტელა და ნეკრესის წარწერები) გვაძლევენ იმის იმედს, რომ აღმოჩენათა სერია არ დასრულებულა...

და კიდევ: დამწერლობის ადრეული ძეგლების მოუღწევლობის ერთ-ერთ მიზეზად დროის ფაქტორი უნდა მივიჩნიოთ. დრომ აქცია უჩინრად გარკვეულ მომენტამდე პალესტინის წარწერები თუ დავათის სტელა... რამდენ ასეთ ძეგლს ინახავს ქართული თუ არაქართული მიწა, რამდენ ფაქტს საიდუმლოების ფარდა აქვს გადაფარებული. ვინ იცის... დმერთმა ქნას, მათაც პალესტინის წარწერებისა და დავათის სტელის ბედი ერგოთ!..

შემთხვევითობაც არ უნდა გამოვრიცხოთ. ასეთ ამბავს ჰყვებიან: ექვთიმე თაყაიშვილი (1863-1953 წ.) შემთხვევით შეესწრო, მავანმა დიასახლისმა ნაგავს როგორ გააყოლა გაყვითლებული ფურცლები; „ხელმწიფის კარის გარიგება“ აღმოჩნდა, უნიკალური ძეგლი ქართული სამართლისა, XIV საუკუნეში შექმნილი... იგი ამ ერთადერთი ხელნაწერითაა ჩვენამდე მოღწეული. რომ არა ბედნიერი შემთხვევა, დაუდევრობა ამ ძეგლსაც შეიწირავდა... სხვა მაგალითი: ენათმეცნიერ ალექსი ჭინჭარაულს (1925-2011 წწ.) უცვარდა ერთი სინური ხელნაწერის ამბის მოთხრობა – ტყვედყოფილ ქართველს კონსტანტინეპოლის ბაზარში შეუძენია აგაკის მიერ სინის მონასტრიდან მოპარული ქართული ხელნაწერი (ჯიბეში ორიოდე მარჩილი მეღო და მატებითა და მატებითა ორიდან ერთი ხელნაწერის დახსნა მოვახერხეო) და აუტანია სინაზე. ამას ხელნაწერზე გაკეთებული მინაწერი გვამცნობსო. ტყვედყოფილი წერს, რომ ვერ შეძლო მეორე ხელნაწერის შეძენა და ანამუსებს იმას, ვინც შეიძენს მეორე ხელნაწერს და არ ამოიტანს იქ, საიდანაც მოიპარესო... ტყვედყოფილი თავის სახელსა და გვარსაც კი არ გვაცნობს. ამას ა. ჭინჭარაული „უსახელო ქართველთა“ ამბავს მოაყოლებდა... არადა შემთხვევამ უსახელო გმირად აქცია ის ტყვედყოფილი – ძვირფასი საუნჯე გადაურჩინა შთამომავლობას...

როცა წერილობით ძეგლთა მოუღწევლობის მიზეზებზე ვსაუბრობთ, გარეშე მტრის ფაქტორიც უნდა გავითვალისწინოთ. მოგეხსენებათ მომხდური არ ინდობდა არაფერს, რაც ჩვენს ეროვნულობას უკავშირდებოდა. ძირითადი სამიზნე ეკლესია-მონასტრები იყო: მტერი სარწმუნოებრივად ჩვენს გატეხას ისახავდა მიზნად; არადა, მწიგნობრობის ძირითადი კერა ძველ საქართველოში ეკლესია-მონასტრები გახლდათ...

და კიდევ: ქრისტიანული სარწმუნოების სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება გარკვეულწილად წინარექრისტიანულ კულტურასთან დაპირისპირების ფონზე წარიმართა.

ამ დაპირისპირებამ, როგორც ჩანს, არაერთი წერილობითი ძეგლი შეიწირა...

ფაქტია: უძველესი წერილობითი ძეგლების მოუღწევლობას სერიოზული მიზეზები აქვს...

მაგრამ მაინც – იმედით ვუყურებთ მომავალს; ველით ახალი ძეგლების აღმოჩენას, ახალი არგუმენტების მოძიებას ქართული დამწერლობის წინარექრისტიანული ეპოქიდან მომდინარეობის თაობაზე; ანუ იმის შესახებ, რასაც გალაკტიონი ფიქრობდა, „ოცდაექვსი საუკუნის წინათ ქმნიდნენ ქართულ ანბანს“...

ახრთა სხვადასხვაობის თემაა ისიც, ქართული ანბანის შემოქმედს რომელი ანბანი ჰქონდა ნიშნად, როცა ქმნიდა ქართულ დამწერლობას. საუბრობენ უფრო ადრეულ ანბანურ სისტემებზე – ფინიკურზე, არამეულზე, ბერძნულზე... ეს არ გულისხმობს იმას, რომ ქართული ანბანი იმეორებს რომელიმე სხვა ანბანს. ალბათ უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართული ანბანის შემოქმედი იცნობს სხვა დამწერლობებს და ამ ცოდნის საფუძველზე ქმნის ორიგინალურ, დამოუკიდებელ ანბანურ სისტემას. არსებობს სხვაგვარი გააზრებაც, თუმცა ამ თემას ჩვენ არ ჩავუღრმავდებით.

ორიოდე სიტყვა ქართული ანბანის სომხურობის თეორიაზეც: სომხურ საისტორიო წყაროებში VII-VIII საუკუნეებში ჩნდება ცნობა, რომ სომხური ანბანის შემოქმედმა მესროპ მაშტოცმა (V საუკუნე) მას შემდეგ, რაც შექმნა თავისი ანბანი, ჯერ ალბანელებს (კავკასიის ალბანელებს – ამჟამინდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე რომ მოსახლეობდნენ ოდესღაც და დღეს აღარ არსებობენ), ხოლო შემდეგ ქართველებს შეუქმნაო ანბანი. სომეხი ისტორიკოსი იმასაც გახაზავს, რომ თურმე მაშტოცმა ქართული ენა არ იცოდა და ღვთის შეწევნით შეძლო უცნობი ენის ანბანის შექმნა. ეს იმდენად აბსურდული „თეორიაა“, რომ არც ღირდა ამაზე დროის ხარჯვა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ზოგი სომეხი მეცნიერი დღესაც იმეორებს ამ აბსურდს...

არათუ უცნობი, ნაცნობი ენის ანბანის შექმნა ურთულესი საქმეა. სომხურობის „თეორიის“ აბსურდულობის დასტურად ესეც კმარა; გრაფიკული მსგავსება რომ არ

არის ქართულ და სომხურ ანბანებს შორის, ესეც ფაქტია; V საუკუნეზე უფრო ადრე რომ იყო ქართული ანბანი, ამაზეც ვისაუბრეთ... რატომ გაჩნდა ასეთი ცნობა სომხურ საისტორიო თხზულებაში? – როგორც ჩანს, ეს ნაყალბევი ჩანართი V საუკუნის საისტორიო თხზულებაში გვიან, VII-VIII საუკუნეებში ჩნდება – სომხურ-ქართული საეკლესიო განხეთქილების შემდეგ. ქართველებზე „განაწყენებული“ სომეხი ისტორიკოსი ქმნის „ფაქტს“, რომ ქართველები სომეხებისაგან დავალებულები ვართ! ჩვენი საკუთრების მითვისების არაერთი სხვა მცდელობაც ჰქონიათ მათ... ამის თაობაზე არაერთი გამოკვლევა შექმნილა... იღია ჭავჭავაძის „ქვათა ღაღადი“ გახსოვთ? აქ მხოლოდ ამის თქმით შემოვიფარგლოთ...

არადა ვთქვით, ანბანის შექმნა ნებისმიერი ენისათვის ურთულესი საქმეა-თქო. ანბანის შემოქმედი ახდენს ენის ბგერითი სისტემის ანალიზს, გამოყოფს ბგერებს, როგორც მეცნიერები იტყვიან, ფონემებს – სიტყვათგანსხვავებული ფუნქცია რომ აქვთ, ისეთ ბგერებს და მიუსადაგებს მათ გრაფიკულ ნიშნებს – ასოებს... უნდა ითქვას, რომ იმ უხსოვარ დროს ქართველმა ანბანის შემოქმედმა (თუ შემოქმედებმა) შეძლეს ყოველივე ეს შეესრულებინათ უნაკლოდ, უმაღლესი პროფესიონალიზმით და შთამომავლობას დაუტოვეს უნიკალური ქართული დამწერლობა. ამის თაობაზეც ბევრი თქმულა, მრავალი მონოგრაფია შექმნილა...

აქ ერთი ფაქტია საინტერესო, მაგალითად, სომხურ დამწერლობას V საუკუნიდან დღემდე სახე არსებითად არ შეუცვლია, მაშინ, როცა ქართულმა ანბანმა სამი საფეხური განვლო: 1. ასომთავრული ანუ მრგლოვანი, 2. ნუსხური და 3. მხედრული. თითოეულ მათგანს თავისი დამახასიათებელი გრაფიკული სტილი აქვს. არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოს ეს სამი სხვადასხვა დამწერლობაა. არა, ეს არის ერთი და იმავე დამწერლობის განვითარების სამი საფეხური:

ქართული ანბანი

1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
ა	ბ	გ	დ	ე	ს	ლ	მ	ნ	200
ვ	ზ	თ	ი	კ	პ	ჟ	რ	ს	300
ტ	ყ	შ	ჩ	ც	კვ	ყვ	შვ	ჩვ	400
ც	ძ	წ	ჭ	ძ	ფ	ჟ	ყ	რ	500
ხ	ც	ც	ც	ც	ქ	ყ	კ	ხ	600
ძ	წ	ჭ	ჭ	ჭ	ნ	ყ	რ	ს	700
წ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ყ	ყ	ყ	ყ	800
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	გ	ყ	შ	ჭ	900
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ხ	ჩ	ჩ	ჭ	1000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ც	რ	ც	ც	2000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ძ	ძ	ძ	ძ	3000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჩ	რ	ჭ	ჭ	4000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ს	ს	ჭ	ჭ	5000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ქ	ქ	ხ	ქ	6000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ყ	ყ	ქ	ყ	7000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჯ	ჯ	ჯ	ჯ	8000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ღ	ღ	ჰ	ღ	9000
ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	ჭ	10000

ნუსხური არის ასომთავრულის განვითარების შედეგი, ხოლო მხედრული – ნუსხურისა. ეს ცვლილებები განსაზღვრა სწრაფი, გამარტივებული წერისაკენ მისწრაფებამ, რასაც წიგნზე მზარდი მოთხოვნილება განაპირობებდა. ეს ძალიან ადვილად შეგვიძლია დავინახოთ, თუ სხვადასხვა დროის წარწერებიდან თუ ხელნაწერებიდან ამოღებულ ასოებს ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით დავაღვავებთ; ყოველი მეზობელი ამ რიგში მკვეთრად ჰგავს ერთმანეთს, დაშორებულები – სხვაობენ.

ასომთავრულით შესრულებულ წარწერებსა და ხელნაწერებს XI საუკუნის ჩათვლით ვხვდებით. ნუსხური სახეობის პირველი ნიმუშები IX საუკუნიდან გვხვდება, ხოლო მხედრული X საუკუნის ძეგლებიდან დასტურდება. ნუსხური სახეობა მხედრულის პარალელურად XIX საუკუნემდე არსებობდა. დღეს გამოიყენება ქართული დამწერლობის მხედრული სახეობა.

ისე, საინტერესო კითხვები მაინც რჩება. გვასხოს ალბათ, ზემოთ იმის თაობაზე ვსაუბრობდით, V საუკუნიდან დღემდე სომხური ენა ისე შეიცვალა, ორი ენა მივიღეთო (გრაბარი და აშხარაბარი), ქართულ ენას კი მსგავსი ცვლილება არ განუცდია; ქართული ერთი ენაა... რაც შეეხება დამწერლობას, სომხური ანბანი ფაქტობრივ არ შეცვლილა ამ დროის მანძილზე, ქართულმა ანბანმა არსებითი ხასიათის ცვლილება განიცადა... სამსჯელოდ იოლი, მაგრამ ასახსნელად რთული ფაქტია...

ქართული სახელმწიფო ენაა

ქართული ენა სახელმწიფო ენაა დღიდან ქართული სახელმწიფოს არსებობისა; ქართული სახელმწიფო კი ძალიან დიდი ხნის წინათ შეიქმნა.

პირველი ქართული სახელმწიფო – ქართლის სამეფო – თითქმის 2500 წლის წინათ ჩამოყალიბდა. ამ სამეფოს პირველი მეფე ფარნავაზი იყო, რომელიც მოღვაწეობდა ძველი წელთაღრიცხვით IV საუკუნის დასასრულსა და III საუკუნის დამდეგს. მემატიანის ცნობით, ფარნავაზის დამსახურებაა ის, რომ ქართული ენა იქცა პირველი ქართული სახელმწიფოს – ქართლის – სახელმწიფო ენად (რა თქმა უნდა, ტერმინს „სახელმწიფო ენა“ გამოვიყენებთ დღევანდელი გაგებით). მემატიანე ლეონტი მროველი (XI ს.) წერს: „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა“.

ფარნავაზის დროინდელი ქართლი საქართველოს გულისხმობს. ისტორიკოსები განმარტავენ: ფარნავაზმა ჩაატარა სახელმწიფო რეფორმა – ქართლის სამეფო დაყო საერისთავოებად – მარგვის, კახეთის, ხუნანის, სამშვილდის, წუნდის, ოძრხის, კლარჯეთის, ეგრისისა და შიდა ქართლის საერისთავოებად. ასე რომ, თითქმის სრულიად საქართველოს განაგებდა ფარნავაზი და სრულიად საქართველოში იყო ქართული სახელმწიფო ენა.

მართალია, მომდევნო საუკუნეებში საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობა დაირღვა, მაგრამ ენობრივი მთლიანობა შენარჩუნებული იქნა. მაგალითად, VIII-X საუკუნეებში საქართველო რამდენიმე ცალკე პოლიტიკურ ერთეულად წარმოგვიდგება – ტაო-კლარჯეთისა და აფხაზე-

თის სამეფოებად და ქართლის საერისთავოდ. გიორგი მერჩულე (X ს.) წერს: „ქართლად ფრიადი ქუეყანად აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების“. გვახსოვს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან“ – აფხაზეთს დემეტრე მეფე განაგებს; ტაო-კლარჯეთს – აშოტი და შემდეგ ბაგრატო... ქართლში არაბები ბატონობენ და ერისმთავარი მთავრობას (ნერსე იყო ერისმთავარი...). რეალობა ასეთია: დაშლილია ერთიანი სახელმწიფო, მაგრამ არსებობს ერთიანი „სახელმწიფო ენა“. აქ ერთი მომენტიცაა საგულისხმო: ქართული ენა არის გააზრებული საქართველოს ეროვნული მთლიანობის ნიშნად. რასაც ამბობს გიორგი მერჩულე, ასე უნდა გავიგოთ: რომ არ იყოს წირვა-ლოცვა ერთ ენაზე – ქართულ ენაზე, ქართლი (საქართველო) არ იქნებოდაო. „ფრიადი“ მრავალს ნიშნავს ძველ ქართულში. ე.ი. მრავალი ნაწილი („ფრიადი ქუეყანად“) საქართველოს ერთიანი ქართლია და მათ ქართული ენა ამთლიანებს, აერთიანებს...

როცა წერენ, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ ეროვნული მთლიანობის იდეაა ნაქადაგებო, ამას გულისხმობენ...

დიახ, ქართული ენა იყო სიმბოლო ქვეყნის მთლიანობისა. ასე იყო ეს საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ეკონომიკური აღორძინების ეპოქაშიც და მაშინაც, როცა საქართველო პოლიტიკურად დაშლილი და დაქუცმაცებული იყო.

ქართული ენის სახელმწიფოებრივი ფუნქცია არ მოშლილა და არ შეზღუდულა მაშინაც კი, როცა საუკუნეების მანძილზე ჩვენი ქვეყანა განიცდიდა გარეშე მტრის ძლიერ პოლიტიკურ ზეგავლენას. გავისხენოთ არაბების, მონღოლების, სპარსელებისა და ოსმალების მიერ საქართველოს მთლიანი თუ ნაწილობრივი ანექსიის ფაქტები. ქართული ენა რჩებოდა საქართველოს ოფიციალურ ენად საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, რელიგიური და ეკონომიკუ-

რი ცხოვრების ყველა სფეროში. ასე იყო ეს XIX საუკუნემდე.

ქართული ენის სახელმწიფოებრივ ფუნქციას საფრთხე XIX საუკუნეში შეექმნა. სწორედ XIX საუკუნის დამდეგს საქართველომ დაკარგა სახელმწიფოებრიობა: რუსეთის იმპერიამ მოახდინა მისი სრული ანექსია; საქართველო გახდა რუსეთის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი (დასავლეთ საქართველო ქუთაისის გუბერნიად იქცა, აღმოსავლეთ საქართველო – თბილისის გუბერნიად; თბილისი კავკასიის მთავარმართებლის (შემდგომში მეფისნაცვლის) რეზიდენციად გამოცხადდა. საქართველოში ოფიციალური (საქმისწარმოების, განათლების, სასამართლოს, ღვთისმსახურების...) ენა რუსული იყო... ვიმეორებთ: ფარნავაზიდან მოყოლებული (ძვ. წ. IV-III საუკუნეები) ეს იყო პირველი შემთხვევა, როცა ქართულმა ენამ დაკარგა სახელმწიფო ენის სტატუსი და ეს პერიოდი საუკუნეზე მეტ ხანს გაგრძელდა.

XIX საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო ფართომასშტაბიანი ეროვნულ-განმათავისუფლებული მოძრაობა. ამ მოძრაობის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო საქართველოში ქართული ენისათვის თავისი კუთვნილი ადგილის დაბრუნება, რუსული ენის მიერ წართმეული უფლებების აღდგენა. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ამ ეტაპის დასაწყისად მიჩნეულია ილია ჭავჭავაძის წერილის – „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვის მიერ „შეშლილი“-ს თარგმანზედა“ – გამოქვეყნება. 1861 წელი იყო. გავიხსენოთ მთავარი შეგონება ილია ჭავჭავაძისა: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავცემთ შთამომავლობას?“... და იქვე: „სხვისი არა ვიცი და ჩვენკი მშობელ მამასაც არ დაუთმობდით ჩვენ მშობლიურ ენის მიწასთან გასწორებას. ენა საღმრთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“.

სწორედ აქედან, XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან, იწყება ქართული ენის მიერ დაკარგული სივრცის დაბრუნება: მთელ ქვეყანაში გაიხსნა ორ- და ოთხკლასიანი ქართული სამრევლო სკოლები, აღდგა ქართული თეატრი, გამოვიდა ქართულენოვანი ჟურნალ-გაზეთები (ეს საქმე ცოტა ადრე დაიწყო, 50-იან წლებში).

1918 წლის იანვარში ქართული უნივერსიტეტის გახსნამ ქართული ენა აქცია მეცნიერების ენად...

და ეს გზა – ქართული ენის მიერ სახელმწიფო ენის ფუნქციების დაბრუნებისა და მოპოვებისა – დასრულდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, 1918 წლის 26 მაისის შემდეგ. და მოხდა უმნიშვნელოვანესი ფაქტი – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად ქართული გამოცხადდა.

სამწუხაროდ, საქართველოს პირველი კონსტიტუცია უდღეური აღმოჩნდა. იგი დამფუძნებელმა კრებამ 1921 წლის 21 თებერვალს მიიღო. მოგეხსენებათ, ოთხი დღის შემდეგ რუსეთმა კვლავ მოახდინა საქართველოს ანექსია... თუმცა ამ ფაქტს, საქართველოს პირველ კონსტიტუციაში ქართული რომ სახელმწიფო ენად გამოცხადდა, უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა: როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სანამ ბოლშევიკები თავიანთ კონსტიტუციას მიიღებდნენ (1922 წელს), ქართული ენისადმი დამოკიდებულებას პირველი კონსტიტუციის ნორმა განსაზღვრავდა... და შემდგომაც ბოლშევიკურ კონსტიტუციებში ქართული ენის სტატუსის განსაზღვრაში პირველი კონსტიტუციის გავლენა ჩანს...

პირველი კონსტიტუციის პირველ თავში ნათლად და ლაკონურად იყო ჩამოყალიბებული: „საქართველოს სახელმწიფო ენა არის ქართული ენა“.

ეს გახლავთ ქართული სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში პირველი კონსტიტუცია და პირველი საკონსტიტუციო ჩანაწერი სახელმწიფო ენის შესახებ.

როგორც ვთქვით, სამწუხაროდ, დამოუკიდებელ საქართველოსა და მის კონსტიტუციას დიდი დღე არ ეწერა...

1921 წლის 25 თებერვლიდან შეიქმნა „ახალი საქართველო“ – საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, რომელიც საბჭოთა კავშირის (მოდერნიზებული რუსული იმპერიის) ორგანული ნაწილი გახდა...

ქართული ენა სახელმწიფო ენად ამ კონსტიტუციამაც გამოაცხადა: „საქართველოს სსრ რესპუბლიკის სახელმწიფო ენად ითვლება ქართული ენა“...

ყურადღება მივაქციოთ სიტყვას „ითვლება“. ეს არ არის კონსტიტუციისათვის დამახასიათებელი ენა: ჩვეულებრივ წერენ – „სახელმწიფო ენა არის“... იმ კონსტიტუციაში ეწერა „სახელმწიფო ენად ითვლება“. ფაქტია, აქ მინიშნებაა სწორედ წინა კონსტიტუციაზე. სხვათა შორის ასეა დედაქალაქის მიმართაც: ზემომოყვანილი ამონარიდი ასე გრძელდება – „ყველა ცენტრალურ სახელმწიფო დაწესებულებათა რეზიდენციად – ქ. ტფილისი“. იგულისხმება ზმნა „ითვლება“. გააზრება ასეთი ჩანს: სახელმწიფო ენა იყო და იქნება ქართული; დედაქალაქი იყო და იქნება თბილისი...

ბოლშევიკურ კონსტიტუციაზე დემოკრატიული საქართველოს კონსტიტუციის გავლენა აშკარაა. ამ დასკვნის გამოტანის უფლებას კიდევ ერთი საინტერესო ფაქტი გვაძლევს.

ბოლშევიკური ხელისუფლება თავისი კონსტიტუციის მიღებამდე საუბრობს ქართული ენის შესახებ, როგორც სახელმწიფო ენაზე. ჩვენს ხელთაა რეგომის (რევილუციური კომიტეტის) ერთი ასეთი ბრძანება: „სახელმწიფო ენა საქართველოში“.

ბრძანება გამოქვეყნდა ბოლშევიკების უპირველეს სამთავრობო გახეთში – „კომუნისტში“ – ბოლშევიკური კონსტიტუციის მიღებამდე. მოვიყვანოთ ამ საინტერესო დოკუმენტის სრულ ტექსტს. ბრძანება იმითაცაა საგულისხმო, თუ ავადხსენებული ბოლშევიკებიც კი იმხანად როგორ იცავდნენ ქართულ ენას:

„მიუხედავად რეგომის არა ერთხელ გამოცემული ბრძანებისა, რომ საბჭოთა სოციალისტურ საქართველოს

რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა არის ქართული და საქართველოს ყველა დაწესებულება როგორც სახელმწიფო, ისე საზოგადო, ვალდებულია სასტიკად აასრულონ ეს ბრძანება, ქალაქ თბილისში მაინც იხენს თავს პროვოკაციული მოქმედება აღნიშნული ბრძანების წინააღმდეგ: იყო შემთხვევა ქართული ენის გაძევების სურვილისა ზოგიერთი დაწესებულებიდან.

რეგომი ერთხელ კიდევ ბრძანებს, სასტიკად ასრულებულ იქნას მისი ბრძანება და მოისპოს პროვოკაცია მშრომელთა უფლებისა, რომელიც არა თუ არ ცდილობს საქართველოს და მის თვითგამორკვევის მოსპობას, არამედ თავის მიზნად ისახავს სახელმწიფო ენის დაცვასთან ერთად, გაააქტიუროს და ცხოვრებაში გაატაროს საქართველოს მშრომელთა სრული თვითგამორკვევა.

უკანასკნელ დროს, გამოჩნდნენ პროვოკატორები, რომლებიც შლიან ღუქების და სხვა საზოგადო დაწესებულებებიდან ქართულ წარწერებს. უკვე რამოდენიმე კაცი ამისთვის დაპატიმრებულია და მიიღებენ ღირსეულ სასჯელს.

რეგომი აფრთხილებს ყველას, რომ ამისთანა პროვოკაციული მოქმედებებისათვის, რომლებიც ასუსტებს საბჭოთა მთავრობას საქართველოში, სასტიკად იქნებიან დასჯილნი“.

ბრძანებულება გამოქვეყნდა 1922 წლის მარტის ბოლოს.

ასე რომ, კონსტიტუციის მიღებამდე ბოლშევიკები საუბრობენ ქართლის, როგორც სახელმწიფო ენის, შესახებ. ეს პირველი კონსტიტუციის გავლენაა. ფაქტობრივ ამ ბრძანებულებაში განმარტებულია, როგორი უნდა იყოს დამოკიდებულება სახელმწიფო ენისადმი, ერთი მხრივ, ხელისუფლებისა და, მეორე მხრივ, თითოეული მოქალაქის მოვალეობა...

მომდევნო ბოლშევიკური კონსტიტუციები 1927 და 1937 წლებში გამოქვეყნდა. აქ უკვე „კონსტიტუციური ენით“ წერენ: „საქართველოს სსრ სახელმწიფო ენა არის ქართული

ენა“. როგორც ამბობენ, სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებში ადგილობრივი მოსახლეობის ენას ასეთი სტატუსი არ ჰქონდაო ყველგან... ასე რომ, პირველ კონსტიტუციას, მართალია, არ დასცალდა მოქმედება, მაგრამ ამ კონსტიტუციამ სახელმწიფო ენად ქართულის დამკვიდრებისათვის დიდი საქმე გააკეთა...

ქართული, როგორც სახელმწიფო ენა, საფრთხის წინაშე დადგა 1978 წელს. ამ წელს გამოქვეყნდა პროექტი ახალი კონსტიტუციისა, რომელიც ქართულ ენას უქმეებდა სახელმწიფო ენის სტატუსს. 75-ე მუხლი ასე იკითხებოდა: „საქართველოს სს რესპუბლიკა უზრუნველყოფს ქართული ენის ხმარებას სახელმწიფო და საზოგადოებრივ ორგანოებში, კულტურულ და სხვა დაწესებულებებში და ახორციელებს სახელმწიფო ზრუნვას მისი ყოველი ღონისძიებით განვითარებისათვის“.

ჩანაწერი – „უზრუნველყოფს ქართული ენის ხმარებას“ – ცხადია, არ ნიშნავს იმას, რომ ქართული არის სახელმწიფო ენა. ქართული ენა იმ პროექტის მიხედვით გათანაბრებული იყო საქართველოში არსებულ სხვა ენებთან. სხვა ენათა ფუნქციებზე ასეთი რამ ეწერა: „საქართველოს სსრ რესპუბლიკაში, თანასწორუფლებიანობის საფუძველზე, უზრუნველყოფილია ყველა იმ ორგანოსა და დაწესებულებაში რუსული, აგრეთვე სხვა ენების თავისუფალი ხმარება, რომლებითაც მოსახლეობა სარგებლობს“, და ამას მოჰყვება საგანგაშო დასკვნითი ნაწილი ამ მუხლისა: „რაიმე პრივილეგიები ან შეზღუდვები ამა თუ იმ ენის ხმარებაში არ დაიშვება“.

ასე რომ, კონსტიტუციის 1978 წლის პროექტის მიხედვით ქართულს ერთმოდან სახელმწიფო ენის სტატუსი და იგი უთანაბრდებოდა საქართველოში არსებულ სხვა ენებს. თუმცა აქ ერთი „დაზუსტებაა“ საჭირო: რუსული ენა იმ სხვა ენათაგან განსხვავებულადაა წარმოდგენილი...

აქ ერთი საკითხიც გავითვალისწინოთ: საქართველო მრავალეროვანი სახელმწიფოა. სხვა ერების (სხვაგვარად: ეროვნული უმცირესობების) ენების სტატუსი და მდგომარეობა

რეობა ყოველთვის იყო გათვალისწინებული. ამ მხრივ ისევ სანიმუშოა დემოკრატიული საქართველოს კონსტიტუცია: „არ შეიძლება შეიზღუდოს საქართველოს რესპუბლიკის რომელიმე ეროვნული უმცირესობის თავისუფალი სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარება, განსაკუთრებით მისი დედა-ენით სწავლა-აღზრდა და ეროვნულ-კულტურულ საქმეთა შინაური მართვა-გამგეობა. ყველას აქვს უფლება, სწეროს, ჰბეჭდოს და ილაპარაკოს დედა-ენაზე“, – ამას დემოკრატიული საქართველოს კონსტიტუცია აკანონებს. მივაქციოთ ყურადღება: ეროვნულ უმცირესობათა ენების ძირითად სფეროებად განისაზღვრება:

- ა) სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული განვითარება;
- ბ) განათლების სფერო;
- გ) ეროვნულ-კულტურულ საქმეთა შინაური მართვა-გამგეობა.

ბოლშევიკურ კონსტიტუციებში იწყება ეროვნულ უმცირესობათა ენების ფუნქციათა გაზრდა. ეს, სამწუხაროდ, სახელმწიფო ენის – ქართული ენის – ხარჯზე ხდება.

ბოლშევიკურ კონსტიტუციაში (1922 წ.) ვკითხულობთ: „ეროვნულ უმცირესობათ ენიჭებათ თავისუფალი განვითარებისა და სამშობლო ენის ხმარების უფლება როგორც საკუთარ ეროვნულ-კულტურულ, ისე საერთო სახელმწიფო დაწესებულებებში“. მაშასადამე, ეს კონსტიტუცია ეროვნულ უმცირესობათა ენებს აკანონებს სახელმწიფო დაწესებულებებში, სადაც პირველი კონსტიტუციით მხოლოდ ქართული ენა იყო დაკანონებული...

სახელმწიფო დაწესებულებებში არაქართული ენის ფუნქციონირების დაკანონება ქართული ენის უფლებების შეზღუდვის ხარჯზე ხდება...

ერთიც არის, ქართული ენის ფუნქცია უმადლეს პარტიულ და სახელმწიფო ორგანოებში შეზღუდულია. მას აქ რუსული ენა ენაცვლება. თუმცა რუსული კონსტიტუციებში ცალკე არაა გამოყოფილი, მინიშნებული; იგი სხვა ენებში იგულისხმება.

1978 წლის კონსტიტუციაში წინა პლანზე წამოიწია რუსულმა და ქართული ენა სხვა ენათა გვერდით დადგა: ქართული, რუსული და სხვა ენებიო...

ეს იყო ამ ეროვნული და ენობრივი პოლიტიკის გამოვლენა, როცა ენა არ მიეკუთვნებოდა არც უცხო ენებს, არც „სხვა ენებს“; იყო რუსული ენა. სასწავლო პროგრამების შედგენისას საუბრობდნენ ქართულის, რუსულის და უცხო ენების შესახებ. უცხო ენად მოიაზრებოდა ევროპული ენები. ქართული მშობლიური ენა იყო (ასეც აისახებოდა ზოგ დოკუმენტში); რუსული? – არც მშობლიური და არც უცხო ენა... იყო მცდელობა, რუსული ენისათვის მეორე მშობლიური ენა ეწოდებინათ.

და ფაქტობრივად „სხვა ენათა“ ფუნქციების გაზრდა, რის ტენდენციაც წინა ბოლშევიკურ კონსტიტუციებში შეინიშნებოდა, 1978 წლის კონსტიტუციაში დასრულდა ქართულთან მათი ფუნქციური გათანაბრებით. საკონსტიტუციო ჩანაწერი – „რაიმე პრივილეგიები ან შეზღუდვები ამა თუ იმ ენის ხმარებაში არ დაიშვება“ – სწორედ ამის დასტურია...

1978 წლის კონსტიტუციის პროექტით შემოთავაზებული ვარიანტი იყო მცდელობა ქართული ენისათვის სახელმწიფო ენის სტატუსის ჩამორთმევისა. ერთია: მანამდე ეს სტატუსი ჰქონდა ქართულ ენას და მისი უფლებები განუკითხავად ირღვეოდა; და როცა ეს სტატუსი აღარ ექნებოდა, ადვილი წარმოსადგენია, რა დღეში აღმოჩნდებოდა...

მოკლედ, ქართული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის, თითქმის ნახევარსაუკუნოვანი ისტორია მთავრდებოდა...

საბედნიეროდ:

ქართველი საზოგადოება მზად აღმოჩნდა, არ მიიღო! მეტიც, აშკარად და მკვეთრად დაპირისპირებოდა ამ გამოწვევას.

საკმაოდ ხანგრძლივი საჯარო განხილვა მოეწყო კონსტიტუციის პროექტისა. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ენათმცენიერების ინსტიტუტი და მწერალთა კავში-

რი იყვნენ მოთავენი ამ განხილვებისა. სტუდენტობა ჩაერთო აქტიურად და 1978 წლის 14 აპრილს, როცა დაინიშნა ამ კანონპროექტის განხილვა საკანონმდებლო ორგანოში, მოეწყო გრანდიოზული მასობრივი დემონსტრაცია. დემონსტრანტები დაიძრნენ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტიდან და მიაღვნენ საკანონმდებლო ორგანოს...

ხალხის ძალისხმევამ შედეგი გამოიღო: საბჭოთა იმპერიამ უკან დაიხია, კონსტიტუციის პროექტში წარმოდგენილი 75-ე მუხლი შეიცვალა და საბოლოოდ ასეთი სახე მიიღო:

„საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა არის ქართული ენა.“

საქართველოს სსრ რესპუბლიკა ახორციელებს სახელმწიფო ზრუნვას ქართული ენის ყოველმხრივი განვითარებისათვის და უზრუნველყოფს მის ხმარებას სახელმწიფო და საზოგადოებრივ ორგანოებში, კულტურის, განათლებისა და სხვა დაწესებულებებში.

საქართველოს სსრ რესპუბლიკის ამ ორგანოებსა და დაწესებულებებში უზრუნველყოფილია თავისუფალი ხმარება რუსული და სხვა ენებისა, რომლებითაც მოსახლეობა სარგებლობს. რაიმე პრივილეგია ან შეზღუდვა ამა თუ იმ ენის ხმარებაში არ დაიშვება“.

ამ საბოლოო ვარიანტით ქართულმა ენამ კვლავ შეინარჩუნა სახელმწიფო ენის სტატუსი, მაგრამ მაინც 75-ე მხულის მესამე აბზაცი წინააღმდეგობრივი გამოვიდა: „რაიმე პრივილეგია ან შეზღუდვა ამა თუ იმ ენის ხმარებაში არ დაიშვებაო“. გაუგებარია: როცა არსებობს სახელმწიფო ენა, წესით, მას აქვს პრივილეგია და სხვა ენის უფლებები მასთან შედარებით შეზღუდული იქნება. თუმცა ეს დეტალია. მთავარი მაინც რეალური ვითარება იყო: საბჭოთა კონსტიტუციას ერთი დიდი უბედურება სჭირდა: ფურცელზე ყველაფერი თითქოს კარგად ეწერა, რეალურად კი სხვა ვითარება იყო... ვთქვათ, ეწერა – საბჭოთა მოქალაქეს აქვს სიტყვის თავისუფლებაო... საბჭოთა რესპუბლიკას საბჭოთა კავშირიდან თავისუფალი გასვლის უფლებაო...

და ასე შემდეგ... თუმცა ეს და ამდაგვარი მხოლოდ ქაღალდზე ეწერა...

ასე იყო სახელმწიფო ენის შემთხვევაშიც. არსებობდა სფეროები, სადაც სახელმწიფო ენა, მარტივად რომ ვთქვათ, გამოდევნილი იყო: უმაღლეს პარტიულ ორგანოში სამუშაო ენა რუსული იყო.. ერთაშორისი ურთიერთობის ენა საქართველოში ასევე რუსული იყო... ოთხმოციანი წლების დამდეგს გაჩნდა მოთხოვნა, უმაღლეს სასწავლებლებში ზოგი საგანი წაკითხულიყო რუსულად... ისევ წინააღმდეგობა და დაძლეული ძალადობა სახელმწიფო ენაზე!.. მოკლედ: კონსტიტუციურად ქართული ენა იყო სახელმწიფო ენა – როგორც იტყვიან, დომინანტური ენა, რუსული ენა – ჰიპერდომინანტური ენა...

1978 წლის 14 აპრილმა, როგორც ჩანს, საბჭოთა ხელისუფლება ჩააფიქრა და მომდევნო წლებში ზედიზედ ჩატარდა რამდენიმე საინტერესო ღონისძიება. 1979 წლის 10 აპრილს (წლისთავზე) გამოქვეყნდა სამთავრობო დადგენილება „რესპუბლიკის სასწავლებლებში ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების მდგომარეობისა და გაუმჯობესების შესახებ“. ამას თვითონვე დაარქვეს „საქმედ ქცევა ქართული ენის კონსტიტუციური სტატუსისა“.

ეს დადგენილება არ ეხებოდა მხოლოდ ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლებას. აქ მსჯელობა იყო საღისურთაო ნაშრომთა რუსულად თარგმანის დაფინანსებაზე, ამ საქმეში გამომცემლობათა და პოლიგრაფიულ საწარმოთა ჩართვაზე, ქართული ენის სიწმინდის საკითხებზე ტელე- და რადიოგადაცემათა მოწყობაზე და სხვა... ფაქტობრივი ყურადღება იყო გამახვილებული ყველა იმ უბანზე, სადაც, ასე ვთქვათ, უჭირდა ქართულ ენას...

ასევე 1983 წლის სექტემბერში ახალი სამთავრობო დადგენილება გამოდის - „რესპუბლიკის სასწავლო დაწესებულებებში ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების მდგომარეობის შესახებ“...

ცოტა მგვიანებით, 1988 წლის 3 ნოემბერს გამოქვეყნდა „ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამის პროექტი“ – ეს

იყო სახელმწიფო ენისადმი სახელმწიფო ზრუნვის გამოხატულების საინტერესო დოკუმენტი. პროგრამა დამტკიცდა 1989 წლის 15 აგვისტოს. ფაქტობრივ, ეს იყო მცდელობა კომუნისტურ ეპოქაში სახელმწიფო ენის კონსტიტუციური სტატუსის უზრუნველყოფისა. სწორედ ამ პროგრამაში ჩაიწერა ის, რომ 14 აპრილი ქართული ენის დღედ გამოცხადებულიყო. 14 აპრილის არჩევა გასაგებია: ქართული ენისათვის ბრძოლის, და რაც მთავარია, გამარჯვებით და მთავრებული ბრძოლის დღეა 14 აპრილი...

ქართული ენის დღის დაწესება ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენის, კონსტიტუციური სტატუსის უზრუნველყოფის მექანიზმი უნდა ყოფილიყო; პროგრამაში ჩაიწერა, ამ დღეს შეჯამდება, რა გაკეთდა წლის განმავლობაში ქართული ენის სასიკეთოდ; პროგრამა ყველა დაწესებულება-ორგანიზაციას ავალდებულებდა ანგარიშგებას ქვეყნისა და ერის წინაშე...

ვფიქრობთ, ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენისადმი ზრუნვის სერიოზული გამოხატულება იყო ამ პროგრამის მიღება. სამწუხაროდ, პროგრამამ დიდხანს ვერ იცოცხლა – გაჰყვა საბჭოთა ხელისუფლებას.

კიდევ ერთხელ ვიმეორებთ: კომუნისტურ ეპოქაში ქართულის, როგორც სახელმწიფო ენის, კონსტიტუციური სტატუსი შენარჩუნებული იქნა; მცდელობა ამ სტატუსის მოხსნისა კომუნისტების მარცხით დასრულდა. და ამასობაში ისტორიას ჩაბარდა კომუნისტების ეპოქაც...

1991 წელს საქართველომ აღიდგინა ეროვნული დამოუკიდებლობა.

1995 წლის 24 აგვისტოს მიღებული იქნა დამოუკიდებელი საქართველოს ახალი კონსტიტუცია, რომლის მე-8 მუხლი ასე იკითხება: „საქართველოს სახელმწიფო ენა არის ქართული ენა; აფხაზეთში აგრეთვე აფხაზური“. ამ კონსტიტუციაში, განსხვავებით წინა კონსტიტუციისგან, არ არის საუბარი ეროვნულ უმცირესობათა ენების შესახებ. ივარაუდებოდა, რომ უნდა შემუშავებულიყო „კანონი

ენის შესახებ“... მომზადდა კიდევ ეს კანონი, თუმცა მისი განხილვა პარლამენტში ვერ შედგა...

არადა, ამგვარი კანონის არსებობის აუცილებლობა მწვავედ იგრძნობა... კონსტიტუციით გარანტირებული სახელმწიფო ენის სტატუსი განმარტებებსა და დაზუსტებებს საჭიროებს საკანონმდებლო დონეზე...

ვნახოთ, დაველოდოთ მომავალს!..

ფაქტია: ქართული ენა საქართველოს სახელმწიფო ენაა!..

გზა ქართული სალიტერატურო ენისა

ქართული სამწერლობო, ანუ სალიტერატურო ენაა. დღეს ძირითადად ოფიციალური ენის აღსანიშნავად სალიტერატურო ენას ვიყენებთ.

როგორც ვიცით, ენა იცვლება სივრცეში. ასე წარმოიქმნება სივრცობრივი ნაირსახეობები, რომელთაც დიალექტებს ან კილოებს ვუწოდებთ. კილოები ბუნებრივი ნაირსახეობებია ენისა ერთ სინქრონულ დონეზე წარმოქმნილი, რომელიც გამოიყენება ამ ენის გავრცელების სხვადასხვა ტერიტორიაზე. ამიტომ მათ ტერიტორიულ დიალექტებსაც ვუწოდებთ. ამ ტერმინის შემოტანა იმასაც მიგვანიშნებს, რომ არსებობს არატერიტორიული დიალექტებიც – პროფესიული, სოციალური. პროფესიული დიალექტი გულისხმობს იმ ენობრივ ნაირსახეობას, იმ ენობრივ თავისებურებებს, რომლებიც დამახასიათებელია ამა თუ იმ პროფესიის ადამიანებისათვის (მაგ., ექიმებისათვის, მეცნიერების სხვადასხვა დარგის წარმომადგენლებისათვის, მონადირეებისათვის, მეთევზეებისათვის...), ანდა სხვადასხვა სოციალური წრის წარმომადგენლებისათვის (მაგ., ახალგაზრდებისათვის...). არსებობს ერთი ნაირსახეობაც ენისა, რომელსაც სალიტერატურო ენას ვუწოდებთ.

თუ დიალექტების შესახებ ვამბობთ, რომ ისინი ბუნებრივი ნაირსახეობანია საერთო-სახალხო ენისა, სალიტერატურო ენა არის მეტ-ნაკლებად ხელოვნური, ზედიალექტური ნაირსახეობა ენისა.

არსებობს ცნება ეროვნული ენისა. ეროვნულ ენას ქმნის ერთობლიობა იმ ნაირსახეობებისა, რომლებიც წარმოიქმნება ამა თუ იმ ენობრივ სივრცეში (ისტორიულად თუ თანამედროვე დონეზე). სალიტერატურო ენა კი ეფუძნება იმ საერთო მონაცემებს, რომლებიც გახლავთ

ნორმირებული, დახვეწილი ნაირსახეობა ენისა. სალიტერატურო ენა იცვლება ეპოქის შესაბამისად; ითვალისწინებს ეროვნული ენის განვითარების ტენდენციებს და ყოველ ეპოქაში შესაბამისი წესების სახით ამკვიდრებს მას.

მაგალითად, როცა ვსაუბრობთ ახალი ქართული სალიტერატურო ენის შესახებ, არ იგულისხმება, რომ ეს სალიტერატურო ენა ერთია XIX და XX საუკუნეებისათვის (ახალი ქართული ამ ეპოქას მოიცავს). სალიტერატურო ენის ნორმები განსხვავებულია ამ მონაცემის (ახალი ქართულის) სხვადასხვა ეტაპზე, მაგ., XIX ს-ის ბოლოს, XX ს-ის დასაწყისში თუ XX საუკუნის ბოლოს. ასე იყო ძველ ქართულშიც. ძველ ქართულად გავიაზრებთ V-XI საუკუნეების ქართულს; თუმცა აქაც იყო პრინციპულად განსხვავებული ეტაპები: „სანმეტი“ (V-VII ს.), „ჰამეტი“ (VII-IX ს.) და „სანნარევი“ (IX-XI ს.)... ეს კანონზომიერებაა სალიტერატურო ენისა – იგი არის რეალობა იმ ეტაპისათვის, განვითარების რომელ ეტაპზეც იმყოფება ენა. ასეა ქართული სალიტერატურო ენაც. დღეს არსებულ სალიტერატურო ქართულს გუწოდებთ თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენას.

თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენას აქვს ყველა ის ნიშანი, რაც დამახასიათებელი არის ზოგადად სალიტერატურო ენისათვის:

1. იგი არის საერთო და სავალდებულო ყველასათვის, ვინც ამ ენაზე მეტყველებს;
2. იგი არის ნორმირებული;
3. იგი არის ოფიციალური ურთიერთობის საშუალება ამ ენის გავრცელების მთელ ტერიტორიაზე – სახელმწიფო მმართველობაში, სასამართლოში, არმიაში, განათლების სფეროში, მეცნიერებაში, ხელოვნებაში, სპორტში...

ქართული სალიტერატურო ენის შესახებ ვსაუბრობთ იმ დროიდან, რა დროიდანაც შეიქმნა ქართული დამწერლობა და, შესაბამისად, ლიტერატურის (მხატვრული, საღვთისმეტყველო, საისტორიო, სამეცნიერო...) ნიმუშები. ვიცით, რომ ქართული დამწერლობა დიდი ხნის წინათ შეიქ-

მნა, მაგრამ სალიტერატურო ენის ისტორიის ათვლას V საუკუნიდან ვიწყებთ – ქართული წერილობითი ძეგლები (ლიტერატურის ნიმუშები) სწორედ ამ დროიდან შემოგვრჩა; დოკუმენტირებული მწერლობა სწორედ ამ ეპოქიდან გვაქვს.

ჩვენ ვისაუბრებთ იმის თაობაზე, რომ თავისი განვითარების თექვსმეტ საუკუნოვან გზაზე ქართულმა ენამ ისე უმნიშვნელოდ იცვალა სახე, უძველესი წერილობითი ძეგლები დღევანდელი მკითხველისათვის გასაგებია (გავისხეინოთ განსხვავებული ვითარება: ძველი ბერძნული ენა და ახალი ბერძნული ენა, ძველი სომხური ენა და ახალი სომხური ენა...); სწორედ ამიტომ მივიჩნევთ, რომ ქართული სალიტერატურო ენა არის „თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა“ (რ. თვარაძე). თუმცა...

სალიტერატურო ენა, მსგავსად საერთო-სახალხო ენისა, იცვლება, იხვეწება, ვითარდება. კვლავაც მივაქცევთ ყურადღებას: „სალიტერატურო ენა ეროვნული ენის უმაღლესი ფორმაა. სალიტერატურო ენა ითვალისწინებს ეროვნული ენის განვითარების ტენდენციებს და ყოველ ეპოქაში შესაბამისი წესების სახით ამკვიდრებს მას“ (ბ. ჯორბენაძე). ამ წესების – სალიტერატურო ენის ნორმების – დაცვა ყველა წიგნიერი კაცის მოვალეობაა. სხვა რომ არა, ესაა დედაენის პატივისცემისა და სიყვარულის გამოხატულება, ზრუნვა მის კეთილდღეობაზე, განვითარებაზე, მონოლითურობაზე...

ვთქვით, სალიტერატურო ენა იცვლებაო. ჩვენ რომ წარმოდგენა გვქონდეს, როგორი იყო ქართული სალიტერატურო ენა საუკუნეთა წინათ, ძველ ეპოქაში, ამისთვის იზრუნეს ჩვენმა მწიგნობარმა წინაპრებმა და V საუკუნიდან მოყოლებული ძეგლებს უდგამდნენ დედაენას თავიანთ ეპოქებში. იაკობ ხუცესი და იოანე საბანის ძე, გიორგი მერჩულე და გიორგი მთაწმიდელი, იოანე ზოსიმე და იოანე მინჩხი, შოთა რუსთაველი და სულხან-საბა ორბელიანი, სხვანი და სხვანი ძეგლისმკვებელნი არიან დედაენისა!.. მათი შემოქმედება უტყუარი და უკვდავი ძეგლებია ქართუ-

ლი ენისა!.. თითოეული მათი ნაწარმოები ძეგლია იმდროინდელი ქართულისა. ამ ძეგლთა გვერდიგვერდ დაყენებით შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ ქართული ენის ისტორიას – რა სახე ჰქონდა მას ოდესღაც, რა შეიცვალა, რით და როდის...

ვთქვით: სალიტერატურო ენა ნაირსახეობაა საერთო სახალხო ენისა. დიალექტი (დიალექტები) ბუნებრივი ნაირსახეობაა, სალიტერატურო ენა – მეტ-ნაკლებად ხელოვნური, ნორმირებული, წესდადებული ნაირსახეობა.

სალიტერატურო ენა ყოველთვის ეყრდნობა, ეფუძნება ამა თუ იმ დიალექტს ან დიალექტთა ჯგუფს. დროთა განმავლობაში საყრდენი, საორიენტაციო დიალექტი შეიძლება შეიცვალოს, რაც პრინციპული ხასიათის ცვლილებებს იწვევს სალიტერატურო ენაში. საყრდენი დიალექტის ცვლისა და ამით გამოწვეულ შედეგთა კარგი მაგალითია ძველი ქართული სალიტერატურო ენა; ამის დასტურად მცირე გრამატიკულ ექსკურსს ჩავატარებთ:

ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაში გამოიყოფა ორი საინტერესო პერიოდი – „ხანმეტი“ და „ჰამეტი“. „ხანმეტობა“ V-VII საუკუნეებში გვაქვს; „ჰამეტობა“ - VII-IX საუკუნეებში. ტერმინი „ხანმეტი“ გიორგი მთაწმიდელთან გვხვდება. ამგვარად იწოდება ის ძეგლები, რომლებშიც თავსართი ხ გამოხატავს: ა) სუბიექტურ მეორე პირს – ხ-არ, მი-ხ-ვალ (ეს ფორმები დღეს იმდროინდელი ნაშთია); ბ) მესამე ობიექტურ პირს – შე-ხ-უაბთ („შევაბით“) ჩვენ მას იგი... გ) გვხვდება ერთპირიანი ვნებითის ფორმებში ხ-იყო, ხ-იმაღლების (თავსართის ფუნქცია უცნობია) და დ) უფროსობითი ხარისხის ფორმებში – ხ-უდიდეს, ხ-უმჯობეს... ჰამეტი ძეგლებში ხანი შეცვალა ჰამე...

ხანმეტობა იყო ნორმა V-VII საუკუნეების ქართულისა, ჰამეტობა – VII-IX საუკუნეების ქართულისათვის. ივარაუდება, რომ ხანმეტობა და ჰამეტობა ერთი დროის ენობრივი მოვლენებია; ისინი დიალექტური ვარიანტებია. ერთი დამახასიათებელი იყო სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველთა მეტყველებისათვის (ხანმეტობა), მეორე

– სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ქართველთა მეტყველებისათვის. V-VII საუკუნეების სალიტერატურო ქართულისათვის საყრდენი იყო „ხანმეტი დიალექტი“, ხოლო მომდევნო პერიოდისათვის – „ჰამეტი დიალექტი“ (ა. შანიძე). ამიტომაც იყო ასეთი პრინციპული სხვაობა სალიტერატურო ენის განვითარების ამ ორი ეტაპისათვის... ეს პროცესი – საყრდენი დიალექტის შეცვლა – უნდა უკავშირდებოდეს არაბების შემოსევის შედეგად ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურული ცენტრის სამხრეთ-დასავლეთით გადანაცვლებას (ა. შანიძე).

IX საუკუნიდან მოყოლებული ძველ ქართულ სალიტერატურო ენას „ხანმეტობა“ ვუწოდებთ (იქ, სადაც თავსართი ხ ან კ იყო, ზოგან ხანი ჩნდება, ზოგან ჰამე რჩება და ზოგანაც იკარგება პრეფიქსი)... აღარ გადავტვირთავთ მსჯელობას გრამატიკული წიაღსვლებით, ენათმეცნიერული მსჯელობით. ფაქტია, სალიტერატურო ენა ეყრდნობა (უპირატესობას აძლევს) ენის ერთ-ერთ (ან რამდენიმე) დიალექტს, თუმცა არასოდეს იმეორებს მას; სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დიალექტი არ გადაიქცევა სალიტერატურო ენად. სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში მეტ-ნაკლებად მონაწილეობს ენის ყველა ნაირსახეობა (კილო). ძველი ქართული ენა, მიუხედავად ზემომოყვანილ პრინციპული ხასიათის სხვაობისა, არის ერთიანი, მონოლითური სალიტერატურო ენა. დიას, V-X საუკუნეების ქართული მკაცრად ნორმირებული სალიტერატურო ენაა. რაგინდ უცნაურადაც მოგვეჩვენოს, ძველ საქართველოში უფრო მტკიცედ, ზემომოყვანილ იცავენ მწიგნობრები სალიტერატურო ენის ნორმებს, ვიდრე დღეს... არადა დღეს საამისოდ მრავალი პირობა გვაქვს: სალიტერატურო ენის ნორმებს გვასწავლიან სკოლებში, უმაღლესებში; ამ ენაზე გვესაუბრებიან რადიო-ტელევიზიიდან; პრესიდან, ლიტერატურიდან... არსებობს უამრავი ნორმატიული ლექსიკონი, კრებულები, სამცენიერო-კვლევითი და სასწავლო დაწესებულებები... და მაინც: ძველი ქართული სალიტერატურო ენა უფრო მეტად მტკი-

ცე და მონოლითურია... აქ არსებითი არის ის, რომ მწიგნობრისათვის ძველ საქართველოში სალიტერატურო ენის ნორმა „ბიბლიის“ ენა, უფრო კონკრეტულად, წმინდა ოთხთავის ენა იყო. ყოველგვარი გადახვევა სახარების ქართული თარგმანის ენიდან მკრეხელობად მიაჩნდათ. ისიც გავისხენოთ: მწიგნობრობის ძირითადი კერები ეკლესია-მონასტრები იყო, მწიგნობრები – ამ მონასტრებში მოღვაწენი... გავისხენოთ, რას ამბობს გიორგი მერჩულე – გრიგოლ ხანძთელმა „სადმართონი წიგნი ზეპირით მოიწუართნაო“... და ასე, ზეპირად, იცოდნენ სადმართო წიგნები მწიგნობრებმა... მწიგნობარი მოუწოდებს სხვასაც (მკითხველსა თუ გადამწერს), არ დაარღვიონ, არ გაამრუდონ სწორი ქართული: „ვინცა ვინ დასწერდეთ, ვითა აქა ჰპოოთ, ეგრე დაწერეთ. თუ ამისგან ჯერ გიხნდეს დაწერად ღმრთისათვის სიტყუათა ნუ სცვალებთ, არამედ, ვითარცა აქა სწერია, ეგრე დაწერეთ“... ამას გიორგი მთაწმიდელი მოუწოდებს მწიგნობრობის მოსურნეს; მოუწოდებს და ევედრება კიდევ: ღმრთისათვის, ნუ სცვალებთო... გიორგი მთაწმიდელი სახარების ტექსტს გულისხმობს. აქ ნათლად ჩანს, რომ ბიბლიის ქართული თარგმანების ტექსტი იყო ნორმა სალიტერატურო ქართულისა და ეს არა მხოლოდ მთაწმიდელების ეპოქაში; ასე გახლდათ, როგორც ჩანს, V საუკუნიდან მოყოლებული; ამიტომაც იყო მკაცრად ნორმირებული სამწიგნობრო ენა; მწიგნობარს ეკრძალებოდა ამ ნორმიდან გადახვევა... სწორედ ამიტომ ამბობს ხაზგასმით გიორგი მერჩულე – გრიგოლ ხანძთელმა ზეპირად იცოდა სადმართო წიგნებიო...

სალიტერატურო ქართულით საუბარი, სალიტერატურო ქართული ენის სიწმინდის დაცვა მწიგნობრის უმთავრეს ღირსებად მიაჩნდათ. იოანე და ეფთვიმე ათონელების ცხოვრების აღმწერი გიორგი ხუცეს-მონაზონი საგანგებოდ მიაჩნებებს: „ხუცესი იგი ესევეთარი კაცი იყო, რომელ პირსა მისსა მსოფლიო სიტყუად არ გამოვიდოდა, არამედ ყოველივე სადმართო და სულიერი“. „მსოფლიო სიტყუად“ - არალიტერატურულ, დიალექტურ ფორმებს გულისხმობს;

სწორი, ლიტერატურული ქართული – „სადმართო და სულიერი“!

და კიდევ: მიაჩნიათ, რომ კარგი ქართული, წმინდა სალიტერატურო ენით მოღვაწევა ქართველთა ენისა და ქვეყნის ამაღლებაა, განათლებაა, ღირსმსახურებაა: ეფთვიმე მთაწმიდელმა „განანათლა ქართველთა ენა და ქუყენა, რომლისა-იგი ნამუშავევი ახარებს შორიელთა და მახლობელთა“ (გიორგი მთაწმიდელი). აქ, ამ მონაკვეთში, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ფასდაუდებელია ქართული ოთხთავის როლი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში, განმტკიცებასა და სწორი გეზის მიცემაში. „სახარება“ არის პირველი ქართული წიგნი, რომელმაც სწორ გზაზე დააყენა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება.

სალიტერატურო ენის ნორმების დაცვის ასეთ პრინციპულ პოზიციას ჰქონდა მეორე, ასე ვთქვათ, უარყოფითი მხარეც: გარკვეულწილად იზღუდებოდა ენის ბუნებრივი განვითარება; სალიტერატურო ენის ნორმათა ცვლა მხარს ვერ უბამდა ენის ბუნებრივ ცვლა-განვითარებას და შედეგი ამგვარი დამოკიდებულებისა სამწიგნობრო ენისადმი, სალიტერატურო ენისადმი იყო ის, რომ სალიტერატურო ენა მეტ-ნაკლებად დაშორდა ცოცხალ სასაუბრო ენას; „მოფლიო სიტყუად“ უკვე აშკარად სხვაობს სამწიგნობრო ენისაგან. ეს სხვაობა თანდათან იზრდება. დავუკვირდეთ: წიგნის ენა შორდება ცოცხალ სასაუბრო ენას, საერთო-სახალხო ენას. მიუთითებენ: „სალიტერატურო ენის ნორმებსა და ცოცხალ მეტყველებას შორის გარკვეული წინააღმდეგობა არსებობს. სალიტერატურო ენის ნორმები კონსერვატული ხასიათისაა და საუკუნეებს უძლებს; ცოცხალი მეტყველების ნორმები გაცილებით სწრაფი ტემპით იცვლება. სალიტერატურო ენის ნორმები ხშირად მას შემდეგაც უცვლელია, რაც ცოცხალ მეტყველებაში ამ ნორმათა საფუძველი გრამატიკული თუ ფონეტიკური ევოლუციის შედეგად აღარ არსებობს“ (ზ. სარჯველაძე). ეს ფაქტი უკვე ამზადებს საფუძველს რეფორმისათვის...

დიახ, სასაუბრო და სამწერლობო ენების დაშორება საფუძველი ხდება ენობრივი რეფორმისა... და პრინციპული ხასიათის პირველი ფართომასშტაბიანი რეფორმა ქართული სალიტერატურო ენისა განახორციელა შოთა რუსთაველმა.

როგორც ვთქვით, საკმაოდ დაშორდა „წიგნური“ და „ხალხური“ მეტყველება ერთმანეთს. შოთა რუსთაველმა ფაქტობრივად აღკვეთა ეს განსხვავება და სამწერლობო ენა (ამ შემთხვევაში „ვეფხისტყაოსნის“ ენა) დააფუძნა სასაუბრო ენაზე. პრინციპი – სალიტერატურო ენა საერთო-სახალხო ენას უნდა ეფუძნებოდეს – შოთა რუსთაველმა გაატარა ბოლომდე. ამიტომაცაა: X-XI საუკუნეების ძეგლების ენა უფრო მეტ სხვაობას ამჟღავნებს „ვეფხისტყაოსნის“ ენასთან, ვიდრე V-VI საუკუნეების ძეგლების ენასთან; სხვაგვარადაც შეიძლება ვთქვათ: „ვეფხისტყაოსნის“ ენა მეტ სხვაობას ავლენს X-XI საუკუნეების ძეგლების ენასთან, ვიდრე XVIII-XIX საუკუნეების ძეგლთა ენასთან...

რუსთაველთან დაკავშირებით ვერ ვიტყვით, რომ იგი რომელიმე კონკრეტულ დიალექტს დაემყარა; მისთვის საორიენტაციო იყო საერთო-სახალხო ენა, ზოგადად, სასაუბრო ცოცხალი ენა და არა რომელიმე კუთხის მეტყველება. საკითხის საგანგებო შესწავლის შემდეგ არნოლდ ჩიქობავა დაასკვნია, რომ შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ მოიპოვება როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის (უმთავრესად ქართლ-კახეთის) კილოებისათვის დამახასიათებელი მოვლენები, ისე დასავლეთ საქართველოს (იმერეთ-გურია-აჭარის) დიალექტური სინამდვილისათვის ნიშანდობლივი მონაცემები; ფაქტია სამცხური დიალექტის თავისებურებათა დადასტურებაც...

ამიტომ ვიმეორებთ: შოთა რუსთაველის მიერ ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში განხორციელებული რეფორმის მთავარი მიმართულება ასეთია: სალიტერატურო ენა უნდა ემყარებოდეს საერთო-სახალხო ენას და მასში უნდა აისახებოდეს ცოცხალ ენაში მიმდინარე ცვლილებები.

რეფორმა, რომელიც შოთა რუსთაველმა „ვეფხისტყაოსნის“ შექმნით განახორციელა, წარმატებული აღმოჩნდა – საუკუნეების განმავლობაში სწორედ „ვეფხისტყაოსანი“ იყო ქართული სალიტერატურო ენისათვის სწორი გეზის მიმცემი. დიახ, „ვეფხისტყაოსანი“ არის ის მეორე წიგნი, რომელმაც განსაზღვრა ქართული სალიტერატურო ენის სწორი განვითარება...

მარტივი ჭეშმარიტებაა: ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობა, ჩვეულებრივ, განსაზღვრავს კულტურის დონეს. ამის დასტურად XI-XII საუკუნეების ვითარების გასხვავებაც იკმარება: საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ეკონომიკური თვალსაზრისით აღორძინებული ქვეყანა და უმაღლეს საფეხურზე ასული დონე არქიტექტურისა, მხატვრობისა, ლიტერატურისა, განათლებისა, მეცნიერებისა... მოგეხსენებათ, „ეროვნული ენა არის ეროვნული კულტურის ფორმა... ენა არის კულტურის ძირითადი ფორმა“ (არნ. ჩიქობავა). ამიტომაც ენის მდგომარეობა, კეთილდღეობა, ცხადია, დამოკიდებულია ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მდგომარეობაზე... რუსთაველის ენა სწორედ ეპოქის შესაფერისი ენა იყო!..

რუსთაველის შემდგომ ეპოქაში საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის რღვევამ, ეროვნული და სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაციის დასუსტებამ რეალური საფრთხე შეუქმნა ქართულ სალიტერატურო ენას... დიდია უცხო ენათა გავლენა... მაღალი პოეტური ენა რუსთაველისა გადაგვარების საფრთხის წინაშე დადგა. „სხვა ენათა განუკითხავმა მოძალებამ გარდაუვალი შერყვნის საშიშროება შეუქმნა მას. დარბაისლური მეტყველება გარმიანული ჟარგონით იცვლება. ენა კარგავს ეროვნულ ნიშანს. ივსება ბარბარიზმებით, უცხოური კალკებით, იფიტება, მოუქნელი და მყიფე ხდება“ (ბ. ჯორბენაძე).

შეშფოთდნენ ერისკაცები.

„ეგ ნუ გგონია, სხვა ენა მეც არ ვიცოდე სხვასავით, მაგრამ ცუდია გარევა ქართულ ენაში სხვას ავით“ – ეს

მეფე-პოეტის არჩილის შექმნილია, სულხან-საბა ორბელიანმა ქართული ლექსიკონი შექმნა; თავთავისი ადგილი მიუჩინა დიალექტურ თუ უცხოენოვან სიტყვებს და სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით ნორმატიული ფორმები წარმოაჩინა. განმარტავდა: „რომელნიცა ვიცოდი, დავწერე და რომელნიცა ძნელნი სიტყვანი არა ვიცოდი ღრმათ, წიგნებთა შინა ვპოე და რომელნიმე სხვათა ენათა შევამოწმე და გამოწვლილვით რომელნიცა ვპოე, ადვილად თან მოვაწერე. რომელნიცა ვერა ვპოე, საცილობელი არ დავწერე“... და ეს ყოველივე იმისთვის კეთდებაო, „რათა ისწაონ ენა ქართული, შესრულებული და განვრცვლებული ფარნავაზ ქართველთა პირველისა მეფისა მიერ, ბრძნისა და გონიერისა, რომელი იყო ძეთაგან ქართლოსიანთა წარმართი“...

XVII-XVIII საუკუნეში განსაკუთრებით რეალური საფრთხის წინაშე დადგა ქართული ენა...

და ასპარეზზე გამოჩნდა ანტონ ბაგრატიონი – ანტონ I კათალიკოსი. ამ უდავოდ ბუმბერაზმა პიროვნებამ, თვალსაჩინო მოღვაწემ ქართული სალიტერატურო ენის რეფორმა შემოგვთავაზა: ანტონმა სამი სტილის თეორიის დაკანონება სცადა. მიზანი ანტონ კათალიკოსისა იყო მამულიშვილური, კეთილშობილური: სურდა გაესწორებინა ქართული სალიტერატურო ენის გამრუდებული მაგისტრალური ხაზი; გადაერჩინა დედაენა... მიაჩნდა, რომ „არა-რა მოყუარება სიბრძნისა იქმნების თვნიერ მართლუბნობისა ანუ წესიერ წერისა“...

მაგრამ შედეგი აღმოჩნდა სავალალო: ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენის ნაცვლად მივიღეთ სამგვარი ტიპის სამწერლობო ენა – მაღალი სტილის, საშუალო სტილისა და დაბალი სტილისა. ვითარება ასეთი ისახებოდა: მაღალი სტილით უნდა შექმნილიყო საღვთისმეტყველო და სამეცნიერო ხასიათის ლიტერატურა; საშუალო სტილით – საისტორიო ხასიათის ლიტერატურა და დაბალი სტილით – საყოფაცხოვრებო ხასიათის დოკუმენტები... დაბალი სტილი ჩვეულებრივი სასაუბრო, არაწიგნიერი ენა იყო... ლი-

ტერატურაში ეს ასე ლაგდებოდა: მაღალი სტილი – ტრაგედიის ენა, საშუალო სტილი – დრამის ენა, დაბალი სტილი – კომედიის ენა (XIX საუკუნეში გ. ერისთავის კომედიები სწორედ ამ პრინციპითაა შექმნილი...). მაღალი სტილის შემთხვევებში ანტონი აქტიურად ჩაერია. მისი სამეცნიერო და საღვთისმეტყველო შრომები სწორედ ამ „ენით“ დაიწერა. მან ორიენტაცია აიღო ძველ ქართულ ენაზე – სასულიერო მწერლობის ენაზე, არადა XVIII საუკუნეა... ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები უკვე დიდი ხანია წარსულს იყო ჩაბარებული... მოხდა მცდარი ინტერპრეტაცია ამ ნორმებისა და მივიღეთ ფაქტობრივად ხელოვნური სალიტერატურო ენა. ვიმეორებთ: მთავარი შეცდომა ის იყო, რომ ტრადიციისამებრ საყრდენად არ გამოიყენებოდა საერთო-სახალხო ენა... ხოლო თუ როგორი იყო XVIII საუკუნის საერთო-სახალხო ენა, ამის თაობაზე წარმოდგენა შეიძლება შევიქმნათ თუნდაც დავით გურამიშვილის პოეზიით... ხოლო როგორი იყო ანტონის მაღალი სტილით დაწერილი თხზულებანი, ნიმუშად ერთ ამონარიდს მოვიყვანთ, რომელიც არნ. ჩიქობავამ შესთავაზა მკითხველს შესაბამისად „დაბალი სტილის“ ვარიანტითურთ (არნ. ჩიქობავასეული ვარიანტი):

ვინადცა მოქმედებად ჩუშნი და შრომაჲ აწინდელი არს, რათა კარისა მიმართ სიბრძნისა გზად იეომცა სლვსა ჩუშნისა არაშემაცდომელ ანუ დასაბრკოლებელ, ხოლო ხელოვნებაჲ ესე წინამდებარე, რომელი დრამმატიკად ბრძენთა კარად მსთქტუს სიბრძნისა, რამეთუ დრამმატიკად, ვინადთგან არს შემძლებლობა მართლ-უბნობად და წესიერ წერად, და არა-რა მოყუარება სიბრძნისა იქმნების თვნიერ მართლუბნობისა ანუ წესიერ წერისა...

ჩვენი მოქმედება და შრომა ისაა, რომ შეუცდომლად და დაუბრკოლებლად ვიართ სიბრძნის კარისკენ; ბრძენებმა-კი გრამატიკა მიიჩნიეს სიბრძნის კარად; გრამატიკაა სწორად ლაპარაკისა და წესიერად წერის ხელოვნება;

სწორად ლაპარაკისა და წესიერად წერის გარეშე სიბრძნის სიყვარული არ შეიძლება...

როცა ამგვარ შედარებას ახდენს, არნ. ჩიქობავა დაასკვნის: „ეს სქოლასტიკური მსჯელობა „სიბრძნისა“ და „სიბრძნის კარის“ შესახებ, გადმოცემული „მაღალი სტილით“, ხელშესახებად გვიჩვენებს, რა გასაჭირიც დაადგებოდა იმ პირს, ვინც იძულებული იქნებოდა, ამ სტილით ეწერა“...

ასე რომ, ანტონ კათალიკოსისეული რეფორმა წარუმატებელი აღმოჩნდა; არ მოხდა ქართული სალიტერატურო ენის გამრუდებული მაგისტრალური ხაზის გასწორება... პირიქით...

ანტონის თეორია მისი ავტორის დიდი ავტორიტეტის წყალობით თითქმის ერთი საუკუნე ბატონობს... აქ მარტო ავტორიტეტის წყალობა არ უნდა იყოს ეს: განათლებულ ქართველობაში მოთხოვნა იყო „მართლუბნობისა და წესიერ წერისა“... ჰოდა, ანტონი იყო ორიენტირი წიგნიერი ქართულისა...

ენობრივი კრიზისი გრძელდებოდა...

დადგა XIX საუკუნე... ბუნებრივ ენობრივ კრიზისს რუსული ენობრივი პოლიტიკის სიმწვავეც დაერთო და ქართული ენა უმძიმეს დღეში აღმოჩნდა...

ანტონ კათალიკოსი ისევ ახსოვთ და მისი „დიქტატი“ გრძელდება. მერე იტყვის ილია ჭავჭავაძე: „ნურავინ ნუ გაიფიქრებს, რომ მე არ მესმოდეს დიდი მნიშვნელობა ანტონ კათალიკოსისა. ანტონი დიდ ალაგს დაიჭერს ჩვენს ლიტერატურაში როგორც წარმომადგენელი იმ დროის საქართველოს განათლებისა“...

და ქართული სალიტერატურო ენის გამრუდებული მაგისტრალური ხაზის გასწორებას, ქართული სალიტერატურო ენის წინაშე მდგარი უამრავი პრობლემის მოგვარებას ილია ჭავჭავაძე და მისი თაობა სჭირდებოდა...

ეს ის პერიოდია, როცა დიმიტრი ყიფიანი იტყვის: „იმ ხალხს, რომელსაც სალიტერატურო ენა არა აქვს მტკიცედ დადგენილი, ხალხობა არ ეთქმის“...

XIX საუკუნის 60-იან წლებში ასპარეზზე გამოჩნდა ილია ჭავჭავაძე და მისი თაობა...

და შედგა რეფორმა...

რეფორმა ქართული სალიტერატურო ენისა, რომელიც XIX საუკუნის 60-იან წლებში დაიწყო, თავისი ხასიათით ისეთივე იყო, როგორიც წინა რეფორმა, რომელიც შოთა რუსთაველმა ჩაატარა XII საუკუნეში...

ძირითადი პრინციპი ილიას თაობისა ასეთია: სალიტერატურო ენა უნდა იყოს ერთი და იგი უნდა ეფუძნებოდეს საერთო-სახალხო ენას. ეს იყო ტრადიციული დამოკიდებულება (გავიხსენოთ რუსთაველის მიერ ჩატარებული ენობრივი რეფორმა); ილია და მისი თაობა თავგამოდებით იცავს ამ პრინციპს...

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის იმ უმნიშვნელოვანეს ეტაპზე ილია ჭავჭავაძემ ქართული ენის უფლებების აღდგენა, ერთიანი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება და დედაენისათვის ბრძოლა დააყენა წინა პლანზე. კიდევ ერთხელ გავიხსენოთ მისი შეძახილი: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა, სარწმუნოება. თუ ამათაც არ უპატრონეთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას?“... და მერე იყო გრიგოლ ორბელიანის შეძახილი – „რა ენა წახდეს, ერიც დაეცესო“... და სხვა... და სხვა...

და ძირითადი ეტაპი ქართული სალიტერატურო ენის რეფორმისა, რომელიც დაიწყო 60-იან წლებში, დასრულდა 70-იან წლებში – იაკობ გოგებაშვილის „დედაენის“ გამოსვლით, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსებითა და მისი უზარმაზარი დედაწლით...

ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის (და მათი თანამებრძოლების) დაწყებული დიდი საქმის გვირგვინი იაკობ გოგებაშვილის მოღვაწეობა იყო. არ არის შემთხვევითი

ის, რასაც აკაკი წერეთელი ამბობს იაკობ გოგებაშვილზე: „ჩემი და ილიას ღვაწლი რა მოსატანია იმ დიდ ღვაწლთან, რომელიც იაკობ გოგებაშვილს მიუძღვის ქართველი ერის წინაშე... იაკობ გოგებაშვილმა ქართველ ხალხს ქართული ენის სიტკბოება ყურში ჩააწვეთა, ქართველ ხალხს ქართული ენა შეაყვარა...“

ჩვენ ორი ფაქტი გამოვყავით: იაკობის „დედაენის“ გამოსვლა (1876 წ.) და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსება (1879 წ.). ილიასა და აკაკის დაწვებული ბრძოლა (იაკობი მათ მალე შეუერთდა) სწორედ „დედაენის“ გამოსვლით დაგვირგვინდა: იმჟამად, როცა არ არსებობს ერთიანი ენობრივი ნორმები (თანამებრძოლების – ილიასა და აკაკის – ნაწერებს თუ ერთმანეთს შეეუდარებთ, იოლად შევამჩნევთ, რომ ისინი სხვადასხვა „ნორმებით“ წერენ...), ერთიანი სალიტერატურო ენა; უპირველესად იაკობის „დედაენამ“ იტვირთა ეს მისია – სწორედ „დედაენის“ ქართული იქცა სალიტერატურო ენის ნორმად. ეს იყო ის ქართული, რომელიც წიგნის ენად მოეწვინა სრულიად საქართველოს. აქ არის სწორედ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების უდიდესი როლი – მისი მეშვეობით სრულიად საქართველო მოიფინა ორ- და ოთხკლასიანი სასწავლებლებით, სადაც I-II კლასებში ქართული იაკობის „დედაენით“ ისწავლებოდა, III-IV კლასებში – იაკობის „ბუნების კარით“. ამას გულისხმობდა ზაქარია ჭიჭინაძე, როცა წერდა: „გოგებაშვილმა თავის „დედა ენაში“ აღადგინა დაცემული ენა ქართველთა... და ამ წიგნის მეოხებით მთელი ქართველობა, ყველა თემისა და ხეობის მონათესავენი ერთის ქართული ენით იწყებენ წერა-კითხვის სწავლებას და ლაპარაკს, ყველგან ამ წიგნის მეოხებით ქართული ენა ეფინება“.

ისევე წამოიწია წინა პლანზე ენის, როგორც ერის გამართიანებელი უპირველესი ძალის, როლმა: „დედაენა“ ამაფეთქებელი ნაღმოსნით მისრიალდა ჩვენს მიუვალ მთაკლდეებში – თუშეთსა და სვანეთში; მიდიოდა ბარად, შეუყვებოდა აჭარასა და მესხეთს და ყველგან სძრავდა ენას საქართველოდ, ყველგან აფეთქებდა გრძნობას ეროვნულსა“ (შალვა დადიანი)...

ჩვენ ზემოთ ორი წიგნი გამოვყავით, რომელთაც სხვადასხვა ეტაპზე განსაზღვრეს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების სწორი გეზი – ეს იყო „ქართული ოთხთავი“ და „ვეფხისტყაოსანი“. პირველმა მათგანმა განსაზღვრა ქართული სალიტერატურო ენის ერთიანობა და სიმტკიცე V-XI საუკუნეებში; მეორემ – XII საუკუნიდან მოყოლებული.

მესამე დიდი წიგნი, რომელმაც განსაზღვრა ქართული სალიტერატურო ენის ერთიანობა, სიწმინდე და სიმტკიცე არის „დედაენა“. ამ წიგნმაც ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში იგივე როლი შეასრულა, რაც პირველმა ორმა!..

„ქართული ოთხთავი“, „ვეფხისტყაოსანი“, „დედაენა“!..

და ღვთის წყალობით, ჩვენი კლასიკოსების დიდი ძალისხმევით, ამ სამი დიდი წიგნის შემწევობით ქართული სალიტერატურო ენის გამრუდებული მაგისტრალური ხაზი XIX საუკუნის ბოლოს გასწორდა; ახალი ქართული სალიტერატურო ენა ჩამოყალიბდა და დამკვიდრდა...

და ესტაფეტა მიიღო XX საუკუნემ.

„XX საუკუნის 10-20-იან წლებში ცხოვრების რევოლუციურმა გარდაქმნებმა, ქართული უნივერსიტეტის დაარსებამ, ეროვნული თვითშეგნების აღორძინებამ, ქართული ენის სახელმწიფო ენად გამოცხადებამ ახალი თვალსაწიერი გადაუშალა ქართულ სალიტერატურო ენას... უკვე გეგ-

მაზომიერი, მეცნიერულად გააზრებული ენობრივი პოლიტიკის სახეს ატარებს ის, რაც ადრე მეტნაკლებად სტიქიური ხასიათისა იყო“ (ბ. ჯორბენაძე)...

ქართული სალიტერატურო ენის წინაშე პრობლემები, რა თქმა უნდა, არის და – როგორც ნებისმიერი ცოცხალი, კულტურული სამწერლობო ენის წინაშე – იქნება კიდევაც... მაგრამ არის დიდი იმედებიც იმისა, ეს პრობლემები მოგვარდეს... იმედს გვაძლევს ქართველი კაცის შეგნება, რომ „ქართული ენის სიწმინდის დაცვა ისეთივე საპატიო საქმეა, როგორც ხმლით დაცვა საკუთარი სამშობლოსა“ (კ. გამსახურდია).

ნაირსახეობანი ქართული ენისა

გავიმეოროთ: ენა იცვლება დროსა და სივრცეში. ცვლილების შედეგად წარმოიქმნება ენობრივი ნაირსახეობები. დროში მომხდარი ცვლილების შედეგად წარმოქმნილ ნაირსახეობებს ენის პერიოდებს (ეტაპებს) ვუწოდებთ. სივრცეში მომხდარი ცვლილების შედეგად წარმოქმნილ ნაირსახეობებს – დიალექტებს (კილოებს).

თავისთავად საინტერესოა, რა ცვლილებები ხდება დროში, რა იწვევს ამ ცვლილებებს და რა შედეგები მოჰყვება მათ. შედეგებში იმას ვგულისხმობთ, რომ დროში მომხდარმა ცვლილებამ განსხვავებული ენები შეიძლება წარმოქმნას (მაგ., ძველი სომხური და ახალი სომხური...); ჩვენს შემთხვევაში (ზემოთაც ვისაუბრეთ) ასეთი რამ, საბედნიეროდ, არ მომხდარა. სხვაობა კი მაინც თვალშისაცემია. მაგ.: გამარტივდა ბგერითი სისტემა; ასევე გამარტივდა ბრუნვათა და მწკრივთა სისტემა და სხვა; შესაბამისად მოხდა ფუნქციათა გადანაწილება... პასუხი კითხვაზე – რატომ მოხდა ესა თუ ის ცვლილება – ძნელი გასაცემია; უფრო სწორად, ამოუხსნელია. ვთქვათ ასეთი ცვლილება: ძველ ქართულში ზმნის მომავალი დროის გამომხატველი იყო კავშირებითის მწკრივი; ახალ ქართულში ეს ფუნქცია ძირითადად ზმნისწინმა შეითავსა. ზმნისწინმა ძველი ფუნქციებიც შეინარჩუნა; კავშირებითმა გაიმარტივა ფუნქციური დატვირთვა... ამ შემთხვევაში კითხვა „რატომ?“ ჩვენგან უპასუხოდ რჩება – ენას აქვს თავისი განვითარების შინაგანი კანონზომიერებანი, რომელთა ამოცნობა ჩვენს გონს არ შეუძლია...

საბოლოოდ ეს ცვლილებები ახალი ნაირსახეობის წარმოქმნას უწყობენ ხელს.

როგორც ვთქვით, ჩვენდა საბედნიეროდ, სხვაობა დროში წარმოქმნილ ნაირსახეობებს შორის ერთი ენის ფარგლებში ექცევა...

როცა ვლაპარაკობთ დროში წარმოქმნილ ნაირსახეობებზე ქართული ენის სივრცეში, ერთ არსებით მომენტს ვითვალისწინებთ: რის შესახებ ვსაუბრობთ, სალიტერატურო ენის განვითარების ეტაპებზე თუ ეროვნული (საერთოსახალხო) ენის განვითარების ეტაპებზე.

ეროვნული ენა ურთულესი ფენომენია; იგი არის ერთობა ყველა იმ ნაირსახეობისა, რომლებიც დროსა თუ სივრცეში წარმოქმნილა ოდესმე. როცა ვსაუბრობთ ეროვნული ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე, ისიც განიხილება როგორც რთული მონაცემი: ძველი ქართული ენა – ადრეული საფეხური ქართული ენის განვითარებისა – ასევე რთული მონაცემია: იგი არის ერთობა ძველი ქართული სალიტერატურო ენისა და იმდროინდელი ქართული დიალექტებისა.

ასევე ითქმის ახალი ქართული ენის თაობაზეც: ისიც რთული მონაცემია – ერთობაა ახალი ქართული სალიტერატურო ენისა და მისი ცოცხალი კილოებისა.

ტერმინები „ძველი ქართული ენა“ და „ახალი ქართული ენა“ პირობითი ტერმინებია, სამუშაო ტერმინებია და გულისხმობს ჩვენს სინამდვილეში ერთი ენის – ქართული ენის – განვითარების ორ ქრონოლოგიურ ეტაპს.

ქრონოლოგიურად ძველ ქართულ ენას V-XI საუკუნეების ქართულს მიაკუთვნებენ, XIX საუკუნის ქართული (და შემდგომი) ახალი ქართულია.

შუა პერიოდს – XII-XVIII საუკუნეები – საშუალ პერიოდს უწოდებენ; ზოგი მკვლევარი მას ძველი და ახალი ქართულის ტოლფას ოდენობად განიხილავს, ზოგიც ძველიდან ახლისკენ გარდამავალ პერიოდად მიიჩნევს.

აქ ერთი რამაა არსებითი: XII-XVIII საუკუნეების ენობრივი პერიოდი არ არის ტოლფასი მისი წინა და მომდევნო ეტაპებისა. როგორც წინა (V-XI სს), ისე მომდევნო (XIX-XX სს.) ეტაპები – თავიანთი შედგენილობით ტოლფასი –

მოიცავენ სალიტერატურო ენასა და ტერიტორიულ დიალექტებს (ბუნებრივ ნაირსახეობებს). XII-XVIII საუკუნეების ქართულის შემთხვევაში შეიძლება ვისაუბროთ ბუნებრივ ნაირსახეობათა მრავალფეროვნებაზე, მაგრამ არ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ამ პერიოდის ქართულ სალიტერატურო ენაზე – ასეთი რამ არ არსებობს; მოკლედ: არსებობს ძველი ქართული სალიტერატურო ენა და მისგან სისტემურად განსხვავებული ახალი ქართული სალიტერატურო ენა; მაგრამ არ არსებობს საშუალო ქართული სალიტერატურო ენა. გარდამავალი პერიოდი თავისთავად გულისხმობს იმას, რომ გვერდიგვერდ თანაარსებობს ძველი და ახალი ენობრივი ფაქტები, მოვლენები; ნარევი პერიოდია და ამით არის საყურადღებო. ფაქტობრივად, არ არსებობს საკუთრივ საშუალო ქართულისათვის დამახასიათებელი ენობრივი ფაქტები, რითაც იგი დაუპირისპირდებოდა წინამორბედ ან მომდევნო საფეხურს.

როცა ვსაუბრობთ ძველი და ახალი ქართული ენის შესახებ, ამ შემთხვევაში არაერთგვაროვანია ჩვენი ცოდნა ენის განვითარების ამ ორი საფეხურის შესახებ. პირველ მათგანს ვიცნობთ ფაქტობრივად ოდენ სალიტერატურო ნაირსახეობის მიხედვით; ძველი ქართული ენის დიალექტური ნაირსახეობების შესახებ მხოლოდ სავარაუდო წარმოდგენები გვაქვს... ახალ ქართულ ენას ვიცნობთ სრულად – სალიტერატურო ნაირსახეობასაც და ტერიტორიულ დიალექტებსაც. ამიტომაც ტერმინოლოგიურად ძველი ქართული სალიტერატურო ენა და ძველი ქართული ენა დაახლოებით ერთსა და იმავე ოდენობას ასახავს... ასე არ არის ახალი ქართულის შემთხვევაში: ახალი ქართული ენა ძალზე ვრცელი და რთული ენობრივი სივრცეა; სალიტერატურო ნაირსახეობა მისი ერთი ნაწილია...

ვთქვით, ძველი ქართული ენის დიალექტურ შედგენილობაზე სავარაუდო წარმოდგენა გვაქვს-თქო. ამ სავარაუდო წარმოდგენას გვიქმნის ძველი ქართული სალიტერატურო ენა: მასში ასახული ცალკეული მოვლენების კვალი-ფიკაცია ხდება, როგორც დიალექტურისა. ზოგჯერ ეს

ფაქტები სისტემურ ხასიათს იღებს და შესაძლებლობას გვაძლევს, ძველ ქართულში გამოვყოთ სავარაუდო დიალექტური ერთეულები თუ ჯგუფები. ამგვარი ანალიზის შედეგად საუბრობენ ოთხ ძირითად დიალექტურ ერთეულზე (თუ ჯგუფზე).

ესენია: ა) „ხანმეტი“ დიალექტი – სამხრეთ-აღმოსავლური დიალექტი ძველი ქართული ენისა;

ბ) „ჰამეტი“ დიალექტი – სამხრეთ-დასავლური დიალექტი ძველი ქართული ენისა;

გ) „ევ-კილო“ – ცენტრალური დიალექტი ძველი ქართული ენისა;

დ) ფხოური დიალექტი – ჩრდილო-აღმოსავლური დიალექტი (ჯგუფი) ძველი ქართული ენისა.

ვიძეორებთ, ესაა სავარაუდო ჩამონათვალი; ჩვენ გვაქვს ცალკეული (თითო-ორი) ენობრივი ფაქტი (მოვლენა) ამ კილოთა დამახასიათებელი; ცხადია, ეს არ არის საკმარისი ამ კილოთა არსებობის სამტკიცებლად, მაგრამ საკმაოა საკითხის დასასმელად...

ასე რომ, ძველ ქართულ ენას ამგვარი ნაირსახეობებით მოვიაზრებთ: ძველი ქართული სალიტერატურო ენა, „ხანმეტი“ დიალექტი, „ჰამეტი“ დიალექტი, ევ-კილო და ფხოური დიალექტი. სრულყოფილად შეგვიძლია ვიმსჯელოთ მხოლოდ სალიტერატურო ნაირსახეობის შესახებ...

რთული და ძალზე საინტერესო სახე აქვს ახალ ქართულ ენას.

სანამ ახალი ქართულის დიალექტურ შედგენილობაზე ვისაუბრებთ, ორიოდე სიტყვით დიალექტთა გამოყოფის პრინციპსაც შევეხეთ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არის ერთგვარობა დიალექტთა გამოყოფისა და დაჯგუფების თაობაზე. არც არის მოსალოდნელი: დიალექტური ერთეულის გამოყოფა მეტნაკლებად პირობითია. მეტველების ერთსა და იმავე ნაირსახეობას ერთი ავტორი თუ დიალექტს ეძახის, მეორე ავტორისათვის კილოკავია... იმიტომ რომ, არა გვაქვს ზუსტი კრიტერიუმები, მეტველების ნაირსახეობას როდის ვუ-

წოდოთ კილო (დიალექტი) და როდის კილო-კავი (კილო-კავი არის დიალექტის შემადგენელი ნაწილი, ისევე როგორც თქმა არის კილო-კავის ნაწილი...). ამიტომაც ძირითადად დიალექტთა სახელდება (გამოყოფა) ტერიტორიულ (ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ) პრინციპს ემყარება. ამა თუ იმ ტერიტორიაზე – ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ კუთხეში გავრცელებულ ქართულ მეტველებას ამ კუთხის სახელის მიხედვით სახელსვდებთ: კახეთში გავრცელებულ ნაირსახეობას მეტველებისას ვუწოდებთ კახურ დიალექტს, იმერეთში გავრცელებულ ნაირსახეობას – იმერულ დიალექტს და ა.შ. ხშირად ასეთი დაყოფა ლინგვისტური დავის საფუძველი ხდება: მაგალითად, ღენხუმური მეტველება ლინგვისტურად უფრო ახლოს არის ქვემოიმერულ მეტველებასთან, ვიდრე ქვემოიმერული მეტველება – ზემოიმერულ მეტველებასთან. ამიტომ ქვემოიმერულისა და ღენხუმურის ერთ დიალექტად (ერთ ენობრივ ნაირსახეობად) განხილვა ლინგვისტურად შეიძლება უფრო მართებული იყოს, მაგრამ ტრადიციულად იმერულს (ზემოიმერულსა და ქვემოიმერულს) ერთ კილოდ გაიაზრებენ, ხოლო ღენხუმურს ცალკე კილოდ...

დღეს მიღებული კლასიფიკაციით ახალ ქართულში გამოყოფენ დიალექტთა ორ ძირითად ჯგუფს: 1. ქართული ენის აღმოსავლური დიალექტები და 2. ქართული ენის დასავლური დიალექტები.

აღმოსავლურ დიალექტებში გამოყოფენ ორ ქვეჯგუფს: ა) ბარის დიალექტებსა და ბ) მთის დიალექტებს.

ა) აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დიალექტებია:

1. ქართლური, 2. კახური, 3. მესხურ-ჯავახური (ზოგჯერ ამ ნაირსახეობას სამცხურსაც უწოდებენ და სამხრულ დიალექტად მოიხსენიებენ. ზოგ ავტორთან მესხური და ჯავახური შეიძლება ცალკე დიალექტებად გაიაზრებოდეს), 4. ინგილოური (ისტორიული ჰერეთის ტერიტორიაზე, ამჟამად საინგილო აზერბაიჯანის შემადგენლობაშია), 5. ფერეიდნული (ფერეიდანი ირანის პროვინციაა. XVII

საუკუნეში შაჰ-აბასმა იქ კახეთიდან გადაასახლა ასეულათასობით ქართველი. მათ ფერეიდანში, ქართველთა კომპაქტური ჩასახლების ადგილზე, დღემდე შეინარჩუნეს ენა; საუბრობენ ქართულად).

ბ) აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებია:

5. ხევსურული, 7. ფშაური, 8. თუშური, 9. მოხეური, 10. მთიულურ-გუდამაყრული.

გ) დასავლეთ საქართველოს დიალექტებია:

11. იმერული, 2. რაჭული, 13. ლეჩხუმური, 14 გურული, 15. აჭარული, 16. იმერხეული (კლარჯული). (იმერხეული მეტყველება იმერხევის ქართველთა მეტყველებაა. იმერხევი აშუამად თურქეთის შემადგენლობაშია).

თუმცა აქ შეიძლება ცოტა მეტი ვთქვათ: XX საუკუნის ბოლომდე, სანამ გაიხსნებოდა სარფის კარი და ქართველ მკვლევრებს შესაძლებლობა მიეცემოდათ ისტორიული ტაო-კლარჯეთი (სამხრეთ საქართველო) ენობრივად უკეთ გაეცნოთ, ძალიან მწირი წარმოდგენა გვქონდა იქაურ მეტყველებაზე. XX საუკუნის დამდეგს ჩაწერილი ტექსტები არ იყო საკმარისი სრული წარმოდგენის შესაქმნელად. ამიტომ ვსაუბრობდით ერთ დიალექტურ ერთეულზე – იმერხეულზე (ზოგი კლარჯულსაც უწოდებდა). XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან მოყოლებული რამდენიმე სამეცნიერო ექსპედიცია მოეწყო; ძალიან საინტერესო მასალა იქნა მოპოვებული და გაანალიზებული. თუმცა სრულყოფილი ანალიზი და დასკვნები მომავლის საქმე ჩანს. დღესდღეობით ამ ახალი მასალის საფუძველზე აზრთა სხვადასხვაობაა თურქეთში დარჩენილი ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ქართული მეტყველების ნაირსახეობათა შესახებ. საუბრობენ რამდენიმე დიალექტის არსებობაზე: იმერხეული, შავშური, კლარჯული, ტაოური, ლივანური და მაჭახლური ნაირსახეობების შესახებ.

ფაქტია ამ ხეობებსა თუ პროვინციებში ქართული მეტყველების არსებობა. რა სტატუსი მიეცემა ამ ნაირსახეობებს (დიალექტი, კილოკავი...), ვფიქრობთ, ეს მომავლის საქმეა. და ეს ახალ ვალდებულებასაც აჩენს ქართული

ენის მკვლევართა წინაშე – საშურია ამ მეტყველებათა ფიქსირება და ანალიზი... და არა მხოლოდ ამ ნაირსახეობათა, საერთოდ ქართული დიალექტური მეტყველების კიდევ უფრო ღრმა და გამოწვლილვითი შესწავლა, რადგანაც სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესი, გლობალიზაცია გარკვეულ საფრთხეს უქმნის მათ თავისთავადობას...

არ მეგულება ქართველი კაცი, რომლისთვისაც ახლობელი და მშობლიური არ იყოს საქართველოს რომელიმე კუთხის მეტყველება (კილო, დიალექტი). ზოგს რამდენიმე კუთხურ ნაირსახეობაზე შეიძლება ჰქონდეს წარმოდგენა... თუმცა ძნელია ისეთი ვინმეს პოვნა, ყველა კუთხის ენობრივ ნაირსახეობას რომ იცნობდეს...

ამიტომაც გადავწყვიტეთ, დაინტერესებული მკითხველისათვის საჩვენებლად მოვიყვანოთ თითოეული ქართული კილოს ნიმუში. ცხადია, არ ვფიქრობთ, რომ ამით სრულყოფილ წარმოდგენას შევუქმნით მკითხველს ამა თუ იმ ნაირსახეობის შესახებ. ჯერ ერთი: მცირე მოცულობის ტექსტით ასეთი წარმოდგენის შექმნა შეუძლებელია; ამისთვის თითოეული დიალექტის შესახებ ვრცელი და მრავალფეროვანი მასალის გაცნობაა საჭირო... მეორეც: დიალექტის სახეს ქმნის არა მხოლოდ ფონეტიკური, გრამატიკული, სტილისტური თუ ლექსიკური თავისებურებანი, არამედ ისეთი ფაქტორებიც, როგორცაა ინტონაცია, სიტყვისა თუ ფრაზის მახვილი... ამის ასახვა კი ამგვარ გამოცემებში, ცხადია, არ მოხერხდება...

ამის მიუხედავად მაინც ვფიქრობთ, ამგვარი მცდელობით მკითხველს მიახლოებით წარმოდგენას მაინც შევუქმნით ქართულ ენობრივ სივრცეზე. ტექსტები მოგვყავს ქართული დიალექტოლოგიის ქრესტომათიიდან (ავტორები: ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, წიგნი გამოცემულია 1961 წელს). გთავაზობთ მცირე მოცულობის გაბმულ ტექსტს და ცალკეულ გამონათქვამებს, ფრაგმენტებს საუბრიდან... ტექსტებს სათაურები შევუნარჩუნეთ, რათა დაინტერესების შემთხვევაში ადვილად მოვძებნოთ წიგნში და უფრო სრულად გავეცნოთ მას... ჩვენ მიერ

გამოყენებულ ქრესტომათიას ლექსიკონიც ერთვის, სადაც ცალკეული კილოების მიხედვით განმარტებულია თავისებური სიტყვები თუ ფორმები. ესეც – დაინტერესებული მკითხველისათვის...

მაშ, ასე: ვიმოგზაუროთ საქართველოში; მეგზურობას ქართული ენა გაგვიწევს.

* * *

ძარბაზი

გაუცინარი ხემწიფე:

იყო ერთი გაუცინარი ხემწიფე. იმ კაცმა დევი მოიყვანა და დააბა თავი კარებზედა. როცა პირი დაბანა მოუნდა, უთხრა: მოდი, ფეხი დამბანო. დაბანა. ასე ცხოვრობდნენ.

ამ ხემწიფეს ყამდა ერთი ლამაზი გოგო. ი შვილი ძიენ უყვარდა. როცა მდევი იქ იყო, გოგო იმი შიშით არ შედიოდა. ერთხელ მამამ დაუძახა იმ გოგოსა და მუხლზე დაიჯინა. მერე მდევი უთხრა: მოდი და წყალი მამიტანო. ადგა ე დევი, წავიდა, აიღო ტაქანი და მისცა. სანამ ე ხემწიფე სომდა, დააელო ამ ქალ ხელი და გაიტაცა. დაღონდა ხემწიფე. წავიდა იმი საძებნელათ, მაგრა ვერსად ნახა. ამი შემდეგ ი ხემწიფე სულ დაღონებული იყო და დაარქვეს გაუცინარი ხემწიფე.

ფრაგმენტები: – ნათელად დაუძახე. – სუ თითონ დადსთხონის, დადსთესამს, დადჰბარამს. – რასაც გამოდჭერამენ, გამოდჭერამენ. – დაწერა ლამაათ პირობეები. – სალდადჰტი ვნახევი, წაუკითხევი...

(შიდა ქართლი)

პახური

შვიდნი ძმანი ჯოხარნი

შვიდნი ძმანი იყვნენ ჯოხარნი და მოხუცი დედა-დევიანდათ და ერთი გასათხუარი და. დედას უთხრე: დედიო, ჩვენ ალავერდში უნდა წავიდეთ სალოცავათაო. აქაო, თუ მტერი მოვივადეს, ამ თივეფს ცეცხლი წაუკიდო და იქიდან დაეინახათ შექსაო, მოვალთ და მოგეშველებითო.

რო დაღამდა, შუაღამისას შვიდასი კაცი მოვიდა მტერი და იე ქალი წაიყვანე. დედამ თივე ცეცხლი წაუკიდა. ძმებმა იქიდან გამაიხედეს და დაინახეს ცეცხი შუქი თავიანთ ეზოში, თქვე: უთუოდ მტვერი მოსულა ჩვენ ეზოშიო, მოიდნენ ის ბიჭები და დედად უთხრეს: - რა ამბავია, დედიო?

დედამ უთხრა: – თქვენი და მიიტაცესო, შვიდასი კაცი იყო მტერიო.

მამრე გამოუდგნენ ის ბიჭები და დეეწივნენ ხევერძელაზე...

ფრაგმენტები: – დახეილ შეშად პლახ ვეტყვით. – ღორი გამოდგომიყო უკან. – ვერაფერი უთხარიკე. – გოლვა იყო, გოლვა იგეთი რო. – ყველაყა წავიდა იმადთან. – თელაური ქალი მაიყვანეს რძლათ. ჩუმლაყურები სუყველა გაღმა გავიდნენ...

(შიგნი კახეთი)

ინგილოური

ქალ თხოვნად უწინ დროზე:

ჩონში ამუერა ვითხოვნით ქალს. თხოვნად ჟაფადს ჩემბე. ერ კაი ნაცნოვ ინსან უნდა გოტგზავნო იქ, ქალი სახში. დოდეწოთ ყატილობად. ე კაც წოტდა იქ, ქალი მამასთან, დედასთან.

– რაბეთ მოსუვარ, ჩემო ყონადო, იციხარა?

– არ ვიცივარ.

– შენ რაბე არ მებნევი, რაბე მოსუხარავ?

– ფიქირ არა, ეხლა გეტყუ: რაბე მოსუხარა?

– მე ალაჰვერდიამ გამამგზავნა. იმი გადითუნ ჩონ ყატილობად დოდეწოთ. მაგიბე შენ რას იტყუა, მე იმიბეთ მოსუვარ...

– ჰო, კად იქნევის. ჩემ ბიზად არის, ჩემ დედად არის, ქალებიც არიან, იმათთან მე მოვმასლაათებ...

(ჩაწერილია კაკში)

ფერეიღნული

გაფი:

ერთი ყვინი იყო. იმას ყვანდა სამი ყორი, ერთიც ვაზირი ყვანდა ყვენსა. ერთ დღესა ვაზირმა ემ ყვინის ქალებსა თითო-თითოს ჰკითხაყე, იმ დიდი ქაღსა უთხრა, რო: – ასტარი პირს შაინახავსო თუ პირი ასტარსაო?

ქაღმა უთხრა ვაზირსა, რო: – ასტარი პირს შაინახავსო.

ვაზირს ეწყინა, რო: - რა აზრი აქ ემასაო? – ვაზირმა გულჩი ვაიტარა, ვაზირმა თქო, რო: ავე დღე მოვიტანო, რო ემ შენი სიტყოს ფასუხი იყოს.

ემ ვაზირმა ის ბადტა ყორები (-ქაღები) გაათხოვაყე ნამაი ადვილებზე, მისცაყე ვაზირ-ვაზირებს...

ფრაგმენტები: – თოვღმა ჩამოუკიღლა წრიღად. – ჰა, ვინდა გემექცეო? არა, არ გეგექცევიო. – თურმე გოვჯავრდაყე, რო: როგო შამჭამდავო. – ემამ უამბისყე. ეს ყვენის ყორი ასწავლიდისყე, ეღა რო შაიტყვისყე...

ხემსურული

მამკალნი:

მამკალნი იციან ქერისაიცა-დ' სვიღისაიც. მამკალთ შახყრიან კაის-დროს ქაღ-ვაჟთ. მამკალთ აწვევენ ჰვესურეთითაც არხვატ, არხვატითაც. არხვატით სუყვეღას კაის-დროს ქაღ-ვაჟთ აწვევენ.

შახღებიან ოყებ ცხენებზე; ქაღებ ცხენის გავაზედ შაისმენა-დ' წავღენ სამკიღზედ. ყანასა თაოდ მახმკიან, ძნასა თაოდ შახყრიან, აავებენ, სუყვეღას თაოდ აკეთებენ მამკალნი.

მამკალნი ლუღითაც იციან, არაყითაც, უმაგაოღაც, მაგრემ უნდა დანათღანა კი. ზამთრის აღარ აქეიფებენ მამკალთ.

ღამით, რახა სამუშეღს მახჩან, ქეიფობენ.

ფრაგმენტები: – მთიბღენ კაცებრ, მეჰენცღენი ქაღები. – ორნი ზაღნი ხყვანიღან. – მახკვღომიღან ი დაწყეულ დი-

აცს შვიღები. – ისრ მცესავ, რო ტყავ გამაძყრინესავ. რა საკვირვეღს შავესწვერ. – ძუძუს წოვაში უკებნავავ ძუძუსაღა...

ფშაური

ჩემი წაყვანა ქისტეთს:

აბა რაღა მაცსონ, შე ჩემ თავმამეკვღარო! სიბერემ გადამაჟამყრუა, გონთით გადამაგღო. ჩვენ ნაუბარი, შვიღლო, აღარცრაისად არ არი გამოსადეგი, არც არა ყურდასავღუა.

აბა ი უწინა ამ ფშავის ჰვესა, შვიღლო, ბევრ ცოღვა-ბრაღი ბრუნავღის, ჩვენ საქონისავან იყვინიან ე მთა-მთისყელნი გადათელიღნი, ჩვენის ცრემღლით იყვის მორწყული ე ახუნის გორი. ურჯუღოთაგან ვიყნოღით გაძევებუღნი, კაციან-საქონიანად წავგავსხიან ხანღიხანა...

მაშინის ბაღღაღავ ვიყავ, თოთხმეტ-ხუთმეტის წღისამცას ვყოფიღიყავ, მეტისი კი არ ვიქნებოღი, ჯუყუყუყ რაიმ დაიწყეს და მამკვიღვენ, პირში მაშინავ თიკვ რაიმ ჩამიღვეს...

ფრაგმენტები: – აი ექ რო ლექსი თქვიან ბიჭებმა, ის დაიჭირის და დაწერის იმან, ჩაწერის, რომეღნიც კაი ლექსი იყვის. – ნეტავი ერთხელ კიღენაო ის ფშავ-ჰვესურეთის კღღეებისთინა შამახეღებინაო. – ჩემი შვიღის მამნათღავი იყო ვაჟა, ძაღიან მიჩნეული ვიყვენით ერთმანეთში. – აი, ვივიანი გაღსთიბს და ადხვეტოღი. – წავიღი, ავხვეტოღი და თივა ავაგოღი...

მთიულური

ფუტკარი:

ფუტკართინ წინათ იცოღნენ ხოკრები. ხოკერი აი ესღთი მგრგღღი რამ წრი და თავზეღაც სარქვეღებ აქვის შამოკერებღღი და ბოღოხღღაც.

წავა მთაში ფუტკარი და მათქვის და შავალის აქედამა. ეხლა აშიკებ ვიცით. ერთ აშიკში ფუთ-ნახევარი თაფლი ამოა, თუ კარგ აშიკა.

ზამთარი როა და თოვლი მუალის, უნა სახში მო-იტნოთ ფუტკარი, კარებები უნა აუღესოთ. შიგ თავი სა-რჩო აქეთ და შჭამენ, ზამთარში თავად არ მუშოობენ. რო-ცა თოვლი აღვება... დაიწყებს ფუტკარი მუშოობას.

ფრაგმენტები: – ჩონი მეცხორული ზღაპარი თქვენ რა-ისთვი დაგითრლოთ? – სახელი ვისმე ექვიენებოდა. – ოხ-შამი გოქუ სახში. – ზამთარში დაიკოცებიანკე.

– ვაჭმიეთ, აბა რას ვიქმდით? – ფეკებილა დამისივ-დის. – ნუ შჭამ, გაენია...

ბუღამაყრული

ამინდი:

ნების წვიმაა მაშინ, როცა ცოტა წვიმს, ნებისა რა! – ჟუჟუნები არა ვიყოდით რა აქა. ნამს გაუშობს ზოგჯერ. სახვეტალი არ იხვეტისკე. ნამი გაუშვისკე. სანამ არ მო-შრება, არ იხვეტება. ნიავლორი როცა მუა, კვევებს დადგლეჯს. მოკდა ერთხალ, საარაყე ქობი მქონდა, უნდა გამამხეხადნა, მავლო ნიავლორმა, სუ წაილო ქობი, ბოჭ-კა... ეხლა დამაღულია ისა, დაიკარგა სულა. სიამოვნობის წვიმა, ნების წვიმა ჭირნახულს უკდება, საფარცხავს წი-ნავ იცოდიან, თიკანი დაკლითკე, სამხვთო ვქნითკე ხალხ-მა, სოფელმა, რო ელია არ გაწკრესო. ეხლა არ კოცენ არც საკლავებსა.

ფრაგმენტები: – მამავ, დაუთოლე მაგათ რამე, მემცხეა-რე ხარ. – ფასანაურში მიხოლ? მერე წაოლ. – წყალში ქომოთ ვერ გავალის. ზეით კი გავალის კაცი. – არ გეღეუ-ბა ეს? – შარშან იყვირსკე და წელს აღარ არი. – აქ ბა-ტარაი სახლა იყო...

მოხეშური

აბელი და თუთუნი:

აბელს ხე იკეთებსკე. მერე ძროხის მწვირენი, ჯინჯარ-ჩივა, ნაცარჩივა მოვხარშითკე, ეგრე კორცისოდენა ხარ-შვაი კი უნდა, მზეზე გავფენთკე, მემრენის მოხარშულ აბელს დაეჭინამთ.

თუთუნის მარცვალს ნაცარჩი აღვრევთ და მოვაპნევთ.

თუთუნის ფოთოლი რო მეეკრიფათ, ამათ იმ დღეს დე-ემალათ დაბლა, უნდა კი შეეცანათ მადლა. კრამიტმა ძა-ლიან გაახმის თუთუნი.

ფრაგმენტები: – ცდოს ვახაა, ას ექვს წელჩია ახლა ისა, იმან არაფერი ვიამბა? – ცხო იქიველი კაცი არვინ ღნახე? – რატომ ჩავრავ შენ, კაცო, მაგ კაცს, მიეცი თა-ვის ფიცარი! – მე არ ვჩავრი, მაგრამ ახლა არ მაქუ.

– ახალგაზრდამ თუ რაიმე მაიტანას, მოხუცმა მაიკმა-რას.

თუშური

დიკლოს წაქდენის ამბავი:

ზამთარ ყოფილიყუ, წელიწდობად. დამ სოფელ ჯარჩი ყოფილიყუ. ერთ დიაცც გარეთ გამოსრულიყუ, ხალხისად ეთქე, შინ შესრულს: ემანდავ ფეკის ჭყრიალ მოდისავ თოვლზედავ.

გამუხხედ, ცხვათაც ენახ, რომ დილოების ჯარ შემსრუ-ლიყუ სოფელში. რაცხალ იქმოდეს, ციქმ ერთ სახლში გა-მაგრებულიყუ მთელ სოფელმ.

ვარდიზე გამოხქცევიყო-დ' ციხეში შეღვარდნილიყუ, ოთხ ცხვანიც შეხყოლიყენეს ვარდიზეს. ჯარ დასცემიყუ მთელ სოფელს. გათენებადინას ვარდიზეს შვიდ მუკალ...

ფრაგმენტები: – ღთისო, მაქ გოხებშიგ რო ნაფუძრე-ბი, დეგ როდინდელი?

– დეგ უდერად ხნისაი, ბიჭუ, უდერავ ხნისაი. – ვინ ციქლუ ჩემ მათრაკივ – ივეთ წელ არ გავიდისავ, რომ დი-ღონ ორ-სამჯერ არ ჩამუტანიანავ ხისოსავ...

მისხპრი

გადმოცემები:

ძველებისგან გამიგონია, როცა ქართველებ ათათრამდნენ, გახურებულ თას ადგამდნენ თავზეო, ან უნდა მიუღო მაჰმადი, ან უნდა მამკვლარიყოო.

თათრობის დროს ქართველი გლეხები თათრი ცხენს რო აჭმევდნენ, ცხენი პატრონი გადასახად ახდენამდა: ჩემი ცხენის კბილის ქირა მომეცით, რო თქვენი ქერი დაქბაო. ამას თათრულად დიშქირას ეძახდნენ.

ერთხელ, დილით, არაღს თათრები დასცემიან და საქონელი გაურეკიათ. აქ ერთი ფალავანი კაცი ყოფილა, სახელათ გიქრო აფრიამაშვილი. ძმაც ძრავლი ჰყოლია, პეტე, იმათზე იტყოდნენ ხოლმე: გაღმა რო ბაღებია, იმ ალაგ როცა ტყე ყოფილა, იქ მუშაობდნენ ეს ძმებიო. ქანჩს მოსდემდნენ და დიდვრიან-დიდვრიან ხიებს ძირიანათ გლეჯდნენო...

ფრაგმენტები: – იმ ქალს უთხრობია, რო... – თხიები შესულან ყანაჩი. – მემრე ღრუბელს მიმართა, რო ქალიშვილი მამეციო. – რამდენიც რომა კაცმა იკუნტოს, რაც არი, ის ნა ქნას, ვერ გადააბიჯამს. – მოაკვლეინა კვიცი, გადააჭრევია ხე. – ერთი მებაღური ჰყამდა შემოჩენილი.

წავახპრი

გმირი დედის ნაამბობი:

ოთხმოზდაცხრა წლისა ვარ, თერთმეტი შული მყამ: ორი ქალი და ცხრა შული. გმირი დედის ორდელი მამცეს.

ძველათ ოზდახუთი სული ხიზანი ვიყავით სახში. როცა რო თათარი აიყარა გოკიოდან, ერთი უმფროსი შული იქ ჩაასახლა ჩემმა ქმარმა, ერთიც ტამბოლში გაგზავნა სადვდელთ. მალე ჩამოვიდა და აქ ხელობაჩი შევიდა. მასწავლებელი იყო. შენსეფ პოვეტი იყო, წერემდა. სხვა შულებიც აქეთ-იქით გლეხობაჩი არიან. სამი შული გურიანი იყო, ერთი დაიკარქა. ერთი ნაბოლარი შვილი მყამ აქ, სოფელჩი. ერთი შულიც ასპინდაში მყამ. მეტი თამალი აღარა მაქ...

ფრაგმენტები: – დილით მზე არ ნა იყვეს ამოსული, როცა რო მინდორში მივდივართ. – მერე ებნევა, რო: ერთად შეჰბერდითო... – ჩვენ ოთხი ძმანი ვართ. – ნახეთ, რას ლაპარაკომნო. – ის ხენწიფეს ყამდა ჯარში... – ეჭრა დაგმართიაო, რო ალიონ დიდაზე მამადექიო... – ქალო, ხანჯალი მამიტანე, რაჰ ფიქრომო...

იმერული

მოსუცის ნაამბობი:

მახსომს, ახლა რო სამტრედიაა, იქინე ტყის მეტი აფერი არ იყო. ტყე იყო მარტვე და შით ნადირიც იყო ბლომათ.

მარა, ერთხელ დეიწყენ ლაპარიკი, რო აქანე კინისგზაი უნდა გეიყვანოსენ და თბილის და ფოთს უნდა შოუერთოსენ, ხალხს უკვირდენ ძაან, რაფერ გააკეთებენო კინისგზას... დეიწყენ მუშაობა, ბევერი ხალხი მუშაობდენ, ტყეეფს ჩეხდენ...

ფრაგმენტები: – ზამსული ძალიანი ადრე დეიწყო წროულს. ჩვენი ეზო თხმელაეფშია და საურცხოვო სანახავი იყო... – ქე გეცოდინება შენ, გო... – პეტერე როცხა იყო, ძიძასთან იყო... – წამოსულარიენ მარტვილის ეკლესიიდგან და მისულარიენ ქუთეიში. იქინე დუორიგებიანყე ყველეზა მენდლები... – ი გოგოს ი ბიჭი ნაყვარება...

(ქვემო იმერეთი)

რაჭული

სადღევრძელოებიდან:

რამდენი დღე თქვენ ფეხი აქ არ შემოვიდგამთ, იმდენი დღე იქნა, შვილო, თქვენი თაუკაც კარქათ და ჩემი მონაგარიც... დედებმა გიცოცხლოსყე, გიცოცხლოსყე ძმებმა, ოთხმოცი წლის თქვენც გამხთარიყოთ. ქვეც გაეპროსყე, ქვეც გეწეროსყე...

– კაი ქმები შეგხდომოდენყე, როგორ თქვენ გულ გახაროდესყე. მოქცესყე ჯანი მთელი... მეიყარეთ ჩემხელათ, იყავით კარქათ...

ფრაგმენტები: – ჩემი და პატარუკა ამხელუკა იყო. ცხვარუკა გვინდაო, ძროხუკა არა მყავს. წყალუკა უნდა მოვიტანო... – მოდი-თქვა. მე არ ვტყუი, ის ტყუა-თქვა... – ქვე გვეშინოდა. ქვე შეგიწუხებიანო... – ბიჭი დედევნებათ მათ, იმან ამღერათ... – რა უნდაყე ამათ?

(ზემო რაჭა)

ლენხუმური

ნადელის გადახდა:

ბატონყმობა რო გადავარდა, მერე ყმები იყონ და ნადელს იხდიდენ. ბატონს მიუტანდენ ნადელს. ჩხუტელები ხოლია ამ ჩვენ ბატონს. ხარებით გამეეპწკარებოდენ და ღვინოებს უწიკავდენ, მეიტანდენ აქანე, დაშინჯავდენ ღვინოს, თუ მაგარი არ იქნებოდა, დანას შხსუტავდა და დოუქცევდა: წადი და კაი ღვინო მომიტანეო...

ფრაგმენტები: – პეტრე ხვთემოდა. პეტერას ქე ისტავლიდა. – ყველაფერი მტკივა. ყველაფერი ხონებოა. – კაი მორება აძლებიეფს. – პური ნასუქება მიწას. ის ნაპარავა, ისენი ნაპარავლარიენ. – მონატანლარიენ ღვინოეფს... ორშაფათამდი არ იქნება, აქნობამდი გაძლო. – აქანეც ასეა, იქინეც. – მასტავლებლები სკოლაში დავტოვეყე...

ბურული

ახაბახაი:

მე ვარ ახაბახაი. ქორწილი მაქ რაცხა პაწაი, კიდევაც მეწვიე და კიდევაც მომიტანე რაცხა პაწაი.

გელმა ძროხა მუუყვანა, ტურამ თხაი მუუყვანა, მელამ ქათამი მუუყვანა, ყვავმა თხილი მუუტანა, ჩხიკვმა ნიგოზი მუუტანა, ქორმა ჭუჭულა მუუყვანა... ყორიფელი მუუტანეს ამ ახაბახას.

მერე ახაბახამ წუუსია ერთქამეთის მომრევი ერთქამეთ და დარჩა მას ქონება თავმოყრილი... ძროხა ბეური ხავდა, ყორიფელი ბეური ქონდა...

ფრაგმენტები: – ჩვენ სადღენძელო ძალიან კაი ვიცით. – აქირო ხალხი მუა, უხარიენ... – რაცხა მეღქისე და

ილაკრიე დუუბარებიენ. – ტყემალი მორეკილი მაქ, უნდა წიედენ, ჩიებარებიენ. ისთე დემეჰნა აი სინწრით მონაკარკლავი ტყემალი, რო ვერაფლობაში ვერ მუუყარე თავი.

(ქვემო გურია)

აჭარული

ნესრეთი ხოჯა:

ნესრეთი ხოჯამ ევდა ხეზე და იმ ტანის ჭრა დედწო, რომელცხახე თვითან იდგა. გეძარა ეთმა კაცმა და შამშახა: – ხოჯავ, ჰა ჭრი ტან, ჩამწარდებიო.

არ დწჯერა ნესრეთი ხოჯამ. – მე'ნა მოეჭრა ისო.

მოჭრის ხის ტან და თანაც ჩამწარდება თურმი. ახლა ხოჯა შამშბრუნდება ნგზავრ და დწწყევს ლანძღვას: ჰელბეთ შენ იცოდი, რუმე მე'ნდა ჩამწარდნილიყავ... შენ შტცილეგებლათ იპიც იცი, რამდენ ხან'და ვიცოცხლო კიდევნო...

ფრაგმენტები: – დიდი ციცაჲ და გენილი თუთუნში წევდენ დილასედე. – ჰიდან მოდიხარ, ჭო, ამ დილაჲ? – თუ რამე შიმიძლია, თქვი, ძიავ, არ დივიშლი. – მოდი სახლში-და პატევს გეცემი, რაც გინდა, მთხუე, არ დავიშლი, - რაფერი კაცი ხარ, ჭო!..

(ზემო აჭარა)

იმერხეული

ქოროდლის ექია:

ჰასან ფაშა იყო სილისტრას. იმან ემრი ქნა, თელაღს დააძახნია: „ვინცხას თუ შეიძლება, წეტდეს ჩამლიბელში, ქოროდლის ცხენი მომიყვანოს, მე ჩემ დას მივსცემ“. მემრე ერთმა კაცმა ქელიდლანმა: „მე წავალ და მეტყვან ცხენს, თუ მომცემს თავის დას“. დუუძახა ჰასან ფაშამა ქელოდლანი. მიიყვანა მასთან: „ეს კაცები შაალი იყვენ, ე ბეგები, ე ფაშები: მე უნდა მოგცე და შენ, თუ მეყვანე ცხენი“...

ფრაგმენტები: – ამას ჰევი ქვია, უკან ჰევი. – პაწაჲ ზროხა – დეკუტლი, სულ პაწაჲ – ხბო. – პაშტა ხანია,

პაშტად დათვები იყო. – უბულო თაფლი არი გოდოუმდნარი, ცეცხლ-დოუნახველი. – ბევრ ინადირებენ, დათვ-მათვ ბევრ მოკლვენ, ყურდღელ მოკლვენ. – დოს მოიდუღებ, ბეზში გადაასხამ, გედწურვის...

* * *

გვახსოვს ალბათ, ენობრივ საკითხზე აკაკი წერეთელთან პოლემიკის დროს ვაჟა-ფშაველამ თქვა: „მე არცერთ კილოს არ ვწუნობ, თუა ქართულის გვარისაო“.

ამით ვაჟას იმის თქმა სურდა, რომ ყველა კილო ერთნაირად ძვირფასია ქართველი კაცისათვის და ერთნაირად მნიშვნელოვანი ქართული ენისათვის. არც უპირატესობა უნდა მიენიჭოს რომელიმე მათგანს სხვასთან შედარებით და არც მისი როლი უნდა დავამციროთ. უნდა ვირწმუნოთ, რომ მრავალფეროვანება, მრავალსახეობრიობა ქართული მეტყველებისა სიმდიდრეა ქართული ენისა. ამ სიმდიდრეს გაფრთხილება, მოვლა-პატრონობა და შესწავლა სჭირდება...

ბოლოთქმა

რა არის ქართული ენა?
ამდენი ვისაუბრეთ, მაგრამ სათქმელი მწერლებმა უფრო ზუსტად და შთამბეჭდავად თქვეს:

ქართული – „ენად შემკული და კურთხეული“ (იოანე ზოსიმე);

ქართული – „ხმათა ხავერდების და ღმერთების ენა“ (ლადო ასათიანი);

ქართული – „ქართველთ რწმენაა!... ღმერთია! ბედისწერაა!“ (მუხრან მაჭავარიანი)...

და კიდევ რამდენი...

ჩვენც ამ „პოეტური ფორმულების“ ამოხსნა ვცადეთ...
ეს არის ქართული ენა!...

დედაენა არის ძირითადი ეროვნული ძალა.

იაკობ გოგებაშვილი

ენა ჩვენი ბრძოლისა და განვითარების შეუცვლელი იარაღია.

ვარლამ თოდუური

ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს.

ილია ჭავჭავაძე

მშობლიური ენის სიწმინდისათვის ბრძოლა ისეთივე საპატიო საქმეა, როგორც ხმლით დაცვა საკუთარი სამშობლოსა.

კონსტანტინე გამსახურდია

შინაარსი

წინათქმა.....3

„საქართველოს მთებში გაგაჩინა ზენამ...“.....5

„ქართული ქართველთ რწმენა“.....11

სამი საუნჯე და ოთხი ბურჯი20

ქართული იბერიულ-კავკასიური ენაა27

ქართული ქართველური ენაა33

ქართული სამწერლობო ენაა47

ქართული სახელმწიფო ენაა58

გზა ქართული სალიტერატურო ენისა71

ნაირსახეობანი ქართული ენისა87

ბოლოთქმა105

გიორგი გოგოლაშვილი

წიგნები (და წიგნაკები)

1. დრო-კილოთა მეორე სერიის ფორმები ახალ ქართულში, თსუ გამომცემლობა, თბ., 1984, 120 გვ.
2. ქართული ზმნის უდვლილების სისტემა, „მეცნიერება“, თბ., 1988, 176 გვ.
3. ქართული ენის ზმნური ფუძეების ლექსიკონი, „მეცნიერება“, თბ., 1989 (თანაავტორი), 340 გვ.
4. ქართული ენის სახელზმნური ფუძეების ლექსიკონი, „მეცნიერება“, თბ., 1991 (თანაავტორი), 408 გვ.
5. ფიქრები დედაენაზე, თბ. 1997, 88 გვ.
6. ერთხელ საქართველოში, თბ. 2000 (თანაავტორი), 116 გვ.
7. მარადიული თანამედროვენი, თბ. 2000, 140 გვ.
8. „დედაენა“ – წიგნთა წიგნი, თბ. 2001, 38 გვ.
9. ქართული – ენაჲ შემკული და კურთხეული, თბ., 2004, 380 გვ.
10. ბედი ქართული უნივერსიტეტისა ათასწლეულის კარიბჭესთან, თბ., 2006, 74 გვ.
11. ასოციაციები, ვარდისფერი პარადოქსები, თბილისი, 2009, 68 გვ.
12. ბედი ქართული ენისა ათასწლეულთა მიჯნასთან, თბილისი, 2009, 92 გვ.
13. ქართული სალიტერატურო ენა (ისტორია და თანამედროვეობა), „მერიდიანი“, თბ., 2009, 170 გვ.
14. ქართული ზმნა (ფორმალწარმოების საკითხები), „მერიდიანი“, თბ., 2010, 520 გვ.
15. „დედაენა“ - ძველი სამარადისო, „დედაენა“, თბ., 2011, 240 გვ.
16. იაკობ გოგებაშვილის დვაწლი და ცხოვრების გზა, „დედაენა“, თბ., 2011, 48 გვ.
17. „არა ცილი სწამო...“ (პასუხად ედიშერ ჭელიძეს), „წვენი მწერლობა“, თბ., 2011, 30 გვ.
18. თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია (სალიტერატურო ენა), „მერიდიანი“, თბ., 2011, 832 გვ. (თანაავტორი)
19. დვაწლი და წუთისოფელი იაკობ გოგებაშვილისა, „ინტელექტი“, თბ., 2012, 100 გვ.
20. ქართული სალიტერატურო ენა (ნარკვევები), თსუ გამომცემლობა, თბ., 2013, 316 გვ.
21. ქართული – ხმათა ხავერდების და ღმერთების ენა, „მერიდიანი“, თბ., 2013, 108 გვ.